

22

FOLKLÓR ARCHÍVUM

SZILÁGYI MIKLÓS

FÍNESSZEL
KÖLL ÉLNI

A HÁBORÚ
ÉS A HADIFŐGSÁG
A SZÓBELISÉGBEN

MTA NÉPRAJZI
KUTATÓINTÉZET

SZILÁGYI MIKLÓS

FINESSZEL KÖLL ÉLNI

A háború és a hadifogság a szóbeliségben

22

Folklór Archívum

Szerkeszti
Szemerényi Ágnes

FINESSZEL KÖLL ÉLNI

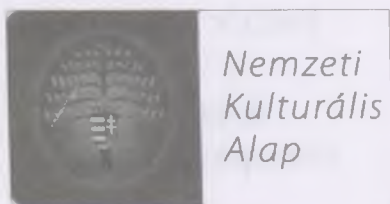
A háború és a hadifogság a szóbeliségben

Gyűjtötte és közléteszi
Szilágyi Miklós

Budapest, 2011

A kötet megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap támogatta

HU-ISSN 0133-3771
ISBN 978-963-567-052-9

Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia
Néprajzi Kutatóintézete
1014 Budapest, Országház u. 30.
www.etnologia.mta.hu

Első magyar nyelvű kiadás: 2011

© MTA Néprajzi Kutatóintézet

A borítóterv a szekszárdi Wosinszky Mór Megyei Múzeum Történeti
Gyűjteménye fotóinak felhasználásával készült

Borítóterv: Kaszta Móni

Tördelte: Fancsek Krisztina

A nyomdai munkálatokat az Innova-Print Kft. végezte
Felelős vezető: Kormornik Ferenc

A Folklór Archívum kötetei kaphatók az
MTA Néprajzi Kutatóintézetben

Budapest 2011
Printed in Hungary

TARTALOM

BEVEZETÉS	7
ÉN AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚRA IS EMLÉKSZEK	23
Itt vót Tarnócon a főhadiszállás	23
A románok kimentek, csehek jöttek be	26
'15-be' elvittek és '18-ba' jöttem haza	29
80 hónapot vótam katona!	37
Hála Istennek, nem vettem benne rísz	49
A HÁBORÚBÓL HAZA – VAGY HADIFOGSÁGBA	53
Nem is lehet ezt elbeszélni	53
Nem tudtak nélkülözni	63
Az ember mesélje el a valóságot	69
Nekem mindenütt szerencsém vót	72
Mikor hazajöttem, senki nem ösmert rám	84
A katonakönyvet behán'tuk a kemencébe	93
Nem hittem vóna, hogy szükségem lesz a fejisre	97
Nekem nagyon jó helyem vót	100
NEM LEHET KIBESZÉLNI, HOGY MILYEN ÉHESEK VÓTUNK	102
Öt forint vót a fizetés három esztendőre	102
Innen nem mígy haza, míg fel nem ípül Oroszország!	107
Kihasadt a gyomor!	113
Finesszel köll élni	119
CIVILEK A FRONTVONALBAN	149
Sebesülten feküdtem	149
Mennyin haltak itt meg!	153
AMIKOR ÁTMENT RAJTUNK A FRONT	158
Hun jár ez a sok csavargó katona	159
Nem kellett a ruszkinak paksus	165
El kellett menni robotba	169
Jól vótunk velek	174
Embere válogatja, ahogy a magyaroknál is	177
IRODALOM	185
Folklor Archívum eddig megjelent kötetei	196

BEVEZETÉS

Szubjektív megközelítés

Egyetemista koromban – ahogy minden etnográfus- és folkloristatanoncot akkortájt – ilyen iránymutatással indítottak el első önálló gyűjtőutamra tanáraink és idősebb pályatársaim: A jó néprajzi gyűjtő onnan ismerszik meg, hogy tudja irányítani, mederben tartani az adatközlőivel folytatott beszélgetéseket. Azonnal hallgattasd el és térítsd vissza az öreg magyart a földműveléshez/állattartáshoz/halászathoz, s ha nem sikerül, inkább hagyd ott, amikor a háborúról és a hadifogságról kezd el mesélni – minden öreg hajlamos ugyanis a haszontalan „mellébeszélésre”!

Nem kellett hosszasan magyarázni: azonnal értettem, hogy mi az az „emlékanyag”, ami kívül esik az új adatokat remélő etnográfus érdeklődésén. Tudtam, hiszen Tiszafüreden telt gyermekkoromban és „még-nem-etnográfus-palánta” ifjúkoromban (az 1940–1950-es években) a háborús- és hadifogoly-történetek jelentették a nagyszüleim és a szüleim generációjához tartozó férfiak számára a „mese-repertoárt”, melyet a szórakoztatás és a tanúságtétel szándékával disznótorkor és más család-baráti összejöveteleken újra meg újra felidéztek. A világra rácsodálkozó gyermekként unos-untalan hallgattam tehát, s az embert próbáló kalandok, a személyes hőstettek nagy hangsúlya miatt – ha vinyoga kis ember mondogatta – bizony-bizony meg is mosolyogtam ezeket a „valóságmeséket”.

Ha ismertem a műfajt, az is előítéletemmé kövesedett gyermekkori tapasztalataim alapján, hogy az első világháborúról szóló elbeszéléseket talán már lehet, a másodikról szólókat lehetetlenség „vagy igaz, vagy nem” kaland-sorozatként hallgatnom és megmosolyognom. Túl közel volt még a front átvonulásának, az orosz katonákkal való személyes találkozásainknak borzongató élménye és évekig távol lévő, valamelyik hadifogolytáborban sínylődő apánk fájó hiánya. Ezekre a „személyes élményekre” ráépült gyermeki képzelet tehát az apák generációjának legfantasztikusabb kalandjairól: az elviselhetetlen borzalmakról szóló elbeszéléseket is „szó szerint igaznak” fogadta el. Fel sem merült bennem/bennünk, hogy ezek a „valóságmesék” lényegileg ugyanolyanok, mint a nagyapáink generációjáé az első világháborúról: a végtelen szibériai hómezőkről, a magyar vértől vörössé lett Piavéről és a golyó

lyuggatta doberdói szikla-rengetegről. Nem tudtuk, nem akartuk észrevenni azt a *lényegi* azonosságot, mely az élethelyzet, a körülmények hasonlóságából szükségszerűen adódott. Abból tudniillik, hogy minden generáció csak a maga „soha nem felelhető” élményeiről tud és akar mesélni, a háború pedig háború, akárkik, akármilyen fegyverekkel vívják, s a hadifogság, az hadifogság, akárhol húzzák ki a nyomorúságos szálláshely és a végsőig alázott emberi önérték köré a szögesdrótot. A véres valóságról beszámoló elbeszélésnek pedig azért kell megszületnie újra meg újra, mert a földi pokol minden szerencsés túlélőjének elemi igénye, hogy a „mégis túlélhető volt a túlélhetetlen!” élet-tanulást a környezete számára újra és újra megfogalmazza.

A háborús és hadifogoly történeteket – általánosabban: az „igaz” történeteket, az élményelbeszéléseket¹ – minősítő szakmai fanyalgás etnográfussá avatásom után sem változott túl sokat. Annyit változott csupán, hogy – amint a tanári iránymutatástól lassan-lassan függetlenedve figyelgettem – a szocialisztikus eszmerendszer hatását magukon viselő erőszakos mozgalmakra, különösen a „haladónak” minősített tömeg-megmozdulásokra, forradalmi eseményekre vonatkozó emlékananyag² és a tömeges életforma-váltásról tanúskodó önéletrajzi vallo-mások³ folklorisztikai módszerű gyűjtését és leíró közleménnyé formálását akkorra már néhány pályatársunk (a politikai késztetéstől persze korántsem függetlenül: a szovjet példa nyomán kibontakozó „munkás-folklor-kutatást” a legaktuálisabb néprajzi feladatként értelmezve⁴) – mégiscsak szükségesnek (lehet persze, hogy „szükséges rossznak”) ítélte. Volt tehát valamelyes lehetőségem a „példakövetésre”, amikor az 1960-as évek második felében, egy jól szervezett kutatói közösség tagjaként, a Tanácsköztársaság Békés megyei veteránjainak a magyar

¹ Vö. DOBOS Ilona 1964, 1977, 1979a, 1979b; KÜLLÖS Imola 1988; RÉTHEY-PRIKKEK Miklós 1991.

² Pl. BAKOS József 1950; KATONA Imre 1955; BALASSA Iván 1956; NAGY Gyula 1959.

³ Pl. DOBOS Ilona 1958, 1981.

⁴ Az 1950-es évek „munkásfolklor”-kutatási programjáról lásd DÉGH Linda 1952, 1953. A munkásfolklor-kutatások szerény eredményei: NAGY Dezső 1954, 1955, 1962; KATONA Imre – MARÓTHY János – SZATMÁRI Antal (szerk.) 1968. – Évtizedekkel későbbi összegzések a munkásfolklorról: NAGY Dezső 1987, 1988: 749–772. – A munkásfolklor fogalmi körébe sorolt kutatási feladatokat egyébként az etnográfus és folklorista „szakma” 1956-ig a politika pressziójának engedelmessége igyekezett (úgy ahogy) letudni, majd – a presszió enyhülve – mind kevésbé érezte feladatának a szakmabeliek igen nagy része még az adatgyűjtést sem. Így azután Paládi-Kovács Attila, amikor az ipari munkásság életmódjának, a gyáripari munkához való viszonyának és hagyományos kultúrájának társadalomnéprajzi összefoglalására vállalkozott (PALÁDI-KOVÁCS Attila 2000: 239–305.), a személyes ismeretanyagán és a bányász-életmóddal kapcsolatos kutatási eredményein túl elsősorban történeti-helytörténeti és szociológiai-szociográfiai előmunkálatokra támaszkodhatott.

Vöröshadsereg harci cselekményeiről és érintőleg az első világháborúról, a szibériai hadifogságról szóló emlékezéseit a messzebb mutató tanulságok megfogalmazásának igényével gyűjteni kezdtem, majd tanulmányá formáltam.⁵

E periférikus megjelenésű (évfordulós tisztelgésnek látszó helytörténeti tanulmány-gyűjteménybe elrejtett) dolgozatomnak persze igen-igen szerény volt a visszhangja az etnográfusok és folkloristák körében. S különösen jelentéktelen volt nemcsak a „forradalmi eseményekre”, hanem az első és második világháborúra-hadifogságra vonatkozó narratívok gyűjtésének és elemzésének fontosságát tudatosítani remélő hatása az egyszerre történeti és néprajzi célú visszaemlékezés-gyűjtés módszertani megsegítését vállaló dolgozataimnak.⁶ Bár az 1970–1980-as években már kezdett halvány érdeklődés mutatkozni az első (igen kis részben a második) világháború írásos és szóbeli emlékanyaga iránt,⁷ (helyesebb, ha úgy mondom: *ismét* kezdett mutatkozni, hiszen a két világháború között már jelentek meg emlékiratok és szépirodalmi igényű és értékű háborús/hadifogoly emlékezések!⁸), ezek a szórványos kezdeményezések, ahogy a korábbiak: második világháborút közvetlenül követők, a friss élményt azonnal kibeszélni akarók is,⁹ alkalmi- esetlegesen maradtak, nem lévén összehangoltak, egymást erősítők.¹⁰ A második világháborút megidéző személyes emlékek kivételes forrásértékére ráirányította ugyan a figyelmet Sára Sándor *Pergőtűz* című filmsorozata és ennek könyv-változata,¹¹ a két háborúról és a tömegeket érintő hadifogságról szóló élményelbeszélések gyűjtése és közzététele,¹² különösen pedig a cenzurális akadályoktól szabadulás eufórikus légkörében mind az egykori tiszt, mind a közkatonák által írt, igen

⁵ Lásd SZILÁGYI Miklós 1969a.

⁶ Lásd SZILÁGYI Miklós 1968, 1969b – e dolgozataim (némileg átdolgozva) egy módszertani célú kötetben is megjelentek: SZILÁGYI Miklós 1986: 7–24.

⁷ Pl. BAJOR NAGY Ernő (szerk.) 1978: 132–154.; DOMBI KISS Imre 1983; SZENTI Tibor 1987; KÖRNYEINÉ GAÁL Edit 1985; NOVOTNY Tihamér 1987 – Általában a katonai életéről: BÁLINT Sándor 1979.

⁸ Pl. KUNCZ Aladár 1931; MARKOVITS Rodion 1927.

⁹ Örkény István hadifogoly-szociográfiájának pl. sem az első kiadáskor, 1947-ben, sem az újabb kiadáskor (ÖRKÉNY István 1981) nem volt a hadifogoly-lét emlékményanyagát érdemlegesen gyarapító emlékmény-gyűjtésekre inspiráló közvetlen hatása.

¹⁰ A kezdeményezések egymástól való „elszigeteltsége” szempontjából az egyetlen kivétel feleségemnek, Sz. Bányai Irénnek az első világháború szóbeli emlékményanyagát inkább történeti forrásként, mint folklor-jelenségként vizsgáló dolgozata volt: BÁNYAI Irén, Sz. 1979 – ám ennek dolgozatnak is szerény visszhangja volt.

¹¹ SÁRA Sándor 1988.

¹² Lásd pl. GÉCZI Lajos 1992; DUPKA György (szerk.) 1993; P. PUNYKÓ Mária 1993; CSÖRI István 1995; CZAKÓ Gábor 1995; FERENC Imre (szerk.) 1997; GALLUSZ László 1997; VASVÁRI Zoltán 2000; BOSNYÁK Sándor (gyűjt.) 2001: 314–387; KÜLLÖS Imola – VASVÁRI Zoltán 2006; BALÁZS Lajos 2008; LAJOS Katalin 2008; LÁSZLÓ Lilla 2008.

nagy számú emlékirat publikálása jószerével csak az 1989–1990-es rendszerváltás után kezdődött – kezdődhetett – el.¹³

Persze korántsem csak az itt felvázolt „kutatóstörténeti előzmény” volt annak a lassan-lassan „szokásommá” lett adatgyűjtői gyakorlatomnak a hátterében, hogy azokat az élettörténeti elbeszéléseket is végighallgattam, s amikor megteremtődtek a technikai feltételei, magnetofonra vettem,¹⁴ melyeket önkéntes segítőtársaim – a néprajzos szakzsargon szerint: adatközlőim – mindenképpen el akartak mondani nekem, az életsorsuk, személyes tapasztalataik iránt érdeklődő idegennek. Gyűjtés közben könnyű volt ugyanis rájönnöm: azért szeretnék elmondani, amit nem kérdezek, (azaz a háborúban és hadifogságban megésett kalandokat és ebben az „egyszer volt” élethelyzetben megélt szenvedéseket, illetve a kulákká nyilvánítás, a téeszbe-kényszerítés és a megváltoztathatatlanba való beletörődés keserves esztendeit), mert ők maguk a legfontosabb, a legérdekesebb, az elbeszéléssé formálást a „köznapi kommunikációban” (azaz a kis-közösségi együttlét teremtette élethelyzetekben) nap mint nap kikényszerítő élményeikként tartják számon – ennek híján csonka, hiányos, hiteltelen lenne a rám, az érdeklődő idegenre reabízott élettörténetük, melyet a nagyobb nyilvánossághoz juttatás lehetőségével számolva mondtak nekem magnetofonra, s járultak hozzá hallgatólagon ezzel a gesztusukkal az esetleges közzétételhez!¹⁵ Mivel udvariasak voltak hivatalan vendégükkel, folytathattam ugyan a célirányos kérdőzködést a gazdálkodás mikéntjéről és a társadalmi együttélés íratlan szabályairól, ám lehetetlen volt nem észrevennem, hogy mennyire megváltozik: bensőségebbé-barátibbá formálódik a beszélgetésünk, ha nem erőltetem rá alkalmi beszélgetőtársamra az „adatközlést”, hanem szabadjára engedem spontán előtörő „elbeszélő” hajlamát – hagyom elmondani azokat a „történeteit”, amelyeket a maga környezetében: rokon és baráti körben a legszívesebben mesélget.

Az 1970–1980-as évektől mind nagyobb odaadással figyeltem tehát bármilyen konkrét célú néprajzi gyűjtés közben ezekre a spontán kikívánczoló „vallomásokra”! Vagyis: a háborúra és hadifogságra emlékezés – mint elbeszélő műfaj – majdani elemzése igényével is foglalkoz-

¹³ Lásd pl. EGRI Gyula 1992; RÓZSÁS János 1993; DANKU Ferenc 2004.

¹⁴ Bár az „elvi lehetősége” korábban is meglelt volna (a gyakorlati kevésbé, hisz egy vidéki muzeológus számára elérhető magnetofonok nagyok és nehezek, így a terepmunka során szinte-szinte használhatatlanok voltak), csak az 1970-es évek közepétől vettem igénybe néprajzi gyűjtés céljára magnetofont. Így azokat a háborús és hadifogoly emlékeket, melyeket a Tanácsköztársaságról szólóakkal együtt elemeztem, nem rögzítettem „hitelesen”, csupán jegyzeteket készítettem az adatgyűjtői beszélgetéseim során.

¹⁵ Ilyen tartalmú, a paraszti létformából való kényszerű kilábolásról szóló s az 1980–1990-es évek fordulóján magnetofonra vett kisújszállási emlékezéseket a közel-múltban szerkesztettem köteté: SZILÁGYI Miklós 2008.

tatott mindaz, amit akár „nagy mesélő” hírében álló, ezért felkeresett, akár „véletlenül” kiválasztott és faggatott „adatközlőim” a rájuk hagyományozott paraszti/kisiparosi tudással, a mindennapi munkatapasztalataikkal *azonos fontosságúnak*, netán fontosabbnak tekintettek, s amit a „mindegy, ha néprajzosnak mondja magát, az lényeg, hogy van ideje és türelme meghallgatni” tartalmú és indítékú, köznapihoz-közösségihez hasonló kommunikációs helyzetben nekem és a magnetofonomnak mesélgettek.

Volt türelmem meghallgatni, majd szó szerint lejegyezni ezeket a szakmai közvélekedés által „mellébeszélésnek” minősített szövegeket, összegyűlt tehát az 1980–1990-es évek fordulója táján egy kötetnyi a Jász–Nagykun–Szolnok megyei Kisújszálláson, a Pest megyei Szokolyán és a kárpátaljai magyar falvakban – huzamosabb adatgyűjtéseim színhelyein – végighallgatott, a háborús és hadifogoly emlékeket megidéző személyes vallomásokból. Ezeket a *nem* folklorisztikai „célgyűjtés”, mégis a mi 20. századunk feletti jellemző folklór-műfajára való kutatói figyelem szükségességének-fontosságának előzetes tudatosítása eredményeként egybegyűlt szövegeket teszem most közzé ebben a kötetben. Meggyőződésem, hogy ezek „folklór szövegek”! Ha a klasszikus folklór-műfajok esztétikai és poétikai jellemzőihez viszonyítva mégsem fogadtatnának el „igazi folklórnak” a kalandos és embert próbáló történelmünkről tanúságot tenni akaró „egyszeri emberek” őszintének és igaznak szánt beszámolóit, akkor is nélkülözhetetlenül fontos *szubjektív források* a magyar parasztok és a kétkezimunkás-iparosok 20. századi sorsának: a megannyi megpróbáltatásnak, a heroikus életküzdelemnek, a csak-azért-is helytállásnak a megismeréséhez. Hiszen ezeknek az „egyszerű embereknek” a világtörténelemmel: a szenvedés, megaláztatás, a lealjasodás intézményesedésével való kényszerű találkozását, de a „mégis embernek maradni” belső parancsának való engedelmeskedés heroizmusát *csak ebből* a forrásból ismerhetik meg az utánunk jövők!¹⁶

A háborús és hadifogoly élmények elbeszéléssé formálódásának nehány, a gyűjtés során megfigyelt jellemzője

Mivel az itt közzétett szövegek gyűjtését-lejegyzését – illendő szabadkoznom – *nem* „céhbeli folklorista” végezte, az értelmező-magyarázó megállapításaim és következtetésem sem tekinthetők a háborúról-hadifogságról szóló „igaz” történetek, élményelbeszélések általánosítás

¹⁶ Az első világháborúnak a a paraszti életviszonyokra és mentalitásra gyakorolt közvetlen és közvetett hatásáról összefoglaló igényyel: SZABÓ Ferenc 2008.

igényű és elméleti értékű elemzésének. Csupán egy társadalomkutató etnográfus gyűjtés közben szerzett alkalmi impresszióival, utólag tudatosított „terep-tapasztalataival” tudok és akarok hozzájárulni magának a műfajnak majdani, az eddigieknél árnyaltabb folklorisztikai módszerű elemzéséhez.

Mert volt türelmem végighallgatni, amikor adatközlőim – úgy mond – „másról”, nem a paraszti gazdálkodás vagy a kézműves technológia részleteiről beszéltek, rájöhettek/rá kellett jönnöm ennek a szabadjára engedett „sztorizásnak” néhány, korántsem mellékes, az etnográfiai célú megismerésben jól hasznosuló „hozájáró” is. Arra tudniillik, hogy minden adatgyűjtői beszélgetés azáltal tehető igazán forrásértékűvé, ha olyan részletei is vannak, melyek a szó szoros értelmében nem adat-értékűk, hanem csak az adatközlő személyiség-jegyeinek, mentális beállítódottságának a megismerése szempontjából fontosak. Ezért segíthetik, könnyíthetik meg tehát a „jó” vagy „rossz” adatközlő által közölt „egyedi adatok” tudományos igényű általánosítását. Következésképpen: a beszélgetés-egész minden apró részletének nem szükséges feltétlenül az etnográfiahoz/folklorisztikához való hozzájárulás értelmében „vadonatúj információkat kínálnak” lennie, hogy (valamilyen szempontból) utólag mégis „jó” hasznosíthatónak” ítéljük meg a gyűjtött anyagunkat.

– Ha előbb nem hallgatom végig a szokolyai Polyák János 3 órányi elbeszélés-füzérét a hadifogságáról,¹⁷ nem értettem volna meg, félreértettem volna a kisparaszti gazdálkodás és a téesz-„gyalogmunkási” létállapot utólagos szubjektív értékelését egyaránt meghatározó „finesszel köll élni” szentenciának – bár tréfásan hangzó, de halálosan komolyan vett élet-szabályozó elvnek – az *igazi tartalmát*: a legális és az illegális szerzés, a célirányos munka és a munkakerülés határmezsgyéjén való lavírozásra, az ügyeskedésre, a felkínálkozó és a tudatosan megkeresett lehetőségek feltétlen kihasználására való állandó készenlétet és folyamatos készséget.¹⁸ Kérdés persze, hogy az ilyen, a hagyományos paraszti élet-szabályozó elveket lassan-lassan felmorzsoló mentális beállítódottság valóban levezethető-e a hadifogságban megtapasztalt-megszenvedett (majd a vazallussá lett Magyarországon hűen lemásolt) „szovjet valósághoz” való taktikus és cinikus alkalmazkodásból – amint azt adatközlőm élettörténet-konstrukciója sugalmazni akarja. Az viszont nem kérdéses számomra (mások emlékezései is iga-

¹⁷ A gyűjtés ideje: 1989. szeptember 5–7.; adatközlő: Polyák János (született: 1912) – A hadifogságról szóló vallomás-szövegnek a folyóirat szerkesztője által valamelyest lerövidített változata: SZILÁGYI Miklós 1990 – ebben a kötetben a gyűjtés után röviddel publikációvá formált teljes szöveget közlöm.

¹⁸ Polyák János magnetofonra vett élettörténetének – személyes életstratégiája ilusztrációjának – további részleteire lásd: SZILÁGYI Miklós 1993a; SZILÁGYI Miklós 2003: 69–76.

zolni látszanak), hogy a láger-lét is, a magyarországi téesz-gazdálkodás is tág teret engedett a személyes rafinériát illegálisan/fél-legálisan működtető volt-paraszti „védekező technikák” érvényesülésének. Ezeket a „technikákat” a helyi hatalom hallgatólagosan tudomásul vette, eltűrte, legalábbis nem tudta – nem akarta szankcionálni, tehát majdnem-szabaddon érvényesülhettek... Nem lenne tehát érdektelen alaposabban megvizsgálni, hogy a magyarországi „szocialista valóság” való taktikus alkalmazkodásban milyen szerepe volt – össz-társadalmi érvényességgel – a hadifogságban szerzett személyes tapasztalásoknak! Azt ugyanis az erre a kérdéskörre irányuló cél-gyűjtés és adat-elemzés nélkül is számon tartják mindazok az etnográfusok, akik éltek ebben a korban (tehát a kortársaim), hogy a téeszbe-kényszerítés „azonnal” és országszerte magával hozta a munkával kapcsolatos *paraszti felfogás* radikális átértékelődését – a munkakerüléssel, legalább a munkalassítással: a tesék-lássék munkával, a lázas tevékenységnek álcázott semmittevéssel való taktikus megbékélést. Persze csak a „közösben” – a háztájiban a „régii” munkafelfogás maradt meg iránymutatónak! És magával hozta az egyéni tulajdon feltétlen tiszteletének és a „téeszéből viszont szabad a lopás” (ahogy – cseléd-felfogás szerint – korábban az urakéból!) elvének inkább büszkélkedő, mint szégyellni való összebékítését.

– A gyűjtői kudarcok tanítottak meg rá: ha nagyon idős és vészesen hanyatló memóriájú öreggel hozza össze a véletlen az etnográfust, s reménytelennek látja a célirányos adatgyűjtői beszélgetés folytatását, bizvást megkérdezheti, hogy a harctéri eseményekről és a hadifogságról vajon vannak-e személyes tapasztalatai? Ha nem volt olyan szerencséje a háború éveiben, hogy elkerülje a katonai behívó, bizonyosan vannak „élményei”, s ha valakit érdekel, meg is fogalmazódnak a memória legmélyén elraktározott és (sejthetően) korábban már nagyon sokszor felidézett emlékek. Az ilyen, a szó szoros értelmében „nem jó elbeszélő” (azaz: „rossz adatközlő”) öregek élményelbeszélései pedig – megtapasztaltam – azért lehetnek olykor kifejezőbbek, szemléletesebbek, mint mások hasonló(nak tűnő) „szenvedéstörténetei”, mert a memória hanyatlásával együtt rendszerint átszakadnak a kendőzetlen szókimondást lehetetlenné tevő belső gátak is: egyikük-másikuk alkalmasint olyasmit mond el a magnetofonnak, amit egy erős, egészséges férfiember, akaratlanul is működő belső kontrollja miatt az idegenek (és a nagy nyilvánosság) előtt szégyellni való „emberi lealjasodásnak” tekint, tehát inkább hallgat róla.¹⁹

¹⁹ Az aggastyán korú kisújszállási Kürti Sándor (született: 1900) 1991. július 6-án felvett, e kötetben is közölt emlékezése (első közlése. SZILÁGYI Miklós 1993b) tartalmazza pl. hogy a lágerben a „tetűfuttatás” volt a szórakozásuk – fogadásra is alkalmat kínáló „sportjuk” – a hadifoglyoknak. Az állandósult éhség-érzetről pedig minden panasz-szónál többet elmond, hogy hazaérkezése után hetekkel a kertjükben meglátott sárguló uborkákat kezdte el falni.

– Minden néprajzi gyűjtő nap mint nap tapasztalja, hogy adatközlői között akadnak eredendően „epikus alkatúak” – környezetük megítélése szerint ők a „nagy mesélők”.²⁰ Kérdezzen a néprajzi gyűjtő bármilyen felkészülten és célirányosan, ők rendszerint nem elégszenek meg rövid és tényyszerű válasszal, hanem bármilyen eszközhasználatot vagy köznapi élethelyzetet, munkaeljárást vagy interperszonális viszonyt egy-egy „tanulságos példatörténettel” is meg akarnak világítani. A hosszabban-rövidebben az adatgyűjtői beszélgetésbe belefoglalt „példázataik” között lehetnek háborús- és hadifogoly-élményeket részletezőek is, hiszen az „itthon szokásos”, a „mindennapi” eszköz, munkaeljárás, emberi szituáció értelmezéséhez különösen alkalmasnak látszanak a végletesen „rendkívülit”, a „szabálytalant”, a „különlegeset” a hatásos ellenpontozás szándékával, poentírozva előadott „egyszer volt” esetek. A bármikor – nemcsak néprajzi gyűjtés esetén, hanem köznapi-közösségi kommunikációs helyzetben is – fel-felbukkanó *ilyen* „példázatokból” abban az esetben szokott „háborús élményelbeszélés” szerveződni, ha a „legnagyobb”, a „soha nem felejthető” esemény-sornak – a háború és a hadifogság megannyi megpróbáltatásának, kalandjának, szerencsés fordulatának – *együttesen* kell példáznia „valami nagyon fontosat”. Azt pl., hogy „nekem mindenütt szerencsém volt”, ezért kerültem haza sok-sok év után. Vagy azt, hogy unos-untalan biztatták a lágérben a hadifoglyokat: „hamarosan hazamentek”, csak egy orosz mondta nekik: addig nem mentek el innen, míg fel nem épül Oroszország – és annak lett igaza. *Valószínűsítem* (hisz mindennapi kommunikációs helyzetben nem lehettem észrevehetően megfigyelő, csak az általam: egy „idegen” által megteremtett alkalmi kommunikációs helyzetről lehetnek benyomásaim-észleleteim), hogy egy-egy ilyen „élettapasztalatként” felmutatott központi gondolatot – ha úgy tetszik: az egyszer volt élet banális szentenciájává egyszerűsített tanulságát – megvilágítani hivatott elbeszélésfüzér *nemcsak* a néprajzi gyűjtő érdeklődésének, bátorító figyelmének köszönhetően szerveződött egységes szemléletű „igaz történetté”. Bizonyára a saját közösségében is így (vagy nagyon hasonlóan) idézgette/idézgeti az epikus alkatú személy a maga nagy-nagy szerencsését, illetve az oroszok nagy-nagy hazugságát a gyors hazajövetelről, ha valakik éppen az ő élet-tanúsága iránt mutatnak bármilyen halvány érdeklődést.

A háborús és a hadifogoly elbeszélések tartalmi sajátosságai

Nemcsak az első és/vagy a második világháborút megélt „kortársaink” mesélgettek persze katona-élményeikről! Az elmúlt századok (folklor-

²⁰ Az adatközlők személyiség-jegyeinek a néprajzi gyűjtés minőségét befolyásoló hatásáról lásd SZILÁGYI Miklós 2001: 30–37.

gyűjtésekkel is,²¹ szépírói alkotásokkal²² is igazolhatóan legalábbis a 19. század) jellegzetes elbeszélő műfaja volt az „obsitos történet”: a katonaságtól véglegesen elbocsájtott (azaz: obsitot szerzett) öregező férfiaknak az olykor több évtizedes katonáskodásuk „mesébe illő” kalandjait a meghökkentés és a szórakoztatás szándékával idézgető elbeszélés-füzére. Az „obsitos történet” elbeszélője – egyben főhőse – úgy idézgette az otthoniaknak a messze földön „egyszer volt, hol nem volt” kalandjait, mintha azok az „Óperenciás tengeren túl” estek volna meg vele. Mintha érdemi különbség nem lett volna a mesebeli szörnyek, az ártó lények, az óriások és a csatateren, messzi idegenben fel-felbukkanó ellenséges katonaság között. Vagyis: azt akarta elhíttetni magáról minden öreg obsitos, hogy az „igazat, csakis az igazat” mondja, ám csak az adott hitelt szavainak, aki számára ott és akkor: a *tündérmesék* valóságának és igazságosztó hatalmának befogadására felkészült lélekkel figyelvén a szóra természetes, magától értetődő volt, hogy a királylány kezét elnyerő bátor és ügyes szegénylegények, no meg a jó tündérek és a gonosz boszorkányok csak azért léteznek, mert minden mélyen érző ember azt akarja, hogy e földi tereken kóboroljanak, s tanítsák az emberiséget a jóra és a rossz megkülönböztetésére.

Bár formálisan a katonaeletről szóltak, a szó szoros értelmében nem „személyes hangú élménybeszámoló” voltak tehát ezek az egykori obsitos történetek: korunk katona-történeteinek igen-igen távoli rokonai. Olyan „igaz mesék” inkább, melyeknek valóságtartalmát „ott” és „akkor” talán ha egy „furfangos diák” fogadta kétkedéssel – mint Garay János elbeszélő költeményében Hárnyak, az obsitos vitéznek nyilvánvaló lódtításait. Hisz egy-egy messze földeket bejárt, sokat tapasztalt öreg obsitos *szokásos* hallgatóságának nem voltak, nem lehettek az általa elmondottakkal ellentétes személyes tapasztalatai – miért ne hitte volna el ezt a szép mesét is, ha az összes többit elhitte?

Aki viszont szerencsésen hazaérkezve, az alig-alig túlélhető borzalmakat mégiscsak túlélve az első, majd a második világháborúról akart mesélni, eleve azzal kellett számolnia, hogy már nem létezik a messziről jött ember minden szavát, legképtelenebb kalandját is ámuldozva figyelő közösség. S azért nem létezik „mesére” áhítozó hallgatóság, mert „tömegeknek” voltak *nagyon-hasonló* tapasztalatai, mint öneki. Következésképpen: ha nem akarta, hogy a „nagy hazudozó” dicstelen jelzőjével ruházza fel a közössége, kínosan kellett ügyelnie minden egyes

²¹ Pl. Szűcs Sándor 1956, 1962.

²² Elegendő itt Garay János (1812–1853) *Az obsitos* (1843) című elbeszélő költeményére utalnom, melynek főhőse, Hárnyak János afféle szimbólumává lett a nagyot mondó obsitos katonának: az ő nevéből alakult a legképtelenebb hazugságot is „igaz történetté” stilizáló elbeszélés-típus összefoglaló neve, a *háriáda* – Kovács Agnes 1979: 471.

szavára. Ha el is túlozta, dicsekvő hangsúllyal emlegette is olykor a maga személyes hőstetteit, azzal nyugtatgatván magát, hogy ha a kényyszerű helytállásából hőstettet formál, az még nem hazugság, úgy kellett felidéznie a természeti körülményeket és az emberi-hatalmi szituáció kikényszerítette különleges, mégis valóságos élet-helyzetet, hogy az ott és akkor megtörténtek a „helyzetből” logikusan következők, ezért *hihetők* legyenek mindazok számára, akik „valahol” és „valamikor” átéltek már hasonlót – vagy hallották szavahihető tanúktól (legközvetlenebb szeretteiktől) hogyan lehetett, hogyan kellett átélni ott a harctéren és a hadifogoly lágerben az ilyesmit.

A háborúhoz-hadifogsághoz hozzákapcsolódó „közösségi élmény”, vagyis a hasonló élményekhez való közvetlen vagy közvetett hozzájutásnak a *tömeges* volta, ezzel együtt az élményelbeszélések valóság-tartalmának közösségi kontrollja formálta ki tehát a kínosan-keresetten az igazságra, a szintiszta valóságra törekvő előadási mód iránti közösségi és személyes igényt – mind az elbeszélő, mind a hallgatóság *ilyen* igényét. Az ebben értelemben használt „valóság igényű elbeszélés” kiformálódásának a katonáskodás tömegesedésével nyilván párhuzamos *folyamatát* (a hiteles dokumentálás hiánya miatt) soha nem fogjuk megismerni. Csupán arra van most lehetőségem, hogy az ebbe a kötetbe egybegyűjtött szöveg-anyagra (no meg gyűjtői megfigyeléseimre) alapozva szemléltessem a „reális elbeszélést” mint a „mi korunkra” – a 20. századra – egyértelműen jellemző műfaji eszményt.

A háborús élmények elbeszélője persze azt is számon tartotta (különösen, ha a maga közösségében „nagy mesélő” hírében állott), hogy minden egyes szavát az éppen aktuális hallgatóságából senki sem tudja ellenőrizni, hisz pontosan ott és akkor, mint ő, senki nem volt jelen. Mégis úgy konstruált az élményeiből elbeszélést – az itt közölt szövegek is, a korábban, mások által közöltek is bizonyítják –, hogy mintegy „felkínálja” a hallgatóságának ellenőrzésre az elbeszélésébe idézett *konkrétumokat*. Részben ösztönösen engedelmeskedik ilyen módon a kimondatlan közösségi igénynek, részben tudatosan alkalmazkodik az elbeszélő műfaj már kialakult / éppen alakuló formai sztereotípiáihoz. Ezért van, hogy a háborús élményelbeszélések „szinte mindegyik” előadója (persze minél jobb memóriával áldotta meg a sors, annál inkább!) valósággal tobzódik a mondandója lényegét alig-alig érintő „konkrét adatokban”: a hallgatósága számára teljességgel ismeretlen város és faluneveket sorol, egykori parancsnokai és bajtársai nevét emlegeti, pontosan megnevezi a maga alakulatát, ismertetvén az ott és akkor jellemző volt hadi felszerelést, gondosan részletezi az események alakulását olykor valóban befolyásoló, máskor teljesen érdektelen természeti körülményeket, és mindezt a kronológiai pontosságra is figyelemmel.²³

²³ Annak idején a Tanácsköztársaság harci eseményeiről, s ehhez kapcsolva az első

Az ilyen értelmű „realizmusnak”: a megélt valóságot mintegy magukba sűrítő „konkrétumok” esetleges ellenőrzésre való felkínálásának nyilván az elbeszélés-egész *hitelesítési szándéka* a legfontosabb, az elbeszélő által remélt (de nem biztos, hogy minden elbeszélő által tudatosított!) funkciója. Az elbeszélő a földrajzi helyek, személynevek, évszámok aggályosan pontos közlésével nyilván a maga memóriájának „kivételes tágasságát”, feltétlen megbízhatóságát szeretné kinyilvánítani, ezzel pedig az ellenőrizhetetlenül egyedi-személyes élmények valóság-tartalmának a *garanciáját* reméli a maga számára biztosítani.

A megélt-megszenvedett „valóság” aggályosan pontos felidézése tehát a háborús élményelbeszélések közös jellemzője. Az már az alkati adottság, a mentális beállítódottság, esetleg a szóbeli megformálást lehetővé tevő vagy kikényszerítő szituáció nem definiálható, minden elbeszélő esetében egyedileg értelmezendő következménye, hogy az egyik elbeszélőnél az apró hőstettek, legalábbis a derekas helytállásra, a másikonál az értelmetlen megpróbáltatásokra, a szenvedésre, a harmadikonál a mulattató esetekre, kalandokra kerül az elbeszélés-láncolatban a hangsúly. És akadnak olyanok is (a kevésbé gyakorlott elbeszélők – emlékidézők között talán ők jelentik a legnagyobb csoportot), akik látványos érzelm-nyilvánítás nélkül csupán eseményeket, történeteket, élethelyzet- és lelkiállapot-változásokat sorolnak, csak a kronológiát tekintvén elbeszélés-szervezőnek.

A hadifogságról tényszerűen-tárgyilagosan beszámoló elbeszélésnek – a megidézett élethelyzet miatt – szükségszerűen „szenvedéstörténetnek” kell lennie. Nem lehet tehát – mint a háborús élmény megidézésekor gyakran – az elbeszélő kalandokba keveredését és személyes helytállását némi dicsekvő szándékkal felmutató véresen komoly vagy pikareszk hangulatú „hőstörténet”-láncolat. A gyakorlott elbeszélő azonban, aki hallgatósága lankadatlan figyelmére (pontosabb, ha így mondom, hisz csak erről vannak/lehetnek tapasztalataim: etnográfus beszélgető-társa bátorító érdeklődésére) számít, rendszerint felméri, hogy az általa átélt testi és a lelki szenvedések mennyire nehezen verbalizálhatóak. Ha pedig valaki megkísérli az „akkori” éhség-érzetét, fáradtságát: halál-közelinek érzett állapotát – már-már kozmikus méretűre fokozva az emlékidézés közben egykori szenvedését – mégis elmondani, könnyen hiteltelenné válhatnak az ilyen élménynek a közélébe sem jutott hallgatósága előtt legőszintébb szavai is. Hisz éppen hazakerülése: az évtizedekkel későbbi „tanúságtétel” lehetősége hordozza magában a „szenvedéstörténet” cáfolatát; azt tudniillik, hogy mégiscsak túlélhető volt, ami – úgymond – maga volt a minden embert elpusztító

világháborúról szóló élményelbeszéléseknek erre a műfaji jellemzőjére már felhivtam a figyelmet: SZILÁGYI Miklós 1969a: 269–271.

földi pokol! A testi és lelki szenvedés unós-untalan ismételtetése helyett és/vagy mellett a magának és szerencsés társainak végülis sikeresnek bizonyult „túlélési technikáit” idézgeti tehát a majd’ minden elbeszélő. Így válaszolván hallgatósága ki nem mondott, de a levegőben ott vibráló „hogyan lehetett mégis hazakerüli a pokolból?” kérdésére.

Azért lehetett, mert:

– Megtanították rá az oroszok, rákényszerítettek a körülmények, hogy hazudni, csalni, lopni kell, s nem szabad megszakadni a munkában. Úgy viselkedtünk mi is – summázhatom az ebbe kötetbe gyűjtött elbeszélések mondanóját – ahogy bántak velünk. A lágerben fel kellett függesztenie az embernek, amit a becsületről, emberiességről, jólneveltségről, bajtársiasságról addig megtanult és élete szabályozó elveként követni igyekezett.

– Érdemes volt jelentkezni, ha önkéntes jelentkezésre szólítottak fel, mert valami kis előny bizonyosan származott belőle – jobban becsülték az oroszok azt, aki bátran szembe nézett a még ismeretlennel: úgy tett, mintha nem ódzkodna a felkínált munkától.

– Aki „jól viselkedett”, azaz nem ellenkezett az oroszokkal, azt nem bántották. Alkalmazkodni kellett tehát ahhoz, amit a helyzet éppen diktált, meg hozzájuk is alkalmazkodni kellett, akik parancsoltak. Hiszen ellenségek voltunk, úgy is kezelték – mit várhattunk volna tőlük?

– Az oroszok között is voltak rendes emberek, különösen a civilek közt. Segítettek, amiben tudtak, ha az ember is úgy viselkedett velük. Pedig azok is éheztek, a foglyoknak még tán többet adtak enni, mint amennyi a civileknek jutott.

– Aki nem tudott magának parancsolni, s nem tudott lemondani pl. a cigarettáról: még azt a kicsike kenyeret meg levest is dohányra cserélte, az biztosan nem jött haza.

Bizonyára fontos eleme volt a „túlélési technikának” (tömegekre lehetett jellemző), bár ritkán fogalmazódik meg szövegszerűen, a teljes elfásultság, az érzéketlenné válás (talán észre sem vett) *állandósulása*. Ennek a lelki állapotnak lehet a következménye, hogy évtizedek múltán a legképtelenebb borzalmakat, józan emberi ésszel alig felfogható szörnyűségeket is szenvtelenül, érzelmei kinyilvánítása nélkül szokta felidézni a legtöbb elbeszélő.

– A szokolyai Polyák János elbeszélése szerint azért kellett jelentkezniük (mint utóbb kiderült a számára) a lágerbe érkezés után azonnal a „krepkij cselovekeknek” (vagyis az erős embereknek), mert minden reggel több tucatnyi hulla várt eltemetésre, s a fagyott földben embertelenül nehéz volt megásni a tömegsírt. Sorba fektették a hullákat a hatalmas gödörben, majd keresztbe a másik sort, s ha maradt hely a gödör végén, néhányat felállítottak – magyarázta a napi rutinná vált „techno-

lógiaát”. Melynek volt egy, utólagosan akár „halott-gyalázásnak” is minősíthető (s nem parancsra végrehajtott!) mozzanata: a már megfagyott és ki nem egyenesíthető végtagokra egyszerűen rácsaptak az ásóval s a test-csonkokat bedobták a tömegsírba. És amíg mindezt elmesélte nekem, nem volt egyetlen utólagos „megbánásra”, az ismeretlen halottak ismeretlen hozzátartozóinak szánt, bármennyire megkésett „megkövetésére” utaló gesztusa!

– A kisújszállási Zsoldos László azt idézte fel, hogy az orosz orvos, amikor a hajszás munkában megsérült: elfeketedett lábfejét meglátta, azonnal az amputálást emlegette. Ő persze tiltakozott: „hát haza akarok én menni, ha levágod a lábom, hogy megyek haza?” Egy (szintén fogoly) német orvos viszont vállalta a reménytelennek látszó műtétet: érzéstelenítés nélkül azonnal el is végezte. S az elbeszélőnek több év-tized múltán sem volt szava az akkor átélt fájdalomról – kivételes szerencséjének tudta be, hogy megmaradt a lába.

Gyűjtői megfigyeléseim alapján arra következtetek, hogy minden elbeszélő *válogat* az emlékei közül. Nem feltétlenül a legemlékezetesebbeket, a legjellemzőbbeket, hanem az emlékidéző szándék, a mondandó igazolására a legalkalmasabbnak tartott epizódokat, emlék-mozaikokat formálja „ott és akkor” elbeszéléssé. Ezért van komoly, ám néprajzi/folklorisztikai módszerrel alig vizsgálható jelentősége annak, hogy *mikor, milyen kommunikációs helyzetben és kinek/kiknek a jelenlétében* idézte fel, formálta valaki „megismételhetetlenül egyszeri” elbeszélésé legszemélyesebb emlékeit!

A „mikor” kérdését inkább csak valószínűsíteni tudom: az elmúlt néhány évben volt módom olvasni (szakmai bírálóként) több, a Néprajzi Múzeum önkéntes néprajzi gyűjtőpályázatára beérkezett, a hadifogolysorsról szóló dolgozatot²⁴ (az emlékező által írásba foglalt és „érdeklődő fiatalok” által „gyűjtött” emlékezeseket egyaránt), s úgy tapasztaltam, hogy ezekben az 1989/1990-es rendszerváltás *után* született pályaművekben sokkalta hangsúlyosabb a szenvedés, kevésbé jellemző rájuk az anekdotizálva, tréfálkozva, a szörnyűségeket kesernyés humorban feloldva megidézett egyéni-személyes ügyeskedés, rafinéria, mint az általam az 1980-as évek végén – az 1990-es évek elején gyűjtött hadifogoly emlékezesekben. Bizonyára azért, mert a jelenlegi politikai légkör, a társadalmi közérzet minden elfojtott fájdalom kibeszélésre készíti/kényszeríti a még élő tanúkat, akik engedelmeskedni szeretnének a ki nem mondott, de jól érzékelhető össz-társadalmi várakozásnak.

Az „egykori” taktikus elhallgatásra – ennek hátterében: az események után negyven-ötven évnnyire még mindig a zsigerekben lappangó *félelemre* – személyes tapasztalataimat idézhetem:

²⁴ Egy azóta nyomtatásban is megjelent ilyen pályamunka: DANKU Ferenc 2004.

– Szokolyán, amikor 1989. kora-őszén, az első gyűjtőnap estéjén beszámoltam róla szállásadóimnak, hogy Polyák János bácsi (aki egyébként távoli rokonuk volt) kifogyhatatlan a hadifogoly-émlékekből, megkérdezték tőlem: elmondta-e azt, amikor belepisáltak a káposztába? – mert azt mindig el szokta mondani, ha disznótorkor, egyéb családi összejöveteleken a hadifogságáról mesél. Másnap, amikor folytattuk a beszélgetést, kértem-követeltem tőle ezt az „esetet” – némi tettetett szemrehányás is volt a hangomban: azt ígérte, hogy mindent elmond nekem, s mit kellett hallanom?! Némi kérések után mégis elmondta a „megbízható” falubeliek-rokonok „mulattatására” alkalmasnak tartott esetet: „Vót a lágérbe’ bent 5 siló a hadifoglyoknak, a tiszteknek külön vót. Oszt’ mikor jött a káposzta-szezon, vótak gumicsizmák, öten belementünk a silógödörbe, létrával [...] hatalmas vót, vót körü’belü’ 4 méter mély [...] Ahogy a káposztát gázoltuk, mint itthon is, mikor tapossák, csak úgy habzott, csak úgy csamcsogott a láb a gumicsizmába, mondja az egyik gyerek nekem: Polyák bácsi, hugyozni akarok, ki köll mennem. – Mégy a fenébe! Oda a lábad mellé mingyán e’! Csak úgy habzott...” Ám hozzákapcsolta az eset felidézéséhez *akkori* félelmét („Hű, mondom, gyerekek, ha ezt megtudná az orosz, minket egyből felakasztana!”), és a *mostani* elhallgatásának a magyarázatát is („félek, hogy majd kérdőre vonnak”)!

– A kárpátaljai Nagyráton abban a hiszemben hallgattam Juhász Károly vallomását (1991. decemberében), hogy az ő kendőzetlen szókimondását is, ahogy az *akkori* sajtó-megnyilatkozásokat²⁵ és közéleti akciókat, az akkortájt zajló Szovjetunió-beli – ukrainai „rendszerátalakítás” eufórikus élménye egyértelműen megmagyarázza. A beszélgetésünk vége felé azonban lappangó félelme mégis csak előbukkant: vége lehet ennek a „mindent szabad” időszaknak – vizionálta – „és akkor amit itt elbeszélgettünk: maga rám kű’ d egy embert, betesznek egy kocsiba, és nem is tudja a család, hogy hol vagyok.” Örök titok marad számomra, hogy a magnetofonra mondott és – korábbi tapasztalatai alapján – akár a letartóztatásához is elegendő „terhelő bizonyíték” *mellett*, amit magánra mondott, mimindenről nem beszélt, mert (tudat alatt) mégiscsak kontrollálta magát...

Az emlékek *szelektív* felidézésének: az adott kommunikációs helyzetben éppen aktuális (és lehetséges!) mondandót igazolni, megvilágítani vagy éppen cáfolni²⁶ hivatott emlék-mozaikok kiemelésének az

²⁵ Lásd pl.: DUPKA György (szerk.) 1993; P. PUNYKÓ Mária 1993 és a Vallási néprajz 9., Küllös Imola és Molnár Ambrus által szerkesztett, kárpátaljai tanulmányokat magában foglaló, 1997-ben megjelent kötete.

²⁶ Akaratlan (ha úgy tetszik: „egyszerű állampolgári”, nem etnográfusi), csak utólag tudatosított megfigyelésem szerint a szocialista korszakban a hadifogoly-émlékek kisközösségi idézgetésének egyik (alighanem legfontosabb) funkciója volt

a körülmény is ott volt, ott van a háttérben, hogy a hadifogoly-élményeknek tulajdonképpen *nincs* az egységes elbeszéléssé szerveződést megkönnyítő belső kronológiája. Pontosabban: csak addig segíti az elbeszélőt az időrend, míg a vagonokba belezsúfolt foglyok megérkeznek (rendszerint több hétig tartó út és igen sok halott hátrahagyása után) a lágerbe, s ott elhelyezkednek. A vagonban jellemző volt elviselhetetlen zsúfoltság, az étlen-szomjan telő napok *ugyanúgy* már nem ismétlődtek meg. Majd akkor lehet ismét időrend az elbeszélésben, amikor elindulnak hazafelé: az áteresztő légerekben elvégzett utolsó vegzálások és az ünnepélyes fogadtatás szintén „egyszeri” élmény volt. A közbülső idő – egy-két-három év – csak rendezetlen/rendezhetetlen halmazként van jelen az emlékezetben, melyet esetleg csak a láger-váltások, a munkaképesség hanyatlása, az ezzel rendszerint együtt járó másféle munkakör, no meg a betegségek – szerencsés gyógyulások tagolnak. A nap mint nap *ugyanolyan* munkának, a *folyamatos* éhezésnek, a hosszú évekip *egyforma* barakk-létnek, az olykor-olykor a szemétdombon felfedezett még ehető krumplihéjnak, a hetente egyszer lehetséges tisztálkodásnak, a havonta egyszer lehetséges levélírásnak nincs kronológiája.

A rendezetlen emlék-halmazból azután a különösen nevezetes, *ezért* felidézésre érdemes, s a sokszori felidezés miatt (ügymond) soha-ellenem-felelhető „esetek”, „élethelyzetek”, no meg a „rendes emberek” vagy „embertelen gazemberek” szavai-tettei formálódnak hosszabb-rövidebb „igaz történetté”. Azok az élmények tehát, melyek – az elbeszélő személyes megítélése, illetve a hallgatóság szokásos reakciói szerint – a legalkalmasabbak a szituációból következően „lehetséges”, ott és akkor „kimondható” tanulság minél hatásosabb kifejezésére.

Az már a „sokféle” elbeszélő más-más világlátásának, lelki alkátának, a hallgatóság „szórakoztatására” vagy „nevelésére” való beállítódottságának-szándékának alig-alig körülírható, mert az „idegen” számára nem megismerhető következménye, hogy a lényegileg „ugyanolyan” élethelyzetből az egyik elbeszélő fájdalmas hangulatú „tanúságtétellé”, a másik a „szegény ember a jég hátán is megél” hangulatú, inkább derűt keltő „kaland-láncolatá” szokta szervezni a „rendezetlen halmazként” létező élmény-mozaikokat.

* * *

E kötetben a magnetofonnal rögzített és szó szerint lejegyzett „adatgyűjtői beszélgetéseimet” természetesen nem „egy az egyben”, hanem

a Szovjetunió-beli életnívóról és életkörülményekről szóló hivatalos propaganda személyes tapasztalatokra hivatkozó *cáfolata*. Ennek kifejezője, hogy a köznapi szóhasználatban eléggé általános gunyos fordulat volt így utalni a hadifogságra: „én is voltam x évig a paradicsomban”.

megszerkesztve: személyes vallomásokká formálva közlöm. Elhagytam tehát az orientáló, az „adatgyűjtői beszélgetésnek” irányt szabó kérdéseimet, közbeszólásaimat. Az olvasónak azonban számon kell tartania, hogy e vallomások nem jöttek volna létre egy „kíváncsi idegen” bátorító figyelme, a vallomásos emlékidézést pusztá jelenlétével és őszinte érdeklődést kifejező gesztusaival mintegy kikényszerítő igencsak aktív közreműködése nélkül. A nagyobb mértékű szerkesztői közbeavatkozást (az előszóban elhangzottak írott szöveggé formálásakor elkerülhetetlen stilizálást, a szöveg-egész belső logikája indokolta átrendezést az egyes szöveg-egységek között) azonban igyekeztem kerülni: csak az esetben éltem vele, ha az olvashatóság érdekében el akartam kerülni az indokolatlan ön-ismétlést, a funkció nélküli szó-áradást, s csak olyan mértékben avatkoztam bele a szövegekbe, amelyet a folklór alkotások közlésének (írott és íratlan) etikai kódexe lehetővé tesz – a szerkesztői munkám tehát (szándékom és utólagos megítélésem szerint) nem csorbította a „hitelességet”.

Folklór szövegek közlése esetén nem bevett gyakorlat, hogy értelmező, magyarázó jegyzetek, forráskritikai észrevételek, apróbb-nagyobb korrekciók egészítsék ki a „hiteles közlésnek” szánt, a szóbeliségből átemelt szöveg-testet. Két ok miatt döntöttem mégis úgy, hogy lábjegyzetekkel kísérem ezeket az elbeszéléseket/vallomásokat. Egyrészt: minden adatközlőm használt több-kevesebb olyan szót, szó-kapcsolatot, emlegetett egy-egy olyan munkafogást vagy intézményt, amelyik vagy eleve csak lokális körben volt ismert, vagy „mára már” teljességgel ismeretlennek minősül, vagy speciális jelentésben/funkcióban élt vele az elbeszélő. Az „értő olvasást” hasznosan szolgálónak ítéltém tehát a magyarázatot, a történelmi összefüggésekre vagy népeleti jellemzőkre figyelmeztető szakirodalmi hivatkozást, olykor csupán (ha magam is bizonytalan vagyok az értelmezésben) a valószínűsítés lehetséges irányának jelzését. Másrészt: mert a háborús és hadifogoly élményelbeszéléseknek egyik legfontosabb műfaji sajátossága (amint fentebb rámutattam), hogy szinte minden elbeszélő, a maga „valóságához” való feltétlen ragaszkodásának kétségbe vonhatatlan bizonyítékaiként, helynevek, személynevek, dátumok stb. tömegét szokta a szövegébe idézni, ezek „hitelesítése”: pontos, megközelítően helyes vagy pontatlan voltának megállapítása (persze csak akkor, ha emberileg-filológiaiilag lehetséges a hitelesítés!) magának a műfajnak lényegi sajátosságát: a realizmus-igény esetenkénti megvalósulását vagy meg-nem-valósulását segít tudatosítani olvasóimnak.

Akiknek – talán remélhetem – mindeme szerkesztői „segítség” mellett is bőven maradt felfedezni-értelmezni valója ezekben a vallomás-szövegekben!

ÉN AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚRA IS EMLÉKSZEK

Itt vót Tarnócon a főhadiszállás¹

'11-be' felmentem iskolába... Hat évet kellett járni, igaz? Akkor valamikor '16-ba' végeztem. Még akkor mindig király vót: Ferenc Jóska ílt, ott vót a kípe a falon. Meg még Károly király is vót.² Mindenre emlékszek! Hogy én arra az első háborúra – mint gyerek –hogy emlékszek?

Hogy mi vót itt Tarnócon abba' az időbe'! Itt vót a főhadiszállás! Hogy én mit láttam itt! József főherceg itt kocsizott végig a faluba', itt hált meg a paplakon két íccaka az egész pereputtyával. Egy nagy motorkocsi vót, ott ültek benne vagy tízen is: a nők, meg ezek a hercegek, mit-tudom-én mifélék... Itt háltak, itt vót Tarnócon a főhadiszállás.

'15 karácsonya előtt, mikoriba' mán az orosz járőr bejött Kisbereznára, akkor itt nagy baj vót. Itt jött össze a rengeteg katonaság, a fő'dek tele vótak katonasággal. Meg itt van Botfalva, Sislóc, az is teletömve katonasággal. A csehek, a galíciaiak, a horvátok, meg még a románok is, mind idetartoztak. Magyar szót csak ritkán lehetett hallani.

Na, elég az hozzá: egy alkalommal, '15 karácsonya előtt, azt üzente az orosz cár, hogy ú karácson'ba' az ungvári görögkatolikus rezidenciába' akar ünnepelni. Be is jött a járőr egész Kisbereznára – az az Uzsoki szorosba' van, egyenesen fel itten – és ez igen nagy baj vót, mikor ezt megtudták.

Akkor én a kertbe' vagyok, és hallom, hogy a rezesbanda³ igen szól. Mint gyerek – 9 éves vótam – szaladok le a kapuba: jönnek az osztrák huszárok! Elöl jön a rezesbanda, utána jönnek a hercegek, ezek a mindenféle nagyurak, lúháton. Meg a kisasszonyok is: féló'dalt jöttek beszőlgetve, a rezesbanda meg utánnok. Egy kis lú húzta az óriási nagy dobót puff-paff-puff! Megcsudáltuk az osztrák huszárokat: vót nekik a

¹ Életút-interjú részeként mondta el Kiss Péter (szül.: 1905) a kárpátaljai Ungtarnócon 1990. szeptember 15-én. – Korábbi közlése: SZILÁGYI Miklós 1992b.

² Ferenc József 1916. november 21-én halt meg, IV. Károlyt 1916. december 30-án koronázták magyar királlyá (GALÁNTAI József 2001: 239.; SZIJ Jolán [főszerk.] 2000: 322–323.).

³ A rezesbanda főleg rézfúvó hangszereket, kisebb részben fafúvókat és dobót-cintányért használó hangszeres együttes – SÁROSI Bálint 1981: 348.

pika⁴ – ez a szúró – , akkor vót nekik hosszabb kardjuk, mint a magyaroknak, ez ide vót a lúnak az ó’dalára, a nyeregre erősítve akkor vót nekik pisztoly, olyan rövid nyelű, vót nekik karabély.⁵ A lovak meg nem a gazdáktól vótak behíva, az mind kincstári lú vót! Megcsudáltuk – nemcsak én, kiment az egész falu a kapuba, és níztki őket.

Jött két ezred. Na, a második mán alkonyatkor jött. Mán akkor, karácsony előtt, sötít van, ugyi, meg esett az eső is... Ömlött, mint akit kupából öntöttek ki! Nálunk is bejöttek, a sok katonaság, cigaritáztak, nem lehetett látni egyiket másiktól. Ez románul beszílt, a másik cseül beszílt, a harmadik magyarul, rengeteg katonaság vót.

Eccer csak hallom, hogy nagy csörtetis van az udvaron. Kimegyek, hát ott a nagy lovak, szállnak le az idegeny huszárok. Mingyán kapcsoltam, hogy ezek nem magyar huszárok! Tudtam annyit, hogy osztrák huszárok is vannak... Nekik vót köpenyek is, meg a lóra is vót köpönyeg. Hogy esett az eső, jönnek be, folyik rullok a víz, hozik be, rázkódnak le. Na, akkor még nem kellett papucsut húzni a szobába... Rögtön tola-kodnak az asztalho’: a lámpáho’ – villany se vót ezen a rísen, csak lámpa – éngem odarántanak, kérdik tüllem, hogy ez milyen falu. Mondom: Ungtarnóc. Rázik a fejiket, hogy nem Ungtarnóc, nekik Ungdarócra kell menni! Hol van Ungdaróc? Mutatom nekik a térképen, értettem a térképet – igen, itt van Ungvár, Ungdaróc – ide ki kell menni. Akkor a 12 ember fel a lúra, és vágatva elmentek, helyet csinálni a második ezrednek. Az egyik ezred itt maradt Tarnócon, a másik ezred elment Ungdarócra.

Akkor egy pár nap megpihentek, és nekimentek ezek az osztrák huszárok az oroszoknak, itt az Uzsoki szorosba. És ezek visszavertik! Akkor oszt’ mentek egész Premisliig. Igen nagy harc vót! Annyi vót a halott, hogy az embereket – innen Tarnócról – vittik eltemetni a halottakat.

Igenám! Akkor még a huszároknak erejek vót! De mikor osztán elmentek, ott vannak a pinszki mocsarak, itt nem messze – Breszt-Litovszk: azon a rísen van – a huszárságot nekiszorították a pinszki mocsaraknak.⁶ Ahogy nekivágtattak, az összes huszárság neki a víznek! A lúval együtt elsüllyedtek a mocsárba – ezzel osztán leszerelt a magyar huszárság.

Akkor osztán jött két cseh ezred, itt szállásolták el az egyiket Tarnócon, a másikat meg Botfalván. Ezek tiszta csehek vótak, és ezek itt tartó-

⁴ A *pika* ’lándzsához hasonló, hosszú nyelű szúrófegyver’ – MNyÉrtSz V: 743.

⁵ A *karabély* ’főleg a lovasságnál rendszeresített, a vállon keresztbe csatolva is hordható rövid csövű puská’ – MNyÉrtSz III: 751.

⁶ *Pinszk* város Fehéroroszország déli részén, a Poleszje-síkság területén, a Pripjaty folyó mellett; a Prpjaty folyó, mely a Dnyeper jobb oldali mellékfolyója, a Poleszje-síkságon mocsaras jellegű (Magyar Nagylexikon XV: 120.).

kodtak Tarnócon hat hónapig. A csűrökbe szállásoltak el századonként. Mikor osztán mán lementek oda Breszt-Litovszk fele, akkor ezeket kivitték a frontra, és bevetették őket. És ezek nem lúttek! Mer' mán a csehek tudták, hogy ők el fognak szakadni! Itt nállunk is a házba': politizáltak – mi nem értettük, hogy mit beszélnek – de mán ők biztos azt beszélték, hogy ők el fognak szakadni, és ők nem fognak lüni.

Kimentek oda – mondom – és nem lúttek! Parancs – nem lúttek. Parancs – nem lúttek. Akkor megtizedelték őket! Nem lúttek – akkor még eccer megtizedelték őket, az osztrák parancsnokság. Nem lúttek mégse'! Úgy oszt' muszáj vót nekik a cseheket leváltani. Azír' nem lúttek, mer' ők mán tudták, hogy ők el fognak szakadni a Monarkiatúl. Mer' mán akkor Maszarik bejárta Belgiumot, meg Amerikát, mindenütt kiizélte, hogy legyen Csehország. Akkor oszt' Magyarországnak levágták a fejit, levágták a kezit, levágták a lábát...

De még elébb itt vótak a veresek! Egy este lejövök a kapuba – mán munka után le szoktunk ülni a kapuba –, látom én: ezen a vígin a falunak, itt ahol a bó't van, nagy gyülekezet van. Szaladok én is le, hogy mi van. Hát itt állnak, itt danolnak, hogy: Fel, fel, te éhes proletár! Láttam: az ő'tözet az igen gyenge vót, de vót nekik baret⁷... pántlika csüngött nekik... Ott háltak Balázs Imrénél a kisházba', húszan. Puskájok vót, de nem vót csak két láda lőszer. Pestiek vótak, főképpen akiket kieresztettek a börtönből. Börtönlakók vótak mind – ők magok mondták, nem tagadták.

Na, ezek itt vótak vagy két hétig, ott szorongtak abba' a kisházba'. Nem vót semmi dó'gok, csak bolondoztak. Vagy két hét múlva innen elmentek Ördarmára, a szomszíd faluba, ott vótak megint vagy 2 hétig elhelyezkedve. Egy vasárnap reggel felkölünk, megyek az istállóba – jön két szeker, rajta ülnek az összes vereskatonák. Fújik a kürtöt, a takarodót, mennek Csapba. Víge mindennek!

Elmentek a vereskatonák, azután jöttek megint katonák – azt mán nem is tudom megnevezni, hogy milyen katonák vótak.

Juniusba osztán – junius vót, mer' a termíny lábón állt – ott álltunk Domonyinál a palánk⁸ megett, vasárnap dülután legínyek, jányok oda gyülekeztünk össze, elkezdtek jönni ezek a légionisták. Meg jöttek gyalogosok is sokan. Itt még nem vót rendes hadsereg akkor, ezek a légionisták vótak főképpen: összeszedett emberek. Jöttek, jöttek: mentek Ungvárt elfoglalni. Akkor mán senki ellenállás nem vót!

⁷ A francia eredetű *baret* szónak 'lapos, kerek, ellenző nélküli sapka' a jelentése – vö. BAKOS Ferenc 2002: 69.

⁸ A *palánk* valószínű itteni jelentése 'fűrészelt deszkából készült kerítés' – Lásd TÓTH Imre 2007: 204.

12 éves vótam, amikor Ferenc Ferdinándot megölték Szarejevóba, de mindenre emlékszek jól. Sose' felejttem el: az ablakba kihajolt ídesapám, mer' dobolt a kisbíró.¹⁰

– Végünk van!

– Mír' van végünk?

– Ej – azt mondja – kiütött a háború, Ferenc Ferdinándot megölték Szarajevóba.¹¹ Azonnal bevonulni 42 évig ...

Hát ídesapám 43 éves vót akkor, de neki is be kellett vonulni. Kerékjártó vót, egy fiatalembernek, o'an 19 éves vagy 20, annak csinált egy kereket, oszt' mondja neki:

– No, hónap nekem is be kell vonulni.

– Bátyám, inkább mennék a maga helyibe'!

Na, a fiatalember is: belető'tt vagy három hónap, mán behíták azt is. Úgy bizony, a 19 éves fiút!

Ídesapám a békevilágba' a közös hadseregbe' szó' gált,¹² szakaszvezető vót. Be kellett neki vonulni Munkács mellé. Meg hát az összes falusiak is elmentek... Ídesapám oszt' egy év múlva hazajött, mer' a szemére meghibázott. Toronyánál nyomta az orosz befele őket – úgy tudom, mintha most vóna – , onnan elment Bécs mellé, Tur nevű városba, onnet osztán mán újév után hazajött.

Azután hogy ídesapám hazajött, tavaszt meg a bátyámat elvitték. Ü '98-ba' született. Na, ü oszt' a huszárokhoz került: 5-ös honvéd huszárezred – még a sipkán is rá vót írva! Elíg hiúk vótak... Az orosz frontról – hogy megszűnt a háború – le az olasz frontra. Ott egy olasz ezredes mellett vót a bátyám, ott megsebesült a kezén. Az ezredes kimentette oszt' az ezredjít: hazajöttek lúháton meg gyalog, az olasz fogóságba nem mentek. Hazajöttek, bátyám ott maradt Budapesten a helyőrségi parancsnokságnál. Ott vót mint őrmester, ott vót sokáig. Na, '19-be' hazajött...

⁹ Életút-interjú részeként mondta el Hidi András (szül.: 1902) a kárpátaljai Nagydobronyban 1990. szeptember 22-én. – Az életút-interjú szerkesztett szövege: SZILÁGYI Miklós 1992a.

¹⁰ A *dobolás* – néhány perces dobpergés után a hivatalos és magán-közlemények felolvasása a helyi előljáróság legalacsonyabb rangú fizetett alkalmazottja, a *kisbíró* által a település meghatározott pontjain – az 1940–1950-es évekig intézményesített hírközlési mód volt a falvakban és mezővárosokban, melyet azután a hangszórók (megafonok) váltottak fel. – PALÁDI-KOVÁCS Attila 1977: 592–593.

¹¹ A szarajevói merénylet 1914. június 28-én történt, de csak egy hónap múlva, július 28-án állt be a hadiállapot Szerbia és Ausztria–Magyarország között (GALÁNTAI József 2001: 77–100.). Az emlékezet tehát alighanem egybekapcsolta, hogy mi is volt a nevezetes napon falusi hírközlés konkrét tartalma.

¹² Azaz: az osztrák–magyar közös haderő kötelékében, nem a magyar honvédségnél.

Nekem a lábom akkor igen fájt, úgy vót, hogy bevisznek Budapestre, de oszt' nem kellett, meggyógyult a lábam. Mán akkor 17 éves vótam, emlékszek: Kun Béla jött be, ott vótam a kapuba'. Akkor ment Budapestre! ... Jaj, ki vót a miniszterelnök? ... Feri Jóska mellett?... Na, Tisza Pista!... Aszongya:

– Menjen ki, mer' magát lelövik!

– Én nem, én vagyok az ország miniszterelnöke – azt mondja. – Erős magyar vagyok!

Es ott le is lútták! Beült a kormányba Kun Béla.¹³ Á, egy hónap, vagy két hónap?...

Itt meg jöttek a románok!¹⁴ Jön a román, nagy csapat román – nem itt laktam, a faluba' fent – hogy milyen duhajkodást csináltak a kertbe'! A lovakat megkötötték... Ott vót a nagyanyám, ott a tyúk:

– Mama, varit, kurku – azt mondja.

Na, hát mit csináljon?

Akkor oszt' bejöttek, elkezdtek táncolni. Egy piros lovat hoztak fel oda az udvarra, egy nagy lepedőt kiterítettek: elkezdték táncoltatni. Még nem felejtettem el azt se', ahogy danoltak:

– *Popo roman roberator vibratele malelilo nami...*¹⁵

Mán én is elkezdtem danolni velek. Azt mondja a román:

– Te tudol románul? – vót ott egy tisztas, az tudott magyarul, az mondta.

– Hát – mondom – mán megtanultam!

Ott vót a csűr, velek feküdtem. Hoztak iccaka egy lovat – két kicsi-kós lovat – az eperjesi legelőről, megkötötték. Egy disznót is hoztak! Mán perzseltik meg... azt mondja az öreganyámnak:

– Mama, varit – főzzed, aszongya, megfele!

Vasárnap reggel vót, templomba vótunk, jövünk kifele: ott vót az orosz ember, akitül ellopták a lovat. A bátyám meg – akit mondtam, hogy hazajött – mutatta az orosz embernek, hogy a mi kertünkbe' van. A román meg nízte, oszt' a bátyámat megfogta: a második háznak a csűrjibe bezárta.

Püff! Meg akarták ölni! Szerencsére ott vót egy olyan tiszt, aki nálunk feküdt, az meglátta, oszt' nem hagyta.

– Eridj haza! – aszonta. – Fogd be a szád, akarmi van!

¹³ Tisza István meggyilkolásának időpontja (1918. október 31.) az „öszirózsás forradalommal” esett időben egybe (GALÁNTAI József 1974: 434–435.; PÖLÖSKEI Ferenc 1988: 5–11.).

¹⁴ 1919. április végén az antant-hatalmak beleegyezésével román katonaság szállta meg Nagydobronyt és környékét – vö. MÓRICZ Kálmán 1993: 56.

¹⁵ Románul tudó kolleganóm, Turai Tünde nem tudta értelmezni a dal-szöveget, mely vagy nyelvjárási lehet, vagy a románul nem tudó személy emlékezetében torzult értelmetlenné.

Na, akkor vagy két-három hét múlva elmentek, aut' megint vissza-jöttek. Úgyhogy akkor Csapnál elzárták a határt. De akkor osztán má' Kun Béla elmenekült, mer' Horthy jött! Itt meg osztan a románok ki-mentek – csehek jöttek be.¹⁶

Na, azok bejöttek szípen! Udvariasak vótak, igen-igen jól viselked-tek. A templom mellett vót a csendőrlaktanya, abba belejöttek, meg a kössígházára... Na meg a Bakosba települtek a légionisták,¹⁷ '24-be' jöttek oda. Más nem is vót itt a csehekbül.

¹⁶ Nagydobrony e korszakbeli történetéről lásd MÓRICZ Kálmán 1993: 55–57.

¹⁷ A Csehszlovák Köztársaság idején idetelepített csehek (és szlovákok) megnevezése a kárpátaljai magyar falvakban (személyes tapasztalat).

'13-ba' mentem sor alá. Úgy ment a sorozás, hogy összeírta az aljedző: hány '92-beli, '91-beli, '90-beli, így visszafele... Mer' háromszor kellett sor alá menni egy embernek: ha első soron nem maradt be, másik esztendőbe' is menni kellett meg harmadik esztendőbe' is. Meg vót szabva, hogy hán' katonát vihetnek Kisújszállásról, meg Karcagról, szóval mindentűnen. Eleinte a sorozóbizottság nem vót benne biztos, hogy körülbelől mennyi alkalmas ember lesz, oszt' jobban bevették. Vót Kisújszálláson – mondjuk – 150 első éves, meg – nem-tudom – 100 másodéves, meg annyiforma-harmadéves. Na, elsők vótak az első évesek – mondjuk a '92-beliek – akkor jobban szorította a bizottság, hogy kilegyik a létszám. Na meg nemcsak a' vót megszabva, hán' katonát vehetnek: előbb vették a közös hadsereghe', aztán a honvédsíghé',¹⁹ még meg először a gyalogságot szedték, a'után a lovasságot meg a tüzírsíget – így ment.

Idézist kü'dtek, osztán fel kellett menni, ott egy szobába' levetkezni anyaszültmeztelenre;²⁰ vót egy mérleg, aminek alá kellett állani, ráeresztették a fejire a mérlegnek a szalagját, oszt' kiá'totta egy katona – mer' két katona vót mellette – hogy hán' centi magas, akkor lelépett az emelvényről, az orvos megkérde:

– Na, van valami baja? Mi baja vót?

Ha nincsen baja, meg így testileg alkalmasnak látszott, mondta a többinek... Orvosok ültek ott az asztalnál meg katonatisztek... Aztán megmondták a legin'nek, hogy mátúl kezdve katona! Annak mán nem szabad vót onnat elmenni, míg víge nem lesz a sorozásnak. Ott a nagyterembe' oszt' feleskettek. Három ujjat feltenni:

– Felséges fejedelmünk és urunk, I. Ferencz József, esküszünk... – el tudtam akkor mondani az esküt, de mán nem tudom elmondani.

Na, akkor '13-ba' be is vonultam, de nem vótam ott csak két hónapig, mer' beteg lettem, oszt' hazakü'dtek. '14-be' is fenn vótam osztán,²¹ de akkor csak azt kérdezték, hogy: fenn áll-i az a baj, amit megállapított az orvos? Mondtam: igen! Akkor elmehetek.

'15-be' osztán jött ide egy rendelet – mán akkor háború vót – hogy 300 lovat, meg hozzá 150 kocsit kell adni a városnak.²² Én is beleestem

¹⁸ Az 1988 és 1993 között készített, 42 órányi magnetofon-felvételt eredményező folytatolagos életút-interjú részeként mondta el Szabó Lukács (szül.: 1892) a Jász–Nagykun–Szolnok megyei Kisújszálláson 1989. március 18-án. – Az életút-interjú teljesség igényű feldolgozását lásd SZILÁGYI Miklós 2006a.

¹⁹ Az osztrák–magyar, a Monarchia közös vezénlyésű haderejének és a magyar honvédségnek a megkülönböztetése.

²⁰ Az ÚMTSz 1: 230. csak az *anyaszültmeztelen* 'teljesen meztelenül' szót közli.

²¹ Az 1914. október 13–14-i sorozásról lásd KL IV. (1914. október 22.) 44. sz. 4.

²² 1915. június 5-én 165 könnyű szekeret, 6 hátsólovat, 308 hámos lovat és 9 nagyobb

ebbe, mer' még akkor nem vótam katona. Nekünk is kihozták a cédulát: a vásártéren őrizték a lovakat, míg át nem vette az állam. Ott vótunk tán egy hónapig: enni adtunk a lónak, megittattuk, egyebet nem tudtunk csinálni, ott feküdtünk egész nap. Nem lehetett hazajönni, esetleg ha hazaszökött. Akkor meg oszt' összeszedték ezeket az embereket, felírták a nevit: te is jössz vele. Nyárba' vót ez, még nem arattunk le, de hát menni kellett. Elmentünk a lóval akkor, '15-be' elvittek, és '18-ba' jöttem haza, a forradalomkor.

Annak előtte mink innen nem mentünk sohova. Kenderesre vagy Kevibe a vásárba? – oda még leginkább. Az vót az élmény, ha elmentünk Kecskésre: mégis láttunk valamit. Ott jártam sokszor! Víg Andrással – az unokatesvirem vót – avval mentünk lúháton. Karcagnak mentünk, onnat meg a madarasi legelő szílibe' ment Nagyiványig az út, utána meg a Hortobágyon keresztül mentünk, lenyúlott oda a szíle, míg oszt' megtanáltuk Kecskést. Ott legeltek a kisújszállásiai jószágjai. Vót aki eltívedt, én nem tívedtem el sose'. Tavasszal, mikor vertük le a jószágot – emlékszek – nagy tüzeket raktak a Tiszaparton. Vótak ott ilyen cserjék: fűzfa, miegymás, azt levágták nyárba', kivibe kötöztük – vót tüzelő. szalonnát sütöttünk ottan... Apámnak vót 3–4 lóva mindig, ahho' még egy csikó, két csikó, ebből 2–3 biztos lement. Akkor még a szomszédnak – aki az apósom lett később – annak is vót egy lóva, nagyapámnak is kettő, úgyhogy 6–7 lovat összekötöztünk, oszt' levittük. A nyergesre ráültem, a szílsőre, úgy mentünk. Összeverődünk öten-hatan ilyen csapat lovakkal. E' vót az élmény, itt vótam én legmesszebb: Kecskésen.²³

Na, mikor a lovakkal vittek, Orlónál mentünk át a határon, oszt' – arra pontosan emlékszek – Szokálba mentünk. Ott vót egy Ferdefelbán²⁴ – úgy hitták... Szóval: lóvonat vót ez, lóvasút... 8 keréken ment egy kocsi, aztán vagy 50 mázsa terhet húzattunk vele. A ló a sín mellett ment, láncon húzta azt a kocsit. Odafent ült egy cselák... Sose' tudtam vele beszélni, de cseláknak hittuk.²⁵ Valami tót?... vagy nem is tudom merről való vót... Ezeket úgy hitták: brenzer²⁶ – szóval fékezők vótak: hogyha nagyon sebesen megy a kocsi, szorítják, ha gyengébben, akkor tágitják, ez vót a kötelességek. Meg osztán felbontották a ládákat, arra szerek

szekeret kellett a városnak a hadsereg rendelkezésére bocsájtania. Akik rendeletet kapnak az előjáráságtól – így szólt a felhívás – kötelesek a vásártérre vinni a lovakat és a szekereiket, ahol azonnal kifizetik az árát (KéV XXIII. [1915. május 30.]

22. sz. 4.) 1915-ben végül is 169 pár felszerszámozott lovat, 10 igás lovas kocsit és 4 nyeret vásároltak meg Kisújszálláson (KL V. [1915. június 10.] 23. sz. 4.)

23 A kecskési külső legelő megszerzéséről és 20. századi használatáról lásd PÁPAI István 1936; BENCsik János 1975; SZILÁGYI Miklós 1996.

24 Bizonyosan a német *Pferdefahrbahn*.

25 Az ÚMTSz (I: 778.) a *cselák* szónak 'sváb paraszt' és 'süket' jelentését ismeri.

26 A német *Brenser* valóban 'fékező'-t jelent.

vótak: lopni! Konzerv, vagy szárított valami... tudták azok, hogy mi van benne. Egyet-kettőt kivett, oszt' jólakott vele.

Ezek a brenzerek amúgy katonák vótak, katona parancsnokok vót. Nekünk meg civil parancsnokunk vót. Mer'minket úgy vittek akkor el, hogy 3 korona napszámot adnak. De nem fizették tán kétszer se! Au'tán annyi zsoldot kaptunk, mint a katonák. Még idehaza megkaptuk, utána mán nem...

Akkor-nyáron mink attúl az állomástúl vagy 50 kilométerre húzattuk a kocsikat, onnat pedig mán a tréncocsik vittik egészen le a frontig a' élelmet meg mindent, amit szállítottunk. Abba' az időbe nem vót még ótó, mikor az első világháború vót, lóval csináltak mindent.

Ezen a helyen vótam osztán '16 tavaszáig. Mán nem egy helybe'! Krasznikba vótunk két hónapig egy helyen, Lengyelországba' van ez a Krasznik, ott nem vót dó'gunk, nem vót ránk szükség, osztán ott ácsorogtunk. Nagy körtefák vótak ottan, emlíkszek rá, annyi körtét még sose ettem meg világiletembe', mint ott. Még csizsmát is csináltattam Krasznikba! Hogy eleinte megkaptuk a 3 koronát, hát pí'zem vót.

Na, akkor ott a harctéren besoroztak bennünket, oszt' hazahoztak: Szolnokra mentünk, meg Jászberénybe. De kétszer is elkü'dtek! Utójjára a' lett belőlle, hogy mán akkor Prágába' vót a 18. gyalogezred, oszt' odavittek bennünket. Prágába' osztán megkezdték a kiképzist. Elvótam én ott... meddig is? ... igen: '16 augusztusába' mentünk le a frontra. Szinte az orosz frontra: Lemberg, meg Varsó, meg nem-tudom-mik vótak ott...

Na, énnekem ott eccer fájt a fülem, elmentem orvosvizitre, oszt' megállapították, hogy középfülgulladásom van. A'után mindig fájt! Hazagyöttem a kórházba: az Agusza kórházba, itt vót az Kőbányán, asziszem, nagy barakkórház. Ott eltó'ttem megint három hónapot. Az idő alatt meghalt a'király is, Károly királyt megkoronázták.²⁷ Én nem vótam ott, a katonákat elizélték onnat, a civilek jobban megnízhatték, de mink nem nízhattük.

Akkor visszakü'dtek Prágába. Ott megint beosztottak a marsba,²⁸ úgy vót, hogy megyünk lefele az olasz frontra. De a' lett a helyzet, hogy közbe' jött egy parancs: a 68. gyalogezrednek 100 embert kellett adni a 63-as gyalogezredhe'. Ez pedig, ez a 63-as, erdélyi ezred vót, Máramarosszigeten vót valamikor a káderje,²⁹ de elmenekült ide

²⁷ Ferenc József 1916. november 21-én halt meg, IV. Károlyt 1916. december 30-án koronázták magyar királlyá (GALÁNTAI József 2001: 239.; SZIJJ Jolán [főszerk.] 2000: 322–323.).

²⁸ A német *Marsch* 'menet(elés), gyalogmenet' itt a menetbe beosztott katonai egységet jelenti.

²⁹ A *káder* jelentése a régi katonai nyelvben: 'katonai egység állandó állománya és állomáshelye'.

Hajdúszoboszlóra. Én osztán azt gondoltam: egye meg a fene, telik az idő – önként jelentkeztem, hogy elmék a 63-asho'. De osztán nem nagyon élveztem Hajdúszoboszlót, mer' visszamentünk Kolozsvárra, ott vótunk a Fellegvárba', nem is tudom pontosan, hogy meddig.

Onnan megin' lementünk a harctérre, akkor is az orosz frontra. Még meg a németekhe' mentünk: nímet ellátás alatt vótunk, nímet kenyeret kaptunk, minden. hogy sok román vót benne, nem bíztak meg ebbe' a 63-ik ezredbe', azír' osztották be a nímetekhe'. Egy zászlóalj vót ott csak – amibe én is beleestem – akik oszt' nímet ellátást kaptunk mindenfélibe'.

Harcolni oszt' nem harcoltunk. Abba' az időbe' mán készültek télire, arra, hogy álló harc lesz, nem lesz támadás. Nagy bunkereket ástunk, úgyhogy belefért egy szakasz: 30 ember. Evvel telt el az idő. Meg: fát hordtunk, kijártunk az erdőbe. A futóárokba' mentünk kifele, osztán vágtuk a fát avval a ringyrongy szerszámmal – mer' szerszámunk se' vót rendes. Nappal ezt csináltuk... Mindenkinek kellett valami szállás, mer' mán ősz vót, eső vót, hűvös íccakák vótak: minden raj – nyó'c ember vót egy rajba' – csinált magának. Ástunk egy gödröt, arra fát meg gízgázt, gallyat-mit raktunk, fő'det a tetejire. Hogyha esett az eső, akkor odabe is csepegett a sáros lé, de hát mégis szállás vót, vót valami a fejünk felett. Nappal ezt csináltuk, íccaka meg oszt' a szolgálat. A patroj³⁰ ment ki, abba' a patrojba' belement nyó'c ember, egy – mondjuk – szakaszvezető vagy őrmester vezette, osztán ott járkáltunk a front közt.

A'után vótak előretolt állások. Ahogy mink vótunk, ott körülbelül egy kilométer távolság vót a két front közt, osztán a mi századunk még csinált egy előretolt állást. Abba' minden íccakára 8–10 ember kiment, oszt' onnan figyelte a két front közit. Meg azután ahogy a drótakadály vót a rajvonal előtt, ott is sűrűn vótunk: két-két ember egy-egy lyukba, annyira egymástól, hogy szóval írte az ember. Viszont bent az állásba' – úgy hitták, hogy állás, ahun a nagy vonal vót – ott is annyira vót egymástól, ahogy birta az ember egymást szóval. Úgy vót csinálva a vonal, hogy egyenesen, osztán mindig vótak közbe'-közbe' kiugrások – e' vót az állás. Ha annyi idő vót, ezeket csináltgattuk mindig: gyeptéglával kirtuk a lőríseket – mer' vótak ilyen kis kihagyások, azokat úgy hitták. Szóval: az ember vídte a fejit, ameddig csak tudta. Az olyan mily árok vót mán akkor, hogy két lípcson mentünk fel. Olyan magos vót, mint az ember állva. Iccaka ha ment valaki, oszt' észrevette az ember, hogy megyen, mindig jelen'kezni kellett, hogy: – Szabó Lukács, figyelek! – hogy nem alszik az ember.

³⁰ A német katonai nyelvben is használt francia *patrouille* jelentése 'örjárat, járőr, őrszem'.

Így ment ez... Nekem szerencsém vót, nem írt semmi. Csak mán akkor kezdtem unni a háborút, oszt' hogy mán fájt a fülem, elmentem megint orvos-vizitre, és sikerült: megállapították megint, hogy nem hallok jól, és elkű'dtek megint kórházba. Lindának hitták azt a várost, ahun a kórház vót, onnat pedig eljöttem Krakkóba, ott is vótam vagy pár hónapig. Onnat visszakű'dtek az ezredhe', Kolozsvárra, ott mán megállapították a bajt, és elkű'dtek Nagyszebenbe. Mán úgy kell érteni, hogy vótam fejuvizsgálaton, és akkor azt állapították meg, hogy könnyűszó'gálatos leszek, így kű'dtek Nagyszebenbe. Ott vót ezeknek a könnyűszó'gálatosoknak a helyyek: onnan irányítottak. Ott oszt' megint beosztottak a menetszázadba, és lementünk akkor meg Bukovinába. Taniszló, Kolonia, ezek a városok vótak ott, meg Ukrániának a sarka ahogy van. Ahun a csángómagyarok vótak, ott vótam!³¹ Ahun Andrásfalva, Hadikfalva, meg Istensegíts – ezek vótak ott. Még egy nagyobb város, Rádóc is vót, e ' vót a központ.

Mán amikor mink odamentünk, az oroszok ott hatták a frontot, '17-be' azok elmentek. Mán nekünk akkor nem vót más dó'gunk: szedtük azokat a lövegeket, mindent, amit szanaszíjjal hattak. E' vót a dó'gunk egész nyárig! Karácson'kor mentünk lefele – erre pontosan emlékszek – '17 karácsonján... Egy erdőbe' vótunk egész télen. Mán akkor csak a lövegeket szedtük, oszt' behordtuk olyan kétkerekű talyigával. Vót ott tán száz is! Mindegyikhe' tettek nígy embert, oszt' a hegyrűl lefele, meg a hegyre felfele, hordtuk ott össze. Vót ott Bukovinába' sok hely, hegyes vidék vót a'.

Onnat osztán nyárba' hazahoztak bennünket. Mán akkor arattak, oszt' elvittek bennünket a Jászságba, Jásztelekre, Pusztamizsére. Pusztamizse az egyházi birtok vót, osztán ott nyári munkát kellett csinálni: aratni meg csípelni. Hogy románok vótak, legtöbb ríse, akikkel én vótam, aszonták a gépíszek – mán akkor megkezdtük a szántást – hogy három magyar ember kéne, akivel tudnak beszilni: kéne nekik segítsígnek. Én jelen'keztem egynek, osztán hárman odamentünk a gőzekéhe'. Szántottam egész nyáron, nem tudom meghazudni pontosan, asziszem a'gusztusig... ottan-körűl... vagy szeptemberig? Én a gőzekénél mint kormányos vótam.

Mikor ennek víge lett, akkor elmentünk Zimon'ba. Ott vót egy pontonhíd Belgrádig, osztán hát aztat javítottuk. Vótak szakemberek – őrmesterek meg mik – akik értették, mink meg bontottuk, meg fát hordtunk oda.

Emlíkszek: eccer Belgrádba vótam, egy vasárnap dilután, mikor ott dó'goztunk Zimon'ba, osztán hát egy társzekér, egy nagy társzekér

³¹ A felsorolt bukovinai magyar falvokról lásd SEBESTYÉN Ádám 1972.

meg vót rakva. Mi az isten ez? Úgy nízett ki, mint a kumiszkenyír,³² a katonakenyír...Hát a'után nízem jobban, hát bocskor vót az összes a szekéren! A szerbek is bocskorosok vótak. Én nem tudom, én nem láttam annyi bocskort Romániába,³³ mint Szerbiába...

Úgyhogy: éngem ott írt a forradalom Zimon'ba!³⁴ Még észre se vet-tük: még dó'gozni akartunk menni, de oszt' mondták, hogy nem lehet.

A'után osztán jöttünk hazafele, összeverődött a század. Mán aki megmaradt belőlle! Mer' mikor mentünk lefele Zimon'ba, Bácsalmáson álltunk íccaka, oszt' belénk rohant egy személyvonat, az álló vonatba. A mi vonatunk deríkba kétféle szakadt, fele elszaladt a sínen, a többi meg elborult, ki erre, ki arra, a vagonok. Az a vagon, amibe' én ültem, nekiborult egy lámpaoszlopnak, oszt' nem lett semmi bajunk. De vótak, akik közelebb estek a kazánho', az ütközíshe', oszt' a lábokat a két szék összenyomta, hogy nímely ríszinek fűrisszel kellett kivágni a deszká-
kat, hogy ki tudja a lábát venni.

Ott vótunk tán maj'nem egy hétig Bácsalmáson, mán a vasútasok azt mondták:

– Mikor mennek mán maguk el?

– Nem bánom én, komám, hogyha soha el nem megyünk se'! Nincsen nekünk semmi dó'gunk!

Főzni főztek, ettünk, hát mit törődök én vele, hogy meddig leszünk itt? De azír' úgy megrítkult, hogy körülbelől maj'nem fele a társaság-
nak – nem olyan sokan vótunk mink – ott maradt kisebb sebesüléssel meg mikkkel Bácsalmáson.

Mikor oszt' – mondom – a forradalom lett, akik vótunk a századbúl, gyalog jöttünk egészen Ujvidékig. Péterváradnál gyöttünk átal a ha-
táron, mán akkor a szerb katonák ott vótak a géppuskával, így oszt' mindent ott hattunk, csak hátizsákkal gyöttünk keresztül. Egyebet nem engedtek: puskát-mindent ott hattunk.

Jöttem osztán, október nem-tudom-hanyadika... vagy mán novem-
ber vót?... nem is tudom pontosan... Így múlt el az első világháború!
Azt mán csak itthon tudtuk meg, hogy őszirózsás forradalom, még ak-
kor ott Zimon'ba' nem tudtunk rúlla semmit. Csak azt láttuk, mikor
Ujvidékre odamentünk, hogy minden vagonba vót valami katona: egyik
fel, másik le! Egy vonatot feltörtek ott a katonák, osztán mint a hangya
mikor megyen! Mer' nem adta le egyik a másiknak, mindenkinek fel
kellett menni, aki lopni akart. Egyik a másikon keresztül... Emlíkszek

³² Azaz: *komiszkenyér, prófunt*: „katonai szabvány szerint, különleges eljárással ké-
szített hosszúkás barna kenyér, amelyet a legénységi állományú katona kincstári
élelmezésének részeként kapott” (MNYÉrtSz IV: 292., V: 840.).

³³ A románokat gúnyoló sztereotípiára (bocskoros oláh) reflektál.

³⁴ Az „őszirózsás forradalom” 1918. október 31-én – vö. GALÁNTAI József 1974: 434–
435.; MERÉNYI László 1983.

rá, hogy egy vagonba' süvegcsukrok³⁵ vótak – abba' az időbe' vótak azok, elég nagy süvegek vótak, két-i vagy három kilós, vagy öt kilós, nem tudom pontosan – na, azt is vittük!

Eljutottunk oszt' Pestre, Ujvidéktől mán vonaton gyöttünk, addig mentünk gyalog csak. Pesten osztán mán otthon vótunk, mindenkivel tudtunk beszólni. Akkor mán ment az ember az órra után, azt lehet mondani, nem vót parancsnok, semmi se' vót, megszűnt minden. Abba' a pillanatba', mikor megtudtuk, hogy forradalom van, nem adtunk a főhadnagyra semmit, ment mindenki, amerre látott. – De hát az se' szólt nekünk, örült ű is – lehet – hogy megszabadult, csak haza tudják menni a családjáho'. Vót-i családja vagy nem? – ezt se' tudtuk. Nem tudtunk vele beszólni sose', mer' az egy osztrák vót, és nem tudott egy szót se' magyarul. Viszont vót egy hadnagy, aki erdélyi fiú vót, valami szász lehetett, tudott németül is, ezáltal beszíltünk osztán. Ez adta nekünk a parancsot, mer' tudott románul is, magyarul is, németül is. Mer' még akik altisztek vótak – őrmester, meg szolgálatvezető – mind osztrákok vótak azok is, nem tudtak magyarul. Az emberek legtöbb része román vót, meg vótak szászok is, meg székelyek is a Küküllő mellől. Vót egy nagyon jó barátom, magyar gyerek vót az is, olyasmi idős vót, mint én, Dányára való vót – Erzsébetváros vót a legközelebbi nagyváros – avval egy esztendeig együtt vótunk. Nem tudom megvan-i még?!

Mikor hazajöttünk, itthon várt a munka, osztán dó'goztunk. Az orosz hadifoglyok, akik vótak itten,³⁶ mentek hazafele. Idesapámnál is vót egy orosz. Egy kenyeret adtak neki, osztán elment Vaszil a kenyírral, én meg hazajöttem.

Na osztán '40-be' megint behíttak éngem! 49 éves vótam, vagy hogy... de hadköteles vótam. Még utóképzisünk is vót: itt másztuk a vásárteret, rohamoztunk, meg minden. Asziszem, hogy három század vót itt akkor. Azon-a ríszen vótak jobban elkvártélyozva,³⁷ a templomtúl amarra, a sásastói ríszen.

Mikor oszt' Erdelybe lett a bevonulás, mán mink ott vártuk Biharkeresztesnél, előtte való nap mán ott vótunk.³⁸ Még Horthy is ott

³⁵ A *süvegcsukor* „kúpformába öntött, egy tömbben forgalomba hozott, kemény, fehér háztartási cukor” (MNyÉrtSz. V: 1313.).

³⁶ 1915 nyarán 120 orosz hadifogoly érkezett a városba aratási munkára (KéV XXIII. [1915. július 4.] 27. sz. 3.); 1916 áprilisától 1918 októberéig 300 körül volt a városban dolgozó hadifoglyok száma (ZSOLDOS István 1988: 102.).

³⁷ A *kvártélyozik* 'tartózkodik, lakik, tanyázik valahol' és a *kvártély* 'szálláshely katonák számára' szövegdrajzához lásd ÜMTSz 3: 684.

³⁸ 1940. július 27-én mozgósították a honvédséget, és az alakulatok megkezdték fokozatos felvonulásukat a román határra. Az augusztus 30-i bécsi döntés – Észak-Erdély Magyarországhoz csatolása – után szeptember 5–13. között vonult be a magyar hadsereg Észak-Erdélybe és a Székelyföldre (BENDA Kálmán 1982: III: 974–976.; GOSZTONYI Péter 1992: 19.).

vót akkor a vonatba'! Na, vótak akik elébb mentek, a fiatalabbak, a főcsapat, mink csak egy nap múlva mentünk utánnok. Én a hadtápszázlőaljnál vótam, az olyan megszálló csapat vót: hidakho' osztottak be. Én Berettyószéplakon vótam, ott a Berettyón keresztül vót egy híd, azt őriztük. A'után meg Nagyváradon is vótunk vagy két hónapig.

Úgy hittak be bennünket, hogy íppencsak learattunk, mán nem tudtunk behordani. Akkor mán benn vótam, mint katona, aztán karácsony hetibe' jöttünk haza. A tisztiek osztán jól iltek ott, jó világok vót. Azok nem törődtek avval, hogy nekem mennyi dó'gom vóna!

Másik évbe' újra behíttak! Akkor meg lementünk Taniszlóba, Kolomijába. A Tatárhágónál mentünk átal, Körösmezőnél. Tiszaborkút! – aj, az meg arrúl jut eszembe, hogy ott olyan víz vót, mint a szódavíz. Olyan erős, szódás vót az a víz, hogy ahogy a kulacsba – mer' vót egy-egy kulacs mindenkinek – este belető'tötte, kiütötte a dugót, olyan ereje vót! Minden kút olyan vót ott Tiszaborkúton, hasmeníes lett a társaság, annyi vizet itt. Aután szénport-mit adtak, meg tiltották: ne igyanak annyit. Körösmezőn vótunk egy hétig, onnan mentünk osztán le nem-tudom-milyen faluba. Csak a központ oszt' Taniszlóba meg Kolomijába vót.

Körletekbe szíjjel vótunk osztva, oszt' a' lett vóna a feladatunk, hogy ott mán akkor learattak, mink meg majd elcsípelünk, a hadseregnek lefoglalják azt a termíst. Nemcsak mink vótunk osztán ott: kú'dtek egy fiatalabb csapatot, egy kerékpáros zászlőalj is odajött. Azok osztán ótó-val-mindennel jöttek. A zsidókat összeszedték, oszt' azokkal hányatták a kívít! Vót egy nímet, a' szedte össze a zsidókat minden reggel, a' hajtotta őket, mint a csürhét. Nem níztík, hogy kié-mié, mentek, ahun megláták a keresztet, álltak mellé, oszt' hánták fel, vittík az asztagba. De villa nem vót! Mindegyik zsidó megfogott egy kívít, oszt' vígiggyalogolt azon a nagy asztagon, taposták ott össze-vissza.

Na, eccer oszt' a' lett, hogy: nincsen gép, nem lesz gép! Minket összeszedtek: hagyjuk ott, a parasztoknak meg aszonták: vigye mindenkí haza a magáét. Ott osztán lett kutya világ! Nem tudta senki, hogy mennyi az övé, mennyi a másiké – mindenkí annyit vitt belőlle, amennyit tudott. Típtík, szaggatták! Hogy micsoda munkát csináltak ott, borzasztó!

Minket ott a körletbe' a lakosoknak kellett ellátni: tyúkot, malacot, bornyút... Reggel még tojást is kaptunk, minden reggel két tojást a kávého'. Emlíkszek, hogy favágni mindíg adtak két zsidót a konyhára. Azok oszt' akik odajöttek, örültek, mer' mink nem bántottuk őket, meg jó kosztot kaptak.

A tűzvonalho' közel mink oszt' nem is vótunk, csak a front háta megett, nem hallott oda még az ágyúszó se'. Oda mán a 8–10 évvel fiatalabbak mentek.

'42-be' osztán mán nem vótam behíva, itthon vótam az egísz háború alatt.

1915. június 15-én mentem el katonának. Még nem tő'töttem be a tizenkilencet, a tizennyó'c évembe vótam benne, és mán elvittek. Először a Hajógyári-szigeten – Pesten –kaptunk gyalogsági kiképzést, onnat vittek el vízikiképzésre Kreamsbe. A műszaki csapatho' mentem, hidászokho', annak a káderje⁴⁰ Kreamsbe' vót, Felső-Ausztriába', a Duna folyásán Bécstül felfele: Kreams an der Donau.

Nemigen tudtam németül, nagyon kicsit, de ott német vót a vezény-szó. Ott mást nemigen beszéltek, a tisztek is németek vótak. Jelen'kezni, minden, csak németül lehetett: Herr az... Herr Korporal, Herr Freiter – nem örvezető vót, Freiter vót – Zugführer, meg Feldebel, meg tudja-a-fene-kik, Oberleiten, meg Leiten, meg Hauptmann⁴¹ – ezek vótak a parancsnokok.

Hogy mondjam? A magyarokkal nem olyan barátságosan bántak, mint ahogy kellett vóna. Az osztrákok lenízték a magyarokat! Mer' vótak nálunk erdélyi gyerekek, és erdélyi szászok is kerültek: egész másképp bántak velök! Azok szászok vótak, és hozzájuk tartoztak!

Ezzel a műszaki alakulattal osztán Kevevárnál... Szendrő vára! Azt megníztem én is, nagy vár vót, valamikor híres vót az. Avval maj'nem szembe' vótam, ott építettünk hidat. Vótak ott mán orosz foglyok is, ilyen tróger munkára: óriási-nagy cölöpöket vertek le a Dunába, és mink hidat vertünk ott keresztül. Német alakulatok mentek ott keresztül Szerbiába. Aztán mink is mentünk beljebb egy kicsit, de olyan nagyba' nem mentünk mint műszaki alakulat. A gyalogság ment inkább.

Aztán onnat levittek az olasz frontra, Görchö'. Ott osztán mán ütkö-zetbe' is résztvettünk.⁴²

Az egy kicsit furcsa vót, mikor levittek bennünket, oszt' ütközet vót: mint az asszonyok, mikor pattogtatnak,⁴³ úgy szólott a puska, géppuska, közbe' ágyú: brr, rrr, rrr... Nagy vesztésígünk nem vót, csak egyszer hallom, mikor vége van az ütközetnek:

– Tüzet szüntess!

³⁹ Életút-interjú részeként elmondta Borúzs Sándor (szül.: 1896) asztalosmester a Jász-Nagykun-Szolnok megyei Kisújszálláson 1990. augusztus 4-én.

⁴⁰ A régi katonai nyelvben a *káder* békeidőben 'hivatásosakból álló keret, melyet háború idején behívottakkal feltöltöttek', háború idején pedig 'a csapatoknak viszsamaradó részlege, melynek az a feladata, hogy a harcoló csapatokat feltöltse; pótkeret' – MNyÉrtSz III: 701.

⁴¹ Azaz: *Korporal* 'káplár, tizedes', *Zugführer* 'szakaszvezető', *Feldwebel* 'örmester', *Oberleutnant* 'főhadnagy', *Leutnant* 'hadnagy', *Hauptmann* 'százados, kapitány'.

⁴² A Dél-Tirolból 1916-ban indított osztrák–magyar támadásokról lásd AGGHÁZY Kamill – STEFÁN Valér 1934: 206–209.; SZABÓ László 1980.

⁴³ A pattogtatott kukorica készítésének e jellegzetes hangjára utal.

Nálunk az vót: Feuer anstellen!⁴⁴ – az azt jelenti: tüzet szüntess...
Hű, mondom, itt magyarok vannak! Mikor oszt' csendesült, mondom:
– Magyarok maguk?
– Nyustyu? Nyustyu?
– Káre regiment? – mondom. – Melyik regiment?
– Nyustyu...
– Káre kompáni?⁴⁵
– Nyustyu, nyustyu kompáni... – nyustyu, az „nem tudom”, azt jelenti.

Hát a kolozsvári 52-es gyalogezred vót – azok meg nem tudtak magyarul! És a tisztek – megmondom őszintén – elíg gorombán bántak ezekkel az oláh gyerekekkel...

Onnet osztán mentünk tovább ide is, oda is. Úgyhogy vótam a Paszubiomnál, az megint másutt van... Meg Montegrapa, az meg fent vót. Az húsdaráló vót, mer' oda felvittek egy zászlóaljbat – két-három hét alatt víge vót! Olyan hely vót! Az élelmet is csak öszvéren lehetett felvinni, mégmeg azt is csak íccaka. Az hegyi ösvényen mentek az öszvérek, és ha véletlenül megcsúszott a lába a sötítbe, akkor lezuhant, ment mindenestül a szakadíkba. Gyalázatos hely vót! Nem kívánom senkinek, hogy odamenjen...

Ott beásni nem lehetett, hanem vótak olyan kövek, és aztat homokzsákba raktuk, oszt' abbúl csináltunk fedeziket. Az olaszok meg a túlsó ó'dalon vótak: egyik helyen 300 méter, másik helyen 500 méter, osztán úgy lövődöztek összefe. Nekünk drótakadályt kellett kihúzni, de íccaka, mert nappal nem lehetett ott mozdulni. Ilyen mi-a-fene oszlopokat csináltunk, ilyen keresztlábat, ahho' vót, mer' nem lehetett ott beverni oszlopot a fő'dbe. Lentről vittük fel, és aztán csak letettük, drótot húztunk ki. De alábú'ttak az olaszok, oszt' átjöttek még azon is! A tábori örs meg a drótakadályon kívül vót, oszt' előfordult, hogy a tábori örsöt is elvitték. Ugye, íccaka kijöttek, meglátta a baka – hát mit csináljon? Felrakta a kezit, oszt' nyakoncsípték, elvitték...

Aztán lejöttünk onnat, mert, ugye, közbe megritkult a század. Mindig újabb pótlásokat kellett... Mikor megritkult, másik frontra helyeztek, ugyan olasz front, csak másik részin. Az, azt hiszem, Görctül lehetett olyan jó-párszáz kilométerre, Rovarettotül mentünk felfele. Ott mán vótak felállítva ezek a 32-es ágyúk: avval lüttek keresztül. És aztán ott felmentünk a Paszubiura!

Autóval vittek oda fel, és aztán ahogy mentünk felfele, a teherautó: ühh, ühh, ühh – elakadt! A fene egye meg! A sofőr oszt' nízte: hát egy

⁴⁴ Azaz: *Feuer einstellen*.

⁴⁵ A kérdező az ezred (*Regiment*), majd a század (*Kompanie*) iránt érdeklődik.

szalmaszál benne vót a dúznibe',⁴⁶ oszt' az állította meg azt az óriási-nagy gépet! Csudálkoztunk rajta, hogy egy szalmaszál megállította, ugyi.

Na, fölvittek... Közbe jött a tél, és sátor alatt vótunk. Hát bizony úgy csináltuk, hogy fennyögallyakat levagdostunk, és azt tettük le a hóra, hogy ne a havon feküdjünk, ugye. Gyalázatos hely vót! Aztán kisébb hozzáfogtunk barakot ípíteni, de az olyan barak vót, hogy kátránypapír, ilyesmi. De mégis...

És akkor ott megsebesültem: kaptam egy golyót a bal karomba. Úgyhogy mikor megkaptam, olyan ütést kaptam, hogy elszédültem és elestem. A többiek oszt' mondják:

– Jaj, milyen szerencsés vagy te! Ez a sebesülés 10000 koronát ír!

Szóval, ugye, vágytak arra, hogy megsebesüljön, hogy a pokolból kikerüljön. Mert az valóságos pokol vót!

Egy kórházba mentem, Innsbruckba, onnat meg Idwitzbe, ilyen üdülőbe feltettek. Aztán mikorra visszamentem megint Paszubiura, azt mondták, kaptuk a parancsot, hogy Máramarosszigetre kell lemennem. Ott a Tiszán kell hidat ípíteni.

Úgy megörült a társaság!

Míg a kiszülődís vót, jött a lavina és a századot eltemette. Úgyhogy a... nem-tudom... 120 emberből 35 maradt meg, a többit a lavina eltemette. A barakot is szíjjelvitte, minden, a százados is, a főhadnagy is ott maradt. Akik ott vótak a barakokba, azok ott maradtak. Nem mindenki vót a barakba benn, az őrség kint vót, azokat újra kikű' dtik, hogy jelezzik, ha jön újabb lavina: meneküljön, aki még életbe' van. Jeleztik is, de olyan óriási tömeg jött lefele, mert a hó meg állandóan esett, a szél kavarta, minden, hogy aki megmaradt, azt is eltemette, ha nem vigyázott.

Jött osztán a parancs, hogy: na, aki megmaradt, jöjjön lefele. De sok ott maradt: nem tudtak kijönni a hó alól. Fene tudja: 2–3 méter, vagy 4 méter hó jött rá! Szörnyű állapot vót! Úgyhogy nagyon kevesen jöttünk Máramarosszigetre.

Rovaretto az mán lent vót, ott raktak vonatra, úgy jöttünk. Ez '16. kárácsonykor vót. Ott ípítettünk aztán: Faluszlatina meg Máramarossziget közt vót egy rossz fahíd, mán nagyon rozoga vót, és amellet kellett egy másik hidat ípíteni. Az tartott körülbelül egy félesztendeig, nem tudom pontosan. Onnat mentünk Taracközre, egy másik hidat ípíteni. Aztán onnat kimentünk Körösmezőre. Ott mán ott vót az orosz front, de mink oda mán nem mentünk ki. Kisébb mentünk ugyan, de akkor mán az oroszok elmentek még hátrább, mentek egész Kolomeáig vagy nem-is-tudom-meddig.

⁴⁶ A *důzni* (a német *Düse*-ből) jelentése: 'fúvóka, porlasztócső' – BAKOS Ferenc 1960: 179.

Úgyhogy onnat megint osztán visszakerültünk az olasz frontra: Oderzo, Leviko, ezek vótak a Suganavölgybe, Borgó... Itt megint a lövészárkokat íptettük. De csak úgy, hogy köveket összeszedtünk, zsákba tettük, oszt' abbúl csináltunk fedeziket, nem lehetett ott árkot, kő vót ott az egészt! Akkor mán hozták ezt a rohamsisakot is, addig nem vót.

Nem is azír kellett', hogy golyó ellen védje az embert. Mert: néztem, hogy itt vót a rohamsisak, bejött az egyik ó'dalán, másik ó'dalán kiment – semmi, mint a bádóg, olyan! Lyukasztotta keresztül a golyó, pedig úgy reméltem, hogy: na, megvédi a fejemet. Dehogy védi! De a kövek: lecsapott a gránát, oszt' a köveket feldobálta, hullott lefele, és sok sebesülíst okozott a kódarab. Mit mondjak? Öt kilós, de félkilós is, vagy akarmilyen, ha ráesett a fejire az embernek, hát bizony megérezte, oszt' ez a rohamsisak csak védte a kőhullástúl.

Ez '17-be' vót... Onnet megint visszakerültünk aztán Bukovinába: a Pruton kellett hidat ípiteni Csernovic alatt, Kokusznál. Mán akkor megvót az orosz forradalom, de még állott a front, csak mán olyan laza vót, kiabáltunk, hogy:

– Ne löjjetek ide, hé! Emberek vannak itt! – ilyeneket.⁴⁷

Át is mentek, ugye, mán akkor: cigaretta meg mi... Szóval az orosz front fel vót bomolva félig-meddig, mán akkor nemigen vót szükség itt a katonákra. Így aztán onnat megint '17. novemberbe' vissza kellett menni az olasz frontra. Akkor vót az olasz frontnak az áttörése: az olaszok egészt a Piaváig visszamentek. Sok hadianyagot hattak el, olyan hirtelen mentek! De a Piaván oszt' nem mentek keresztül: ott vót a front. Mink ott is fedeziket íptettünk, aztán hidat is íptettünk. A Piava nem egy folyó vót, hanem... fene tudja... szigetek vótak, olyan öt-hat ágú vót.

És akkor az vót, hogy: na, 1918. június 15-én megkezdődik a piavai offenzíva.⁴⁸ Csak úgy sityibe⁴⁹ vót ez, de az olaszok mán tudták előre! Mert, hogy őszinte legyek, a csehek árulók vótak mindig... Mán ott kezdem... Nem tudom mikor vót, nem jut eszembe, amikor nagy offenzíva vót az orosz fronton. Györgyi, az asztalos, munkatársam volt, ott esett fogságba, ű mesélte. Huszonöt rajvonal jött, orosz rajvonal, géppuskával, mindennel, kaszálták le, hullahegyek vótak mán a magyaroknál is meg. amott is. És egyszer az van, hogy:

– Várjatok, emberek! – hát a hátok megett mán oroszok vannak!

A csehek beengedték a balszárnyon, osztán bekerítették a magyarokat. Fogságba került nagy része, aki ott vót.

⁴⁷ A lövészárkok-barátkozások már 1916-ban elkezdődtek, s 1917 elejétől lettek különösen jellemzőek (GALÁNTAI József 2001: 264–226.).

⁴⁸ Az Albrecht fedőnevű támadást – a piavei átkelést – valóban 1918. június 15-én indította meg az osztrák–magyar hadvezetés (AGGHÁZY Kamil – STEFÁN Valér 1934: 272–276.; SZIJJ Jolán [főszerk.] 2000: 543.).

⁴⁹ A sityiben 'titokban, alattomban' szó nincs benne a tájszótárakban.

A mi századunk is vót ott abba' az időbe, azok is meséltik, hogy mi vót. Mikor a Visztulánál vót a visszavonulás, hát a hidat aláaknázták és petróliummal leöntötték, meg szalmát szórtak rá. És jöttek a menekülők, a magyarok is, aki tudott még menekülni, az jött keresztül a hídon. A mi csapatunk meg: ott vótak egy bokorba elhúzódva, hogy ha jönnek az oroszok, felrobbantják a hidat. De vígyázni kellett, mer' magyarok is, vagy... nem tudom... az osztrák–magyar hadseregnek a katonájaiból is nagyon sokan vótak a Visztulának a túlsó partján, ugye. Egyszer osztán megjelent – aszongya – egy kozák csapat, megálltak a híd viginél, figyelték, hogy mi van, hogy van. Akkor: elindult három a hídon, jöttek – nem vót semmi, nem bántották. Akkor jött mán utána vagy 15–20, aztán mán az egész szakasz. Mikor oszt' mán maj' nem átírt az eleje, akkor robbantották fel a hidat. Aki rajta vót, menekült: beugrott a vízbe... Szóval ezt, ugye, meséltik, mer' a századunk is ott vót.

Na, amikor készültek a piavai offenzívára, előtte pihenő vót, meg adtak mindenkinek egy félliter rumot. Hogy bátorságot öntsön magába! Én azt mondtam: ha valamikor szükségem vót az eszemre, most van, én nem iszok egy kortyot se!

Elindultunk úgy este tíz óra tájon, állást fogtunk fel a Piavának az egyik ó'dalán. A tengerbe ment a Piava, hát a bal ó'dalán fogtunk állást, lövészárók vót, abba húzódtunk meg.

Csónakokat vittünk oda, hogy abba' szállítjuk majd a gyalogságot át az ütközetbe. A somogyi bakák vótak ott velünk.

Megkezdtük a támadást 3 órakor, az ágyúk elkezdték lüni az olasz állásokat. De tudták az olaszok, hogy mink mikor támadunk, s akkor olyan tüzet zúdítottak ránk, hogy az förtelmes vót! Hogy ne tudjunk átmenni... A csehek elárulták, hogy mikor kezdődik a támadás, és akkor zúdították a tüzet.

Cikkcakk árok vót, én egy ilyen cikkcakknak a hegyibe húzódtam be: akarmerrül csap gránát, ha csak a hegyibe nem csap, engem nem ír. Elhúzódtam ott, a vaskalapot a fejemre, oszt' a mennyire lehetett, a fenekire lehúzódtam, míg indulni nem kell.

Jobbról-balról becsapott, oszt' betemettek engemet úgy a gránátok, hogy alig láttam ki a sisak alól. Mikor osztán az vót, hogy na, mos' mán indulás, leráztam magamról a fő'det, osztán mentünk. A csónak ott vót, a gyalogság is ott vót velünk, azokat a csónakba tettük, mentünk keresztül a vízen. Egy ágon tudtunk keresztül menni, akkorra megint olyan géppuskarú fogadott bennünket, hogy leomlott a támadás: nem tudtunk továbbmenni.

És osztán kiugrottam a csónakból, vót ott egy nagy kúdarab, amit a víz odahordott, amellé húzódtam le. Mikor oszt' a támadás csitult, csak: pittypatty, pittypatty – figyeltük, hogy mán itt nincs támadás... Ez reg-

geli időbe' vót, de estefele még ott vótak, akik a szigeten vótak: mászkáltak, meg sebesültek vótak, jajgattak, ezaz, de hát arrúl szó se' vót, hogy szanitéc⁵⁰ vagy valaki segítséget nyú'tson nekik. Ha megsebesült, várjon, míg víge lesz, ugyi! Mellettem vót egy őrmester, egy somogyi, néha-néha szót váltottunk, aszongya:

– Lapuljon meg, ne mozduljon, mert itt, aki megmozdul, az a halál fia!

Nem mozogtam, de a nagy kü előttem vót: ilyen dumdum⁵¹ golyók nekijöttek, oszt' nagyot csattant – a fene ette vóna meg! Én meg oszt' kirugdostam magam alól, kikapartam a kavicsot, úgyhogy félig vízbe' vótam, félig meg a kavicsot mellém raktam, hogy védve legyenek. Mikor osztán kezdett sötétedni, alkonyodott... figyeltem közbe, hogy mi van, látom hidat ípítenek az olaszok, oszt' jönnek át, szedik össze az embereket. Én nem akartam olasz fogságba kerülni: szípen csúsztam vissza, bele a vízbe. A puskát ellöktem, az nem kellett, csak a vaskalap: azt megfordítottam, hogy a hátulja legyen visszafele. Valamennyire úszni is tudtam, és úsztam lefele a Piaván. Egy nagy fűzfa lehajlott a gátrúl, és annak az árnyékába mentem, oszt' kapaszkodással kimentem a partra.

De akkorra észrevettük az olaszok, hogy menekül, aki tud, hát zárótűzet adtak le! A zárótűz az vót, hogy verették lefele, aki menekül: üssik agyon, verjük agyon! Nekem olyan szerencsém vót, hogy szaladtam, és... telefonösszeköttetés vót még akkor, nem rádió... megbuktam egy telefondrótra', hasravágódtam, oszt' előttem vágódott le a gránát. Na, mondom, megmenekültem! Szaladtam tovább, de ó'dalról is kaptam. Mindegy mán, vagy-vagy, itt nincs mese!... Hát aztán sikerült visszamenni a körletbe.

És a körletbe meg belűttek a csehek! Azt is szítverették! A csehek visszafele lűttek! Azok, ugye, áruló nipsíg vótak. Önálló Csehszlovákiát akartak, elszakadni a Monarchiátúl, ugye, aztán menekültek.

Hát nem sokan vótunk, vagy 35–40-en, akik a századbúl megmaradtunk. A többi hova lett? – nem tudjuk. Kísőbb összeszedték az olaszok a sebesülteket, fogságba akik kerültek. De el vót duzzasztva a Piava, mikor megeresztették a sok vizet,⁵² a hullákat vitte be a tengerbe!

Másnap aztán akik megmaradtak, sorbaállítottak ott bennünket, és kiállítottak nígy csehet, akik mán olaszokkal harcoltak a Monarchia csapatai ellen, és ott agyonlűtték őket.

⁵⁰ A német eredetű, a régi katonai nyelvben használatos *szanitéc* szó jelentése 'egészségügyi katona, sebesültszállító' (BAKOS Ferenc 1960: 668.).

⁵¹ A *dumdum* 'erősen roncsoló lövedék, puskagolyó' – Dumdum indiai város nevéből (BAKOS Ferenc 1960: 178.).

⁵² Nyilván a folyó június 18-i váratlan áradására utal, mely a hadi-hidakat is elsodorta (SZIJ Jolán [főszerk.] 2000: 543.).

Aztán már ilyen állóharcok voltak csak. Kisebbség osztag minket elvezényelték Belgrádhoz: ott kellett volna a Száván vagy min hídát építeni. De már nem tudtuk odamenni, mert a forradalom kitört,⁵³ és Pétervárnál, az Ujvidékkal szembe van, ellentüzet kaptunk. Forradalmárok voltak, ott és lötték a vonatot, de csak mentünk azír, és tanálkoztunk ott partizánokkal, akik a vonatot megállították. De ez nem volt harcoló csapat, csak kézfegyver, géppuska volt, semmi. Aztán jöttek szembe velünk német csapatok, és azok osztag mondták, hogy ne menjünk, már ott víge van mindennek, már menekül mindenki. Duna-híd van Ujvidéknél, és nagyon mondták, hogy alá van aknázva, és felrobbantják a hídát, hogyha vonat megy rajta keresztül. De a németek valahogy elintézték, hogy nem tudott felrobbanni: szíp csendesen keresztülmentünk a Duna-hídon, aztán jöttünk hazafele, amennyire lehetett, lassan. Már akkor, ugye, forradalom volt itt. Álltunk valahun, osztag mondták, hogy itt már víge van a háborúnak, kitört a forradalom. Úgyhogy én onnat már hazajöttem egyenesen.

De közbe osztag mégis behíttak engemet megint katonának! Úgyhogy Károlyi-katona is voltam. Onnet akkor jöttem haza, mikor a komonisták átvették a hatalmat,⁵⁴ Károlyi lemondott, és az volt, hogy be kell állni a Vöröshadseregbe. Azt mondtam: elegendem volt a háborúból, én már nem harcolok – hazajöttem.

A kelenföldi laktanyába voltam, és mondták, hogyhát a komonisták vették át a hatalmat, mink ne harcoljunk, mert ezek a mi embereink. Vörös szalaggal volt a sapkájok körülrajzolva... Bejöttem Pestre, hogy szíjjelnizek: ezek a vastalpas teherótók száguldoztak ott az utcán a Lenin-fiúkkal.⁵⁵ Kézigránáttal körül voltak rakva és lövődöztek ott összevissza. Az összes kirakatok be voltak törve, kifosztva... Én is tisztelyettes voltam, de levágtam a galléromról a csillagot, mer' láttam, hogy mentek ott tiszték, osztag mentek oda bicskával, vagdosták le, hogy a torkának is ment a bicska hegye. Hát ezek voltak a legínyek, a Lenin-fiúk, ezek a forradalmisták!

Örley volt a századosunk bent a laktanyába, mondtam neki:

– Százados úr, én megyek haza. Leszerelek.

– Fiam – aszongya, – ne menjél. Ilyen emberre, mint te, szükség van itt. Hát látod, milyen felfordulás van!

– Nem bánom – mondom –, itt nem lehet se' rendet, se' fegyelmet tartani, inkább megyek.

Közbe: az is előfordult míg ott voltunk Károlyi-katonák, ki volt adva, hogy most ez a szakasz megy a konyhára fát vágni, most az a szakasz,

⁵³ Azaz: az őszirózsás forradalom 1918. október 31-én – lásd MERÉNYI László 1983.

⁵⁴ Azaz: 1919. március 21. után.

⁵⁵ A Tanácsköztársaság idején a Forradalmi Kormányzótanács politikai karhatalmi különítményének közhasználatú neve – VASS Henrik (főszerk.) 1976: 345.; MARKÓ László (szerk.) 1992: 165.

mer'csak úgy tudtak főzni. És akkor vót olyan, amék nem ment el.

Aszongya:

– Én nem megyek !

– Hát nem kapsz ebédet!

– Nem bánom én, de én nem megyek!

Aztán bejött egy hadapródörmester, azt mondja:

– Hát, fiúk, nem így van, nem kapunk ebédet. Hát menjetek le.

– Lújj mellé – aszongya, – az anyja istenit, ne pofázzon ott!

Fogta a puskát, oszt' mellé lútt az ajtófélfába, a golyó szítvágt a maltert.

Hát, mondom, ilyen társasággal nem lehet...

– Fiam – aszongya a százados – ha minden áron el akarsz menni, ezt a ruhát leadod.

– Százados úr, én nem adom le – mondom. – Ennyi ideig vótam katoná, ennyit megérdemlek, hogy rendes ruhám legyen.

Meg kaptam 360 korona leszerelésit. Aszongya: azt se' fogom megkapni.

– Nem bánom én, ha nem kapom, de én mán megyek, nem maradok itt!

Úgy jöttem oszt' haza tehervonatokon, mer' a személyforgalom is megszűnt. Evvel vót víge!...

De nem! Mer' mikor a románok kimentek, akkor meg behíttak Horthy-katonának is!

Mikor jöttek befele a románok,⁵⁶ el vótam nagyon keseredve: hát ezír' harcoltam én ennyi ideig, hogy most ez a bocskoros níp taposson el bennünket? Vonultak itt: lúháton jött a pofa – bocskorra sarkantyút kötött. Nevettem is, meg sírtam is, hogy ilyenek taposnak el.

Mikor osztán kimentek a románok, behíttak megint: Horthy-katonának. Piliscsabán vótunk meg Pesten, meg itt-ott míg leszereltem aztán novemberbe'.

Aztán az erdélyi bevonulásnál is ott vótam!⁵⁷ Mikor a németek megszállták Lengyelországot, akkor is behíttak, és karácsonyra jöttem haza. 80 hónapot vótam katona összesen! Ippen elég vót...

Az erdélyi bevonulás, az '40-be' vót, ugye. Akkor Berettyóújfaluba híttak be, onnan mentünk tovább. Hogy hítták azt a kössíget?... közel a határszilen... ott táboroztunk. De nem vót semmi olyan konfliktus

⁵⁶ A román hadsereg 1919. április 29-én vonult be Kisújszállásra, július 23-án a Vöröshadsereg visszaszorította őket, július 25-én újra megszállták a várost a románok, ami azután 1920. február 28-ig, a nemzeti hadsereg bevonulásáig tartott. Egykorú beszámoló: KéV XXVIII. (1920. febr. 29.) 9. sz. 3. – Összefoglalóan: Kiss Kálmán 1969: 78–89.

⁵⁷ 1940. szeptember 5–13. között vonult be (az augusztus 30-i bécsi döntés után) Észak-Erdélybe és a Székelyföldre (BENDA Kálmán 1982: III: 974–976.; GOSZTONYI Péter 1992: 19.).

Erdélybe': szípen fogadták a honvédséget, nagyobb csapatra nem vót szükség. Így osztán leszereltünk.

Örültem neki, hogy hazajöttem. Mindig örültem! Mindig azt níztem, akarmerre vótam, hogy merre van a kisújszállási torony gombja – az az irány. Mikor Tirolba' vótunk, osztán énekeltük, hogy:

*Ha felmegyek a tiroli nagy hegyre,
Föltekintek a csillagos nagy égre.
Csillagos ég, merre van a magyar hazám?
Merre sirat engem az édesanyám?*⁵⁸

Ugye, ez nóta vót, és úgy elkeseredtünk, hogy sirat az édesanyánk, és nekünk itt kell szenvedni. Hazamegyünk-i vagy nem? Mindenki aszonta:

– Majd meglássátok, nem megyünk mink innét haza. Itt pusztulunk mink el.

De én aszontam:

– Ne így gondoljatok erre, hanem arra kell gondolni, hogy akarhogy lesz hazamegyünk. Akarhogy, akarmint, ha hengergőzve megyek, én akkor is hazamegyek! – így biztattam őket.

Azután meg: mán maj'nem 50 éves vótam, ugye, akkor meg vételező vótam, raktárkezelő. Ide-oda mentem vételezni kocsival. Egy zászlós vót az osztályparancsnok, aszongya:

– Magának több hasznát veszem, mint a fiataloknak!

– Köszönöm az ilyen elismerést – mondom –, nem kírek belőlle...

Amikor mentem vételezni, a kocsi mellett szaladtam, hogy tréningbe jöjjeek. Ugye, kízültem arra, hogy nekem hosszú utat kell megtenni. Aszonták, hogy milyen bolond katona ez, a kocsi mellett szalad:

– Meg vagy te hülyülve? Mír' nem ülsz fel?

Hogy mondjam? Mán jöttünk visszafele, Máramaroszigeten vótunk, és hallgattuk a rádiót: Horthy bemondda, hogy elvesztettük a háborút, békét kötünk a szovjet hadsereggel, nem harcolunk tovább.⁵⁹ Én akkor azt mondtam: Horthyra esküdtem fel, nekem letelt a katonaidőm – így magamba –, én nem megyek tovább. Gondoltam arra is, hogy vasutas ruhát szerzek, oszt' vonattal megpróbálok hazajönni, de az nem sikerült. Jöttünk aztán Szerencsre. Mire odajöttünk, akkorára a nímetek, egy nímet páncélos hadtest, visszafoglalta Nyíregyházát.⁶⁰ Akik ott

⁵⁸ Az I. világháborúra aktualizált katonadal változata: SOLYMOSSY Sándor 1943: 63.; OLOSZ Katalin 1969: 149.

⁵⁹ Horthy Miklós 1944. október 15-i sikertelen kiugrási kísérletéről lásd DOMBRÁDY Lóránd – TÓTH Sándor 1987: 353. skk.; GOSZTONYI Péter 1992: 195. skk.

⁶⁰ A Vörös Hadsereg egységei 1944. október 31-én vonultak be Nyíregyházára (BENDA Kálmán 1982: III: 997.), az emlegetett esemény tehát röviddel ez után lehetett.

vótak foglyok, azokat engedték hazafele, Szerencsre is jött olyan, kettő is. Még székely is vót köztök! Mondom neki:

– Hát magának inkább amarra kellett vóna menni.

– Nem lehet – aszongya –, filek én, a románok ott vannak, bántják a magyarokat.

Kérdeztem aztán túllük, hogy: mi a helyzet? meddig vótak fogságba? Aszongya:

– Három napig vótunk, bezárva a templomba. Onnan se' ki, se' be! Minden dó'gokat ott intézték el – aszongya. – Megengedték níha, hogy a civilek hoztak egy kis kenyeret vagy valamit – aszongya, – azon íltünk.

– Hát a civileket – mondom – bántották a katonák a városba'? Láttak olyat, hogy összefogták?

Olyat nem láttak, aszongya, a civilek jöttek-mentek.

Erre vagyok én kíváncsi! Vettem civil ruhát magamnak, hogy ha alkalom adódik, átö'tözök, a katonaruhát levetem.

De Szálasi osztán goromba vót! Halál a szökevényekre! Még azt is, aki elbü'tatja, a szökevényeket rejtegeti, halálbüntetéssel... A fene ette vóna meg, mindegy, én csak megszökök – mondom – ha alkalom adódik! Nem bánom, inkább megyek a halálba, mint Nímetországba, oszt' ott lújjenek agyon.

Hogy én vételező vótam, jöttem-mentem, amerre akartam, nem vót olyan beosztásom, hogy: na, most itt legyél, most ott legyél. A szakácsoknak kiadtam a kosztot, amit főznek díltre, aztán, ugye, elkönyveltem. De olyat azír' csináltam – mán akkor tudtam, mi van – hogy a létszámot meghamisítottam: többet vételeztem, hogy büvön legyen az embereknek cigaretta, vagy hús, vagy konzerv. Egye meg a fene! – adtam az embereknek...

Na, a csapat ment kifele, Csehország fele – nem tudom mán hova, csak Bánrévénél mentünk keresztül. Este tíz órakor indultunk – íccaka kellett menni mindig – és én lemaradtam, jöttem Királdra. Vót ott nekem ismerősöm, mer' Királdról elég sok szenet kaptam, szénbánya vót ott, hogy így az asztalosság mellett mán akkor fatelep, meg szénkereskedés is vót itt nekünk. Mondom: ott elbúvok a lejtaknába – vótam mán előzőleg ott, ismertem – ha jönnek az oroszok, nem tudnak elfogni, mer' civil vagyok.

Elment oszt' a csapatunk – másnap dilután mán jöttek a szovjet csapatok be oda Királdra. Az a torzonborz, mocskos, borotvátlan nipsíg! Tán egisz hónapig se' mosdott? – a fene tudja. Csak borzasztó-rosszul níztek ki. Én egy bányász családnál vótam, annak is vót három lánya, felesége – mán akkor hallottam, hogy a nőekkel hogy bánnak –, a hegyó'dalba vót nekik kamra, olyan barlangszerű, a' vót a pincéjek,

oda tettük be a nőket, oszt' csutkaizíkkal beraktuk. Gyöttek osztán! Én egy kapitánnyal vótam egy szobába', mondom: na, itt nem bántanak, a kapitány, az ugye... De nem is níztek azok senkit, csak: nímecki? nímecki? De a zsenykát⁶¹ kerestík, az asszonyokat! Hallottam, hogy sikótoznak a faluba' az asszonyok: üldöztík őket.

Borzasztóan el vótam keseredve! Mondom a kapitánynak – mán amit tudtam oroszul – hogy éngem a nímetek elhajtottak munkára, oszt' szeretnék minél előbb hazamenni.

– Ne menj Egernek – aszongya –, itt még harcok vannak, szól a puska. Hanem Miskó'cnak menjél,⁶² arra még esetleg...

Igaza vót neki!

Mikor oszt' kezdett virradni, akkor meg szedték össze az embereket megint munkára, én meglógtam, jöttem hazafele Miskó'cnak. Nehezen tudtam Miskó'cra is bejönni, mer' mán itt is szedték össze az embereket, de nem az úton, hanem a gyepen, a fő'deken mentem, hogy ne találkozzak orrosszal. Így sikerült keresztülmenni Miskó'con. Úgyhogy: négy napig jöttem gyalog.

Sok orrosszal tanálkoztam, de mindig, mikor:

– Honnet jössz? Hova mígy?

A legközelebbi házat mutattam, hogy: innet, meg: ide megyek. Csak megyek átal. Egy rossz zsák vót a hátamon, meg egy bot a kezembe. Így oszt' nem fogtak el. Még Királdon is: én úgy mutatkoztam be, hogy Tóth nevű vagyok. Ha esetleg valahun keresnek, a nevemet ne tudják. Mint katonaszökevényt ha köröznek vagy valami... Tóth Sándor vótam, ezen a néven jöttem haza.

Egyszer egy csomó ruszki jött szembe, hát bementem egy házhoz, és a parókia vót. Nem vót jó azokkal tanálkozni! Panaszkodott a pap, hogyhát hogy bántak ott a nípekkal az oroszok. Azt mondja, még akkor a Bükk-hegységnek az alján vótunk:

– Itt négy-öt nímet befíszkelte magát a hegy aljába, és – aszongya – az oroszok mentek, azok meg géppuskával szórták lefele őket. De – aszongya – vótak azok a zö'dsipkások, azok meg korbáccsal verték az oroszokat: Szvinya, szvinya! – Disznó, disznó, úgy hajtották őket.

Jobb errül nem is beszílni...

Na, olyan is vót, ahogy jöttem hazafele, oszt' tanálkoztam orrosszal, hogy:

– Kolko császi? Kolko császi? – hogy hány óra van.

Níztem a napot, oszt' mondtam nekik.

⁶¹ Bár a szótár szerint a *жена* 'feleség', a *женщина* 'nő, asszony' jelentésű, a katonák mindennapi szóhasználatában a *женка* is általában a nőkre vonatkozott.

⁶² Ezzel az információval, úgy tűnik, egybevág, hogy a Vörös Hadsereg egységei 1944. november 30-án vonultak be Egerbe, Miskolcot pedig december 3-án foglalták el.

– Ja paju máty!⁶³

Azír' kérde, hogy nízze meg az órát, oszt' akkor leveszi a kézírú!⁶⁴ Hányan megkérdeztik, hogy „kolko császi”...

Szóval: jövök, itt a Győri útcán jöttem be, szílen jöttem, nem merem emerre, csak bú'va. Látom, hogy a kapuba' ruszki ör áll! Szent Isten, hát ide nem lehet hazamenni! Szüle Laci bácsi lakott a szomszídba, malmos vót az,⁶⁵ átmentem oda, mondom neki:

– Laci bácsi, most jöttem haza. Fínoman menjél átal, mondd meg a felesígemnek feltúnís né'kül, hogy itthon vagyok. Szíp lassan jöjjön át, majd itt a viszontlátás örömit elintézzük, és aztán majd úgy megyek haza, mint hogyha a szomszíd'búl jöttem vóna.

Kerítís nem vót, a tankok-miegymás összetörtik: lehetett egyik udvarrúl menni a másikra. Átjöttek oszt', megtartottuk a viszontlátás örömit, azután kísőbb én is jöttem haza. De feltünt azír' a barisnyáknak⁶⁶ – híradósok vótak itt akkor, nem-tudom-mennyien, meg egy ezredes is vót itt, iroda, minden – hogy én nem ide tartozok! Jelenttük a parancsnokságnak, jött az ör: dokument, dokument! Hát vót papír nálam, mutattam neki, meg azt mondtam, hogy munkaszolgálato vótam: a nímetek elhajtottak munkaszolgálatra. Jelenttük a komandónak,⁶⁷ másnap itt vótak a tanácsházátúl – polgárör vagy mi vót – hogy jelentkeztek a tanácsházán.

Jelen'keztem, aszongya az a valaki:

– Mír' ment maga el?

Mondom: próbáltam vóna nem elmenni a munkaszolgálatra?!

Hát aztán kivittek itt is munkára: nem-tudom-mennyi ideig jártam autót javítani ide a Sarkonforgóho'.⁶⁸ De mán csak itthon vótam!

Sokszor elmondja a felesígem, hogy annál boldogabb karácsonya nem vót, mint mikor '44. karácsony szombatján hazairtem. Pedig semmi ajándík nem vót!

⁶³ А *эбтвою мать* az orosz katonától leggyakrabban hallott durva káromkodási forma volt.

⁶⁴ Az orosz katonák viselt dolgait részletező anekdoták és „igaz történetek” egyik központi motívuma volt (gyermekkori emlékeim alapján is tanúsíthatom) a különböző méretű órák (faliórák, ébresztőórák, zsebórák, karórák) különös kedveltsége, azok csellel vagy erőszakkal való megszerzése. Az ilyen tartalmú mende-mondák „azonnal” kialakították tehát az itt szövegbe idézett reflex szerű védekezés ugyancsak anekdotába illő technikáját.

⁶⁵ Azaz: valamelyik gőzmalomban dolgozott.

⁶⁶ А *барышня* 'kisasszony' szót a szótár régiesnek minősíti, gyermekkori emlékeim szerint viszont 'nőszemély' jelentésben gyakori használatú volt az orosz katonák körében.

⁶⁷ Azaz: a szovjet városparancsnokságnak.

⁶⁸ Útszéli kocsmacsárda a 4-es számú főközlekedési út mellett, a majdnem külterületi jellegű Pittner falu (nincstelenség-földmunkások lakta szegregáció) közvetlen közelében, az országút és a vasúti sínek találkozásához közel – nyilván e kedvező forgalmi helyzete miatt alakítottak ki itt az oroszok javítóműhelyt.

Mán a '14-es háború éppen kapott vóna, mán odajutottunk, de nem híttak be. Én nem is vágytam katonának egyáltalán. Vótak velembeli⁷⁰ gyerekik, akik vereskatonának is elmentek. Nem, mondom, én nem megyek! Most halt meg szegíny Sáfrán' János: menekültek itt, szíp fekete lova vót, az repült, nem nyargalt, úgy szorították őket az olájok!

'19-be oszt' mikor bent vótak ezek az olájok,⁷¹ elhajtottak Nyitraiéktól két lúval-kocsival – két hétig oda vótam. Hát ott olyan sorsom vót, hogy:

– Nédd e'! Ez nem vágott ó'dalba!

Tessík elkípzelní, hogy jött az a бүdös olá', a' vagy így, vagy úgy döfött vagy ütött egyet! Nem mindig énrajtam, hanem meglett idős embereken is.

Hajtottuk a lovat: szállítottuk őket szekérrel. Majd itt Fegyvernek alatt – Svarc-majornak híjják azt, odamentünk először – a tiszteknek helyet kellett kízítení nekünk, mint kocsisoknak. Mit vígyünk alájuk?! Így vót a major, erről mán keresztbe' vót az árpa.

– Gyertek csak! – vittünk árpakívít alájuk.

Hát most tessík elkípzelní az árpakalászokat a fínom tisztí ruhába: hogy nízett kí?!

– Unyi bolsevikí!⁷² – reggel kerestík, hogy hun vannak a bolsevikik. Az vót a szerencse, hogy az én szekeremen székely gyerekik vótak alísztek:

– Aj, elhajtották őket az este! – mer' igencsak a falho' szegeztek vóna... Borzasztó csúnya vót! Abba' a szíp ruhába' a kalász hogy nízett kí?!

Keresztül mentünk a Tiszán. Vót aki – püspökladányí ember – gyögyörü két lovát ott hatta. Mondom:

– Nízze, bácsi, erre megyünk, a Tisza ez, nem Romániába megyünk. Innen visszajöhetünk.

Majd túl a Tiszán barangoltunk, egyik faluból a másikba, mán nem tudom milyen falukba'... Időnk leteltível tiszteket hoztam a fegyverneki állomásra. Akkor aszonták, hogy a kísíróket visszaviszem, oszt' aztán: pasli – jöhetek haza. Én mint filös gyerek, mikor bementek az állomás-

⁶⁹ Életút-interjú részeként elmondta Németh Sándor (szül.: 1902) a Jász–Nagykun–Szolnok megyei Kisújszálláson 1989. március 19-én. – Az életút-interjú szerkesztett szövegét lásd SZILÁGYI Miklós 2008: 189–208.

⁷⁰ Azaz: velem egykorú.

⁷¹ A román hadsereg 1919. április 29-én vonult be Kisújszállásra és 1920. február 28-án hagyta el a várost – Kiss Kálmán 1969: 78–89.

⁷² Valószínűleg az *Unde sund bolsevikí* félrehallott (esetleg eredetileg is nyelvjárási vagy rosszul artikulált) változata.

ra: inóc!⁷³ – elnyargaltam a szekérrel. Egy tábla búzába' háltam, mer' ez este vót, úgyhogy reggel 9 órára írtem Kisújszállásra. Nem tudtam a járást se', mikor osztán virradt, akkor tájikozódtam...

Ha várom ezeket, isten tudja, hogy eleresztettek-i vóna, osztán adnak-i dokumentet?! De ha észreveszik, akkor meg lelűttek vóna! Csúnya világ vót ott... Olyan szípen felkípeltek bennünket! Gyakorlatoztattak ott... Vót itt egy nagygazda ember, osztán azt is odaállították a sorba – mikor kípen vágta, csak úgy csattant! Hát, ugyi, gyakorlatoztatta vóna, oszt' románul nem értette a komendót⁷⁴... Énnállam meg villa vót, mer' takarmányír' mentük vóna a lúnak, mikor: davaj!⁷⁵ – sorbaállítottak, gyakorlatoztattak. Mikor mellettem azt a nagy embert kípen vágta, megrezzentem a villával. Csatt! – nekem is. Azt hitte tán, ütöm?... Akkor elengedett bennünket: korbáccsal, ahogy mentünk, elszámolt. Másik alkalommal meg vízír'... Akkor is: a tiszt kijött, oszt' fütyő'tött, a korbáccsal dirigált, hogy táncoljak. Mint a majom!

Dehát behítták őket, hogy a bolseviket leverjék. Azír' adták Erdelyt, szíp Erdelyt oda! Még nem ott, hanem állítólag a Tiszáig! Most is emlegetik...

Én osztán kisébb se kellett katonának. Szabó Móricnak hítták az ezredorvost, aki járt ide sorozásra, én vittem be a vasúttúl, meg ki: Nyitraiéknál székel. Én meg ott vótam 20 esztendeig! Hogy mi jött közbe? Mikor bementünk, kérdték: mi bajom? mit érzek? Semmit se'. Oszt' az orvos:

– Nízd – aszongya – nincs semmi baja, oszt' szíve nincs.

Akkor: Debrecenbe is behítták mán most utóbb, mikor az öreg korosztályokat... Eccer a felesígem gyön könnyes szemmel:

– Jajj, menni kell Debrecenbe!

– Hát akkor utazok legalább...

Ott is kimaradtam, onnan is eleresztettek. Csak így kajlázásból⁷⁶ szoktam oszt' mondani:

– Mír? Hát én hét hónapra születtem, azír'.

– Azt a két hónapot tő'tse le – aszongya...

Eembe' a háborúba' megint kimaradtam: itthon vótam a tanyán. Legelőbb úgy tanálkoztam az oroszokkal, hogy Garaguly doktornak a

⁷³ Az ÚMTSZ 2: 1089. szerint a Nagykunság és a Sárrét vidékén ismert az 'uzsgyi' jelentésű, mondat-értékű szó, az *inóc*.

⁷⁴ A *komendó/kommandó* 'katonai vezényszó, parancs' jelentésére lásd ÚMTSZ 3: 453.

⁷⁵ Ez a románoknak tulajdonított felszólítás kor-tévesztő – a *davaj* / *давай* 'indulj, menj, gyerünk, nosza' felszólítást a szovjet katonákkal való találkozáskor, 1944–1945-ben tanulta meg a magyar polgári lakosság.

⁷⁶ Az itteni jelentés 'bolondozásként, tréfából' – ez a jelentés a *kajla* szó közeli Mezőtúrról közölt jelentésével ('csintalan, haszontalan, rossz') nehézség nélkül egyeztethető – ÚMTSZ 3: 23.

családját kivittem Csorbára... A gazdámnak, Nyitrainak a veje vót ez. Hát neki vétek vót kimenni, mer' ha a vereskeresztet kiteszi, semmi baja se' lett vóna, de hát filtek akkor... Jöttem osztán hazafele. Oros Józsinak hitták, szélmalma vót, ott mán tanálkoztam oroszokkal. Mikor hazairtem – ökörrel vótam akkor – nem mentem be a tanyába, hanem a csutka le vót vágva, kivíbe vót: mentem oda, oszt' hántam fel, hoztam be a tanyába. A felesígem meg a gyerek: jajj, menjek mán befele!

A' vót a bunkerunk: a csutka a szekéren vót, az alá húzódtunk. Még attúl a golyó ugyanúgy járt vóna! Megúsztam...

Majd eccer jön egy öreg bácsi, hogyhát menjek, mer' be kell őket kő'töztetni. Mán most lebabázott Garagulyné is, meg Nyitrai Károlyné is. Megint elmentem, ott hattam a szekeret meg az ökröt nekik: akkor jönnek, amikor jól esik. Én meg gyalog jöttem hazafele. Mint ez a szöllő – mondhatom – úgy vótak a ruszkik,⁷⁷ úgy mentek, de nem szolt énhozzám egy se', eleresztettek.

Azután mán veszélyesebb vót, mer' nagy fiaim vótak, oszt' jött egy lúháton:

– Szoldát?⁷⁸

– Nem a'!

A tenyerit nízte osztán meg: szerencse, hogy piszkos vót a keze... El vótam határozva: ha lelövi, nekimegyek! Engem is biztos lelű...

A másikat meg – az cseléd vót mán egy másik gazdánál – elhajtották Túrkevibe, Mezőtúrra szekérral-lúval. Jóságot szedtek össze, azt hajtották. De onnan is hazakerült ű is: mikor átadták Mezőtúron a jóságot, adtak nekik papírt, oszt' hazajöttek velem. Ippen teli vótunk akkor oroszokkal, mutatta a papírt, oszt' jó' van. Egy elszökött közülök, na, azt keresték lúháton, hogy agyonlövik!

Mink olyan helyen laktunk, hogy utánunk egy nagy víz, nagy lapos vót, oszt' mink vótunk a végállomás. Amék ment tovább, annak ki kellett kerülni az útról, be a düllőbe... Két tiszt bejött, tojást süttetett meg szalonnát. Felvágta neki a felesígem. Az erővel fizetni akart! Én csak integetek a felesígemnek: nehogy elvegye! Kikerültik a vizet, elmentek a másik tanyába, onnan meg libát hoztak a hónuk alatt. Ott meg mán nem akartak írte fizetni, nem kínálták a fizetíst!...

Majd azután: vezettek egy disznót. Vót az a ... Futár újságnak hitták, oszt' a magyar katona: erre koca, erre ! – vezette.

Nízzítek csak, így csinálta a magyar katona is. Ezek is azt csinálják.

Hát 'iszen istenem... Bement hozzánk, mink lehúzódtunk egy kis kamrába, bement, a nagy kenyeret eltörte. Hát eltörte – eltörte. Száz

⁷⁷ Beszélgetésünk színhelye és a kerti szőlő távolsága (emlékezetem szerint) 3–4 méter lehetett.

⁷⁸ Azaz: Katona?

halállal szembe níz, ne is egyik? Én is úgy tennék. Oszt' mit írt vele szegíny? Elment, oszt' valahun agyonlútták biztosan.

Szővevényes vót az! Isten attúl őrizzen meg, azt mondom.

Egyezzenek, hagy marják ott a miniszterek egymást, csak minket ki ne forgassanak a fízsekből...

Meg: megbecstelenítették még az öreg fehírcselédet is, vót olyan. Hát, ugye, a katona – katona. Űk olyanok vótak. De hát a magyar katona is olyan vót! Én beszíltem itt eggyel: mikor ment, egy szíp zsidóján't – aszongya – megfogta, azután meg agyonlútte. Tíged is agyon kellett vóna – mondom. Így gondolkozott a háborúba'!

Minállunk öltík a disznót, oszt' mondja az orosz:

– Sajnálod?

– Nagyon sajnálom!

Aszongya: neki felesígít, testvírit, gyerekit is...

Magyarázom oszt' neki, hogy itt nem bánt esetleg csak a rossz lelkiismeret benneteket, de ott partinázok vótatok. Úgyhogy addig magyaráztam, hogy megveregette a vállamat: igazam van. Én, hála Istennek, nem kerültem oda, de aszongyák, hogy még a gyerek is partizán vót, az is lútte. Azír' szenvedtek osztán olyan sokat. Agyonlúttek a katonákból, vagy utána lúttek, akkor osztán egyír'szenvedett mind.

Amúgy én nem tudom, hogy megy a háború. Hála Istennek nem vettem benne ríszet. Így is szővevényes vót, de nem álltam a lővíszarokba'.

A HÁBORÚBÓL HAZA – VAGY HADIFOGSÁGBA

*Nem is lehet ezt elbeszíteni*⁷⁹

Úgy jöttem haza, hogy az egyik lábom át vót lüve. Szerencsémre! Mer' ha nem, akkor soha nem jöttem vóna... Jaj, hogy is kezdjem el? ... Nem tudom, tudják-i maguk, hun van Novioszkol, Sztarioszkol, Kamenyka – arra lent egísz... Sztalingrád onnan 25 kilométer, ahun mink vótunk!⁸⁰

ÉN a vonatosoknál vótam,⁸¹ a törzsnél. A századparancsnok körülbelül kassai lehetett, úgy érzem, mer', igen finom ember vót. A magyar tisztek nem vótak olyan finom emberek, mint a mi századosunk. Majd őrnagy lett! Mislay Kálmánnak hiták... Nálunktúl, a törzsből, mindig kellett pótlást adni a vonalba. Ma reggel egy embert, hónap reggel egy szekerral egy embert, megint hónap reggel öt embert szeker nélkül – mindig kellett nálunktúl pótlást adni. Mer'mink a törzs vótuk, a vonat-törzs! Ez így ment tizedikéig.

ÉS akkor jött a 10-e, mikor a nagy támadás megvót⁸²...

Tudják maguk, hogy Sztalingrád mir' esett el? Nem tudom, hogy tudják-i... Mer' az oroszoknak a japán határnál egy ütőképes hadserege vót! És akkor Sztalin Csöröcsilnek telefonált, hogy:

– Adj segítséget, adj segítséget, mer' ha nem, akkor tikteket is meg fognak verni a németek!

Hát akkor adott: jött Amerika, jött Anglia, partra szálltak. Innen akkor a németeknek az erőt haza kellett vinni. Mi maradt itt? Itt maradtak a magyarok, a románok! A román meg, a huncut, beeresztette rögtön

⁷⁹ Az életút-interjú folytatásaként lakodalmassal asztal mellett (ahova meginvitáltak bennünket Barna Gábor és Borsos Balázs kollegámmal) mondta el Kiss Péter (szül.: 1905) a kárpátaljai Ungtarnócon 1990. szeptember 15-én.

⁸⁰ A magyar csapatok 1943. januári elhelyezkedéséről lásd a GOSZTONYI PÉTER 1992: 92.

⁸¹ A vonat a katonai szóhasználatban az a katonai alakulat volt, amely 'háború idején a csapatok utánpótlásához szükséges anyagok szállításával foglalkozik'. Ehhez a szállítócsapathoz/trénhez/vonatcsapathoz tartoztak mind a fogatolt járművekkel, mind a gépkocsikkal szállító katonák. – MNyÉrtSz VII: 548.

⁸² A hadtörténeti irodalom szerint a szovjet hadsereg általános támadása 1943. január 12-én kezdődött a 2. magyar hadsereg ellen a voronyeszi fronton. Lásd DOMBRÁDY Lóránd – TÓTH Sándor 1987: 261–182.; GOSZTONYI Péter 1992: 89. ssk.; SZABÓ Péter 1994: 176–195.

az orosz, akkor mink mán odarekedtünk. Ez 10-én vót, vasárnap reggel...

De: akkorra mán osztán tüllem is elvettük a szekeret! Mer' nekem is vót két lú meg szeker. Jött a szakaszvezető úr, Szikszóra való vót, valami Lajosnak híták:

– Péter, – azt mondja – odaadod a lovat ennek az embernek! – az valami magyar juhász lehetett, olyan nagy-magos, derik ember vót.

Én ott maradtam ló né'kül. Mán fogat nélkül, mer' a mezőrül hordták a zabot... Meg itatni kellett ezt a hét háti lovat. Tiszta fehér vót mind a hét! Hát ezt ítettem egy pár napig, vagy egy hétig.

Vasárnap reggel, 10-én, mikor a többiek mán elmentek a kávéra – nem messzire mentek, látni lehetett, hogy hol adik a kávét – én későbbet mentem: nekem a lovat sokáig kellett itatni. Nem gyöztem hordni a hét lúnak a vizet! Fogtam osztán a csajkát, és mentem én is. Vót ott valami pocsolya, fahíd vót keresztül. Mikor a hídra érek: püff! – becsap a laposba valami lövedék. Szítvágta a pocsolyát, és én elvágódtam, a csajkát elhajítottam. Onnan figyeltek engem, szaladtak:

– Kiss, mi vót az? Mi vót?

– Hát nizzítek meg, mi vót!

Akkor szaladtak vissza:

– Hamar, hamar, hamar! Szítosztani a kávét, és rögtön menekülni! Rakni mindent szekerre!

Én nem mehettem, mert azt mondta nekem a szakaszvezető:

– Péter, te nem míssz addig el, amíg az őrnagy úrnak a kocsiját be nem gyú'tod! Ha a kocsiját begyú'tik, te akkor elmígy a többi után. Ha pedig nem gyú'tik be a kocsit, te az őrnagy urat fogod vinni.

Ott vót két kocsi nekik, de egész nyáron nem vót begyú'tva. Egy sofőr vót, az eljött szabadságra. A másik meg? Mintha én ültem vóna bele a kocsiba – az egy kovácsmester vót. Nem gyúlt be az ótó! Mer'nem vót sofőr... Hát akkor befogtam, odaálltam az őrnagy úrnak a kisház elébe. Mingyán bújt ki az őrnagy úr, Mislay Kálmán, nagy morcan:

– Na, itt vagy, fiam?

– Itt vagyok, őrnagy úrnak alássan jelentem. Nöt ebbe' az időbe' – mondom – nem viszünk...

– Hallgass, fiam – azt mondja – , ez nekünk dó'gozik!

Hát akkor mán elhallgattam. Gondoltam, hogy ez valami kémnő lehet! Innen vót, Pestrül, egy kiküldött... Akkoriba', mikoriba' Horthy Pista leesett, vótak odaki a minisztériumból, valamilyen küldöttség vót, ott aludtak nállunk, de a katonáknak nem kötöttek semmit az orrára... Tudják, mikor Horthy Pista lezuhant? Mink a Donnak ezen az ó'dalán vótunk, és Horthy Pista ott esett le, és akkor – 20-án – rögtön jelentették nekünk, hogy:

– Horthy Pista leesett a repülőgéppel!⁸³

Leesett, mer' egisz íccaka mulattak a nímetekkel – ríszegen felment a repülőgéppel. Mondták neki, hogy ne menjen, ne menjen, de ű felment, és ez vót a veszte.⁸⁴ Onnan rögtön, mán másnap, visszaadták a holttestit, az oroszok visszaadták, ugye, nekünk, és akkor jött a parancs, hogy: Horthy Pista így és így karambolozott...

Szóval: akkor elindultunk mink, mintha itt a kert alján menne az országút. A zsidók elhányták a havat – mer' kegyetlennagy hó vót –, de akkor-nap elkezdett fújni a szél, és ahogy el vót hányva, a szél behordta: az országúton senki nem tudott menni. Kint a fő'deken! Mentek Kamenyka fele, meg Osztrogolsz fele.

Ahogy mentünk, ott vót Novioszkolba útelágazás, olyan keresztút. Odaírtünk, azt mondja az őrnagy úr:

– Fiam, megyek ide, tisztí gyűlís lesz. Te csak itt állj.

Álltam, és akkor ott láttam, hogy a nímetek – azok az SS-ek – nem engednek senkit, csak nímet ótót. De csak úgy, hogy telefonálnak amonnan, hogy: még egyet lehet, még egyet lehet! Annyit megértettem. De mán minket, magyarokat? Nem megyünk sehova! Itt megrekedtünk.

Kísőbb oszt' csak mentünk, mentünk: elindultunk egy úton. Mikor megyünk egy emelkedés felé – mer' olyan dombos az a vidék – úgy gondoltam: ha felmegyünk arra a dombra, onnan mán többet fogok látni. De látom, hogy még nagyobb domb van előttünk! Nem láttunk semmit onnan, csak megyünk, megyünk. Nemcsak mink, a mi néhány szekerünk! Összeverődött mán onnan a Dontúl mindenféle alakulat: tüzérség, minden, ahogy szorították üköt... Olasz, nímet, magyar... Én nem is tudom magunknak elmondani, hogy mennyi nép vót! Mint Lakácstúl Homokig, meg Kapostúl Ungvárig! Mint a vásár: rendetlen állapotba', senkinek nem vót parancsnoka! Megyünk, megyünk, eccer jön elő'rúl a' izé: nem birunk menni, a nagy hótúl nem birunk menni! Azt mondja nekem az őrnagy úr:

– Fiam, add előre, hogy le lehet mindent dobni a szekerrúl! – egy rudat, egy lisztet: egy zsákot, egy valamit, könnyebbíteni.

Mentünk egy száz lípisre, félre odanízek: minden le vót hányva.

Eccer jön egy lovas egy fehér lúval:

– Hol van az őrnagy úr? – Lehocki Pista vót, főhadnagy, a 9-ik oszlopnak a parancsnoka, mink a 10-ik oszlop vótunk, azt mondja:

– Kérlek, álljunk meg. – Megálltunk. – Kérlek – azt mondja – ajánlatos vóna bemenni ebbe az előttünk való községbe: kik vagynak ott? Oroszok vagy magyarok?

⁸³ Horthy István tartalékos repülő főhadnagy 1942. augusztus 20-i repülő-szerencsétlenségéről részletesen (a merényletről, illetve a pilóta részegségéről szóló mende-mondák cáfolatával): M. SZABÓ Miklós 1999: 188–200.

⁸⁴ Egy hasonlóan folklorizálódott értesülés arról, hogy Horthy István előző esti közös italozás után repült, s azért zuhant le: BOSNYÁK Sándor 2001: 337.

– Hát azt’mondja – szedjél magadhoz egy pár lovast, és menjetek be!
Úgy is vót. Nem tudom, hányat szedett magához, de ott vót a vasúti miniszternek a fia is, hadapródörmester vót, Kristófnak hiták, az ment elől. Jön vissza lúháton Lehocki, azt mondja:

– Kérlek alássan, oda mán nem mehetünk be, mer’ ott mán oroszok vannak. Kristófot lelőttük lovastúl! – aszongya – Micsináljunk?

Tanácskoztak ott ketten:

– Gyerünk vissza abba a faluba, ahunnan elindultunk!

Visszamentünk abba a faluba. Mán akkor kezdett virradni, mán a nap kezdett sütni... Lefele mentünk mindig.

– Fiam, látod azt a piros pléhes házat? – azt mondja.

Mondom:

– Látom, őrnagy úr.

– Oda hajts be, fiam, mer’az vót a Lehócki főhadnagy úrnak a szál-lása.

Mikor odamentünk, láttam, hogy előttünk mán vagy nígyen fogik ki a lovakat, mer’ott istálló vót, be lehetett vinni a lovat. A tiszték meg – nemcsak az őrnagy úr, ott több tiszték is összejöttek – bementek tanácskoznia a szobába. Azt mondja nekem az egyik cimborá, ahogy fogom ki a lovat, oszt’ mondom: fartolj ide, fartolj ide,⁸⁵ hogy:

– Péter, hát te vagy az ?!

– Én...

Odanízek: hát ez meg Katona Sándor! Nagydobronyba való vót, együtt szó’gáltunk a cseheknél tényleges időnkbe’. Azt mondja:

– A hangodrúl megismertelek! Na, jó, várjál... – Segített kifogni a lovat, bevittük az ólba. – Van egy liter rumom – azt mondja:

– Jó, ha van egy liter rumod!...

De éhesek vótunk! Hát mikor ettünk mink? Se’ nem ittunk, s’e nem ettünk, nem is tudom megmondani mennyi ideig. Akkor: kihozta a rumot, ránköszöntette. De hát milyen hideg vót akkor? Alig tudtam egyet nyelni: mint a jég! Visszaadtam neki:

– Sándorom – mondom – ez ihatatlan...

Abba’ a pillanatba’ jön egy zászlós – idegeny, nem ösmertem – azt mondja:

– Öregeim, fogjanak fegyvert, és lűjjük le azt a három manuszt⁸⁶!

Ott szaladt három manusz, olyan lőtávolságon, azt se tudom, ki vót. Orosz vót-i? Nem láttuk, ugye. Parancsba’ nem számít, nem mondhatom: bizony én, zászlós úr, nem fogok lúni. Vót puskánk, töltényünk is vót... Ott állt két szekér, színával megrakva, azt mondja:

⁸⁵ Az ÚMTSz 2: 287., 288. szerint a *fartol* jelentése '(ember, állat, jármű) farol; a *farta* pedig '(ló vagy szarvasmarha térítésére) farolj, menj oldalra'.

⁸⁶ A cigány-nyelvi eredetű *manusz* szó főleg az argóra jellemző és 'embert, férfit' jelent (BAKOS Ferenc 1960: 441.).

– Álljon ide!

A parancs a' parancs – odaálltam. Ű meg odébb egy kicsit. Elkezdttem lüni, kilüttem hetet. Mondom:

– Zászlós úr, ez lütávolságon kívül van. Ezt mink soha nem lüjjük le.

– Ne beszéljen – azt mondja. – Lüni! Állítsa nyó'cszázásra!

Beállítottam a nyó'cszázat, kilöttem még kettőt. Akkor: puff! Ide hátulról a lábomba egy golyó! Ide a vastag izomba! Nem ment át a golyó, hanem megállt...

Azt nem mondtam, hogy azon a magas peremen vagy 300 orosz járőr mán nízett le hozzánk! Mondtuk mink a tisztességnek, hogy győjjenek ki, nízízik meg távcsüvel, hogy nímet, vagy magyar, vagy kicsoda. Kijöttek úk, kukucskáltak, de nem lehetett felismerni, mer' nagy köd vót. Ezek pedig lementek egísz addig, ahol az út ment ki a faluból, és ott megálltak. Én megolvastam: 300 orosz vót! És hát ezek lüttek énrám, mikor meghallották, hogy mink itt lövödözünk. Célba vettek távcsöves puskával, hogy:

– Nem fogtok ti mingyán lüni!

Idekaptam magamho': hoho! Mondom:

– Zászlós úr, én megsebesültem.

–Menjen be!

Bementem, ott vót a mi két emberünk – aki egészségügyi vót – mondom nekik:

– Fiúk, megsebesültem!

– Hol, Péter bácsi? – mer'név szerint szólítottak, ismertek.

– Itt – mondom –, a lábom át van lűve.

– Üljön fel az asztalra! – Hozta a csipeszt. – Aha! – azt mondja –, itt van a golyó! – fogta és kihúzta. – Na, itt van ni, tegye el emlékébe!

Akkor szípen kitürülgette nekem a sebet, bekötötte. Ezzel a kötissel vótam osztán, míg haza nem írtünk...

Na de ezzel még nem vót víge a napnak!

Összefogtak az oroszok – én nem tudom honnan jöttek – vagy száz darab magyar katonát, és elkezdték kifele hajtani. Arrafele! Feltett kézzel, két ó'dalról az orosz katonák... Mikor odaértek a sarokra, ahol mán nem láttak odébb, mer' házak vótak, ott meg jöttek a nímetek, legalább vagy nyó'cvanan, két páncéltörő ágyút toltak. Mikor megláták a nímeteket, ezek, akik kísírtik a magyarokat: jajj, uramisten! – elkezdtek jajgatni. Vissza! Szaladni a házakho'! A nímetek utánnok, oszt: piff-paff! – lövödöztík, akit írkeztek. Mikor a nímetek bejöttek, ezek az magyar katonák felszabadultak, visszajöttek nagy örömmel. Az oroszok meg elkezdtek szaladozni a házakhoz – mer' itt vótak félkörbe a házak –, ezek meg megfordították az ágyút, és foszforos lövedékkel –

ott faházak vótak, az alja is talpra vót ípitve, nem kúre, mint nállunk – püff-paff, püff-paff! – egy egész sor házat felgyú'tottak! Olyan füst vót, olyan tűz vót: aki oda beszaladt, ott ílve biztos nem maradt meg.

Akkor oszt' mán kiabálták: gyerünk, gyerünk, gyerünk kifele, és akkor kimentünk mink is...

De azt még nem mondtam el: nekünk egy bolond őrmesterünk vót. Bagi Ferencnek hiták, valami gazdatiszt lehetett, mer' igen tudott parancsolni. Disznó ember vót! Én mondom maguknak szemekbe: egy magyar disznó vót! Még ott is nádpa'cázta az embereket!

Elő'rül kezdem... Mikor mentünk kifele a vonaton, erre mentünk: Ujhely, Kassa, Odalberg, Krakko, meg... hogy híjják a másik lengyel várost?... Varsó, Vilniusz, Riga, akkor ki: Varanovicse, és akkor Kurszkig – két hétig mentünk vonaton. Kurszkba' kiszálltunk, és onnan mán szekeren mentünk le egész a Donkanyarba, vagy három hétig. De olyan rossz utakon! Nem olyan, mint nállunk: olyan burgócokból vót az országút is kirakva. A lovak feltörték, alig hittük, hogy mán megálljunk valahol.

Ahogy mentünk a szekereken, hát jöttek velünk ezek a pesti fiúk, sokan. Mesteremberek vótak: suszter, snájder,⁸⁷ kovács – ezek vótak ott vagy harmincan. Nekik szeker nem vót, ők csak ott ültek hátul. Ezek a pestiek, ahogy jöttünk, szaladgáltak fel a házhoz: tojást kírní, valamit kírní – holmit kiregetni. Ez az őrmester meg: a fülibe ment! Mikor megálltunk az erdőn, akkor osztán sorakozó:

– No, kik vótak azok, akik zavarogták a házakat?!

Mindet előszedték. Nem mink vótunk – mondom – a kocsisok, hanem azok a mesterfiúk, akik ott ültek hátul. Akkor mit csinált velek? Kikötette őket, a hét pesti fiút, egy körtélyfára!

Szaladozik, mint a bolond, az őrmester:

– Melyk szekeren van az istráng? Hamar ide hét istrángot!

Vót nekünk orvos is – sajnos, hogy megengedte neki kikötni az embereket. Azt mondta vóna: nem szabad, akkor nem tehette vóna. Két órai kikötís – taknyanyála egybe'! A többit meg körülállította, hogy nizzik: így jár az, aki a parancsnak nem felel meg! Ez csúnya dolog vót...

Na, mi került ki ebből? Megtörtínt, a fiúknak nem vót semmi bajok. De majd mikor bajba kerültünk, amit mondok, hogy én is megsebesültem azon a reggel, az őrmester, ez a Bagi is ott vót a tiszték közt. Kiszaladt a mi udvarunkból, puska nála, hogy majd ű rendet csinál. Akkor a két pesti fiú célba vette – tán még meg is tudnám a nevit mondani... de nem, körülbelől láttam melyik vót – és mind a kettő pontosan szíven találta. Az én Bagim hasra esett, a puskát elhajintotta, és ott maradt. A híres őrmester úr! Talpig gazember vót! Megkapta a magáét,

⁸⁷ Azaz: *Schuster* 'cipész', *Schneider* 'szabó'.

amiír'a hét pesti fiút kiköttette. Ez így történt szórúl szóra, ahogy mondom! Ez nem humbuk,⁸⁸ ez megtörtént!

Még meg! Az őrmester úr olyan disznó ember vót – családos ember lehetett biztosan, mer' mán koros vót – ott mán fogott magának egy jánt. És felcsinálta, és mán 6 hónapos vót a jány. Mikor megtudta, hogy az őrmester úr elesett, ű szaladt legelsőbb hozzá, ott jajgatott:

– Jaj, őrmester, őrmester! Jaj, őrmester!

Felfordította, mer' hasra vót, kiszedett nálla mindenfélit, és elment. Orosz jány vót...

Na, azt akarom mondani, hogy mán mikor mink onnan elindultunk, főképpen gyalog jöttünk. Egísz Belgorodig gyalog! Vagy két hétig gyalog! Közbe lefagyott a lábom – nemcsak nekem...

Mikor Belgorodba írtünk – akkor huszonketten jöttünk magyar katonák, összeverődve – egy nímet őrmester ott állt az út közepin. Vasárnap vót, jó napos idő. Azt mondja:

– Ungaris?

Mondtuk, hogy hungáris. Azt mondja:

– Ungaris, cén⁸⁹ kilométer – az tíz kilométer, nem? – azt megtettük: még a nap egy kicsikét fent vót. Belgorod vígin ott állt egy kis alezredes három szakaszvezetővel. Ezek az egészségügyiek vótak. Odaírek elsőbb:

– Magának mi baja van?

– Alázatosan jelentem – mondom – nekem az egyik lábom át van löve, a másik pedig le van fagyva.

– Fogják meg! – Három katona: idetették a vállom alá a kezeket, vittek.

– Hagyjanak békít – mondom. –Ennyit gyalogoltam? Mán csak el bírok menni?

Azt mondja: ez a szabály, ne beszéljek.

Közbe' elmondták nekem, hogy itt gyü'tik a sebesülteket, ebbe' a házba'. Ippen most vitték el űköt a kórházba, úgyhogy mink vagyunk az első megint.

– Iccakára – azt mondja – nem kapnak semmi ítélt. Reggel kapnak egy kis teát, meg egy kis lekváros kenyeret.

Úgyis vót, nem hazudtak. De reggelre mán 90-en gyültünk össze abba' a gyü'tőházba! Se' leülni, se' lefeküdni, semmit nem lehetett! Reggel 5-kor megjelentek a kocsik, ilyen teherótók. Én, mint könnyü sebesült, rögtön kiugrottam, mászok fel az ótóra, hát ott van három magyar katona. Annyira, hogy ippen még ilnek. Ott hortyognak, moz-

⁸⁸ Az angol eredetű, az argóval érintkező populáris köznyelvben használatos *humbug* jelentése 'szélhámosság, hazugság, ámtás, világcsalás' (BAKOS Ferenc 1960: 301.).

⁸⁹ Azaz: zehn 'tíz'.

gatom őket – se nem szólnak, se nem beszélnek. Mit csináljak velek? Megálltam ott a sarokba.

Nem-tudom-hány ótóval összeszedtek, és be a városba, a kórházba. Ott is elszortíroztak bennünket: ki milyen sebesült. Minket is egynehányunkat elvittek egy házba – nagy ház vót, nem tudom mi lehetett, de nem lakóház, tán valami raktár – abba' mán feküdtek legalább vagy 50-en: németek, olaszok. Szalmán feküdtek. Mink hatan vótunk, nekünk mán csak annyi hely vót, hogy benyitottuk az ajtót, és az ajtó megett még le tudtunk feküdni. Lefeküdtünk, abba' a pillanatba' elaludtunk. Na, eccer még az utcárúl hallottuk – nem láttunk semmit – hogy a konyhán a németek a jányokat riaszgatik ott, bolondoznak, nagy csetepaté van.

Lehetett vagy 10 óra, vagy tán 11 is, oszt' halljuk ám, hogy azt a riszt bombázzák! Bombáznak és bombáznak. Mikor a bomba lecsapott, mindig felébredtünk. Eccer osztán leesett egy bomba – oda az ajtónkba, úgy, mint ide a drótkerítés! Egy akkora, mint egy magyarzsák,⁹⁰ akkora magas vót, hozzá a nagy szárnyak. És nem robbant fel! Mer' ha az felrobbant vóna, bennünket mind a fal betemetett vóna. Soha vissza nem jövök, azt se' tudták vóna hol vagyok!

De be vótunk csukva. Majd kisébb, úgy fél nyó'ckor, beníz egy szakszvezető:

– Emberek, hát maguk ílnek?!

– Hát ílünk, bizony...

– Hamar gyöjjenek ki, de hamar! Nízzenek ide, mi van itt! – Csak akkor láttuk azt a bombát. De nem tudták, hogy időzített bomba vagy micsoda. – Hamar, szaladjanak ki az állomásra! Ott várja magukat a vonat.

Kimentünk az állomásra, szaladvást persze, ki hogy bírt. Én az első közt vótam. Igenám, de a vonat nem az állomáson állt meg, hanem kívül: vagy 3 kilométerre a nyílt pályán. Akkor onnan kezdték – vagy 14 sebesült szállító kocsit – szállítani ki a sebesülteket. Mikor kiszállítottak bennünket – mán az lehetett körülbelül' 10 óra vagy 11 óra íszaka –, akkor mán megint kezdték hánni a bombát a városra. Mikor ledobtak egy bombát, még a vonat is megemelkedett – olyan bombákat hajingáltak! Mikor mán meg vót tő'tve a vonat, akkor meg jut eszekbe:

– Hát a fejlapot meg ott hagyták a kórházba! Ané'kül nem lehet menni... Ki vállalkozik?

⁹⁰ Az ÚMTSz 3: 954. szerint a *magyarzsák* jelentése Hódmezővásárhelyen 'durva házivászonból készített, sűrű szövésű zsák', Hangácson viszont '90–100 kg-s gépi szövésű, gyári készítésű zsák; gépszák', utólag nem tudom tehát eldönteni, hogy házivászonból vagy gyári készítésűből volt-e Ungtarnócon a nagyobb méretű – azaz magasabb – zsák-féle (a zsákokról lásd MOLNÁR Balázs 1982: 627–628.), melyhez az elbeszélő a bombát hasonlította.

Elment egy kocsi, vagy másfél óráig ott vót. Ott vesztegeltünk, míg elhozta a fejcédulákat. Akkor oszt' a mi vonatunk elindult. Előbb lassan, lassan, de azután nem is éreztük hogy megy – sebesen ment, úgy, mint a jégen! Ment sokáig, nem is tudom mit mondjak... két-három óra hosszúság?... eccer megállt. A jány – kórházi alkalmazott vót, Margitkának hiták, megmondta, hogy üt Margitkának szólítsuk – visszajön: sír igen. 36-an vótunk egy kocsiába, 36 fekvőhely vót.

– Hát mi baj? Mi baj, mi baj?

– Jaj, jaj! – azt mondja – magukat lerakik itt, és nekünk pedig vissza kell menni Belgorodba a többiír'... Sírt, igen, sírt, sírt! – De maguk ne fíljenek – azt mondja –, magukat rakik át a másik vonatra.

Úgy is vót: odaállt egy másik vonat, és az ablakon keresztül ezek a zsidó munkaszó'gálatosok... Hiába, hogy én át tudtam vóna menni, nekem is el kellett fogadni, hogy egyik alakból a másikba átraktak.

Mikor megvót, a vonat persze elindult. Nem-tudom-hányszor állt meg, de megállt osztán Kijevbe, Lembergbe, meg egyebütt is, olyan városokba, hogy nem is tudom megmondani. Több helyen lefertőtlenítettek bennünket, mer' hogy annyi tetű vót bennünk! Ahány a bekecsemen szőr vót, az vígig vót mind tetűvel! Hogy hol szereztük mink azt a rengeteg tetűt? Mer' mink nem vittünk egyet se'! Ez egy tetűország, én mondom maguknak, tetűország. Odaírtünk egy helyre, ahol a nímetek levetkeztettek bennünket. Vót egy igen fínom bekecsem, nem adtam vóna semennyiír'. Mondom a zsidónak, hogy adja nekem vissza.

– Menjen maga – azt mondja, – ezt többet soha nem veszi fel! Hát nem látja, mennyi tetű van benne?!

Át'öztettek, adtak fehér ruhát, a felsőruhát meg elvettük a fertőtlenítőbe. Ezt, míg bejöttünk az országba, legalább háromszor megismételték velünk; Mondjuk Lembergbe, Kijevbe, aztán mit-tudom-én még hol.

Mikor ideérkeztük Vereckére, én addig mindig níztem: szerettem kibámulni, mer' nem vótam olyan túl beteg. Szerettem bámulni, hogy merre megyünk, hova megyünk – érdekelt minden. Mikor mán Munkács fele írtünk – ott van Szolyva, olyan kisváros – még mindig ébren vótam. Mire Csapra írtünk, én úgy elaludtam, mint aki meghalt! Hallottam én, hogy kiabálnak: ez nincsen? nem láttad ezt? – de nem bírtam felébredni, annyira elnyomott az álom. Pedig tarnóci asszonyok is vótak az állomásba',⁹¹ akik keresték a fiaikat! Parti Erzsí hogy kiabált:

– Nem láttad a fiamat? Nem láttad a fiamat? – nem tudtam felelni.

Elindult a vonat, de nem hallottam, hogy megy. Mán lehetett 9 óra, mikor megírkeztünk Debrecenbe. A vonat meglökött bennünket – arra ébredtem fel. Mozdonyt cserélt, és akkor meglökött. Felnízek, mondom a fiúknak:

⁹¹ Csap lehetett az az Ungtarnóchoz legközelebbi állomás, ahol megállt a katonavonat, mert amúgy a szürtei vagy homoki állomás közelebb esik a faluhoz.

– Hol vagyunk?

– Debrecenbe’ – azt mondja.

– Phü! Na, én elbasztam – engedelmet kérek⁹² – elbasztam Csapon a dó’got. Tudtam vóna haza üzeni!

Akkor osztán ment a vonat, ment Pesten keresztül. Ott három fele osztották: Szombathelyre, Kaposvárra és Sopronba. Én Szombathelyre kerültem, igen jó helyre. Olyan helyem vót a kórházba – a polgári fiúiskolába vótunk elhelyezve, az át vót alakítva kórháznak – hogy soha nem felejtetem el, amilyen ellátást kaptam. Három hónapig vótam ott a fagyos lábbal! A lútt seb az hamar begyógyult: a golyót kivették ott a fronton, bekötötték. Azzal az egy kötissel mentem el Belgorodig, úgy-hogy akkor mán – engedelmet kérek – бүдös vót. Meg oszt’ utána se’ kötözték... Hát ki? Elíg az, hogy lefertőtlenítettek.

Jaj, mennyit tudnék én még beszélni! Nem is lehet ezt elbeszélni... Ezt nem mindenki tudja elmondani, mer’ sokan tesznek hozzá, meg elvesznek. Vagy azt se’ tudják, hogy merre jártak! Én tudom, hogy merre jártam, és azt is tudom, hogy micsináltam.

⁹² A gyűjtőnek és társainak (a Budapestről érkezett vendégeknek) szóló bocsánatkérés az illetlen szó miatt.

Tudják, én 2 évig tüzelőállásba' vótam Budán, a Gázgyárba: légvédelmisták vótunk. Két évig! Mán mint nős ember... De nem tudtak leszerelni. Pedig hogy vótunk? A rendőrkapitán'nak a fia vót a parancsnokunk, egy ludovikás főhadnagy, az nem engedett:

– Ezt az embert nem tudom nélkülözni – aszongya.

A mi papunknak, az itteninek, a bátyja vót az osztályparancsnok, alezredes, és a papunk írt a bátyjának, hogy éngem valahogy ereszsen haza. Ennek az alezredesnek mondta a hadnagy úr, hogy mindent meg tud neki csinálni, de ezt az embert nem tudja elengedni, nem tudja nélkülözni. Úgyhogy én csak ott maradtam tovább Pesten.

Onnan kimozdítottak két év múlva, hogy megyünk a frontra. Kijöttünk ide Kereknyébe, itt vótunk egy pár nap, oszt' valóba' az ütég ki is ment a frontra. Allítólag szíjjel is vertik őket.

Én nem mentem velek. De mér'? Ott Budán én mindig a pestiektől a szó'gálatot átvettem:

– Na, menjetek haza!

Vótak ott többen pestiek – Román nevezetű, Szabó nevezetű – elmentek haza. Mikor idejöttünk Kereknyébe – itt van nem messze tülünk, vagy 3 kilométer – azt mondták a pestiek:

– Na, fiúk, tik vagytok most itthon, menjetek haza! – Hazajöttem, visszamentem. Bementünk a bó'tba:

– Gyertek ide!

Megittam három féldeci rumot kimelegedve. Mer' csak gyalog mentem, keresztül-kasul mindenem – megmelegedtem, megfáztam. Megsápadtam, oszt' fehérnek maradtam.

Akkor: sorakozó a frontra! Azt mondja nekem a lövegvezető – Lazarics vót, ilyen ruszin fiú – hogy:

– Na, Kiss, hát mi van?

– Hát, hallgass ide – mondom, – beteg vagyok.

Azt mondja a hadnagynak:

– Hadnagy úr, nekem ez az ember nem kell. Evvel nem megyek a frontra, ez beteg – aszongya.

– Jó' van, fiam, amint bejön egy másik, adj át neki mindent!

Egy ungvári ember bejött, azt ő'töztette be – így oszt' én nem mentem. Jó' van: hát nem vót nekem semmi bajom, csak az a kis megfázás...

⁹³ Magnetofon-felvétel; lakodalmi asztal melletti beszélgetés közben elmondta (kapcsolódván testvérbátyja, Kiss Péter emlékidézéséhez) Kiss Sándor (szül.: 1913) a kárpátaljai Ungtarnócon 1990. szeptember 15-én.

Na, akkor leszereltem itt, majd megint behítak: kimentünk a front-ra! A málhásokkal, a hegyiekkal mentünk, de csak Kolomeáig tudtunk menni, mer' a lovak feltörték. A gyorsdandár vette át tüllünk a menetet. Ott tank, meg tank! Kistankok is mentek, millió! Itt nem látni ilyen... Meg elkezdtek mellettünk menni a 15-ös ágyúk: két nap mentek mellettünk. Rengeteg 15-ös ágyú! Ezek nagy ágyúk... Mink visszajöttünk haza. Hazakü'dtek két napra, akkor megint megkaptuk a behívót. Pár napig vótunk Ungváron, a légvédelmi tüzérosztálynál, akkor kimentünk Németországba!

Eccer 5000, kétszer 5000, háromszor 5000?... Nem is tudni, hogy hányan mentünk, csak mink eccerre 5000-en mentünk át. Akkor rögtön szítoztottak... Hova is mentünk legelébb? ... Rotwilba! Ott mán hallottuk az ágyúlovísta... Rotwil az egészen a svájci határon van. Onnan visszajöttünk Regensburgba – na, ott mán rendes üteget kaptunk: átvettük a gyerekektül. Valóságosan gyerekektül! Három orosz fogoly tö'tött nekik... Így vót ni: 26 ágyú, 16 ágyú, 26 ágyú, 16 ágyú – 88-as ágyú, 10-es ágyú. A 12-esekbe mán az elevátor vitte a lőszeret be, a 88-asokba még erős ember kellett, aki belökte – ezír' vótak a foglyok. A hegyen vót a parancsnokság. Mikor megjöttek a Liberátorok, akkor: 75-ös fokba! Lüttünk, de szünet né'kül. Azt mondja: tűz!!! És akkor lüttünk, és akkor lüttünk, és lüttünk. És a Liberátorok átjöttek rajtunk, átrepültek! Hiába vótak azok a robbanó pontok – nem vitt el oda. Egy Liberátort 12 vadászgép kísírt, kis fehér gépek, annyian vigyáztak egy Liberátorra. Az nígy motoros bombázó vót, és vót a Musztáng, az 3 motoros vót...

A Német Birodalom területét 3000 gép lípte át. 3000 gép egy íjjel! Na, az nem egy helyre ment – megosztva... Na de: mán előtte az amerikai rádió bementa:

– 12 óra előtt öt perccel ott leszünk, a civil nép meneküljön!

Többször elmonda! És akkor mán 10 órakor mentek a hegy alá, mer'ott biztos bunker vót. Ha nem vótunk szó'gálatba, akkor mink is mentünk. Mer' két csoportba' vótunk, váltásba'. Mán 10 órakor a város? Ment! Gyerekek, asszonyok, mindenki... A gyerekkocsit tolták... Ott le kellett menni nem-tudom-mennyi grádicson, le kellett menni a hegy alá. Mink is mentünk, mer' minket is tanáltak el: az állásunkba is bejött két bomba. Beton vót, a szílibe beleesett, beszakította. Két embert megsebesített, de nem halálosan. Vótak osztán olyan bombák, amék nem robbantak. De az utó'só 16 napra robbant! Meg: napalm-bombával⁹⁴ jöttek az amerikaiak! Az meg milyen? Barakok vótak ott, mikor odatesett, azt monda: recs! Odavágta a fő'dhöz minden barakostül! Mán

⁹⁴ A *napalm* „nagy intenzitással égő gyújó harcanyag [...] széleskörben alkalmazzák lángszórókhöz, bombák, lövedékek, gránátok gyújtó tölteteként” – Magyar Nagylexikon, XIII. Budapest, 2001: 563.

a franciák annyira türelmetlenek vótak, úk mán nem mentek a bunkerba – ott maradtak alatta! Ott haltak meg. Reggel jött a szemetes kocsi, felhán'ták ezeket a halottakat a szemetes kocsira, elvitte. Hogy hova vittik? – nem tudom. De elvittik a szemetes kocsival! A franciák ennyire vótak mán... Ott mindenféle náció vót, oroszok is, minden...

Mink – mondom – légvédelmiek vótunk, ahogy átmentünk a háttáron, úgyhogy ott az ágyúnál minden számot tudtunk. Különösen én mindent tudtam! 16 ágyú vót nekünk, 16 nyó'cnyó'cas ágyú, azt vettük át a gyerekektől. Vót egy magyar tanító, az tisztán nímetül beszílt, ű vót nekünk a parancsnok. Meg egy fasza nímet főhadnagyunk vót, az mindig tájkoztatott minden politikárúl. Megmondta mindig:

– Magyarok, ne fíjjetek, visszafoglaljuk Bécset, Budapestet, ne fíjjetek! Bevetik – aszongya – az új fegyvert.

Az új fegyvert mán nem tudták bevetni, pedig nekik mán az atom megvót.

Eccer megint politikai órát tartott, azt mondja:

– Hát, magyarok, mán nem tudjuk bevetni az új fegyvert, mer' a front mán a Birodalom területin belül van.

Meg akkor jöttek ki ezek a léglökéses gépek. Ej, hogy mentek azok! Mikor három elhúzott felettünk, atyaúristen, hogy milyen zajjal mentek azok! Erre is azt mondta a főhadnagy, hogy még ez se' jó, mer' annyira gyorsak, hogy a pilóták nincsenen száz százalékgig kikípezve a fordulásra, és sokan lehullottak. Úgyhogy az se' sikerült, meg ez se' sikerült...

Még az vót az érdekes, hogy először mink mindent magyarul vígeztünk. Van egy nagy, 4 méteres távmérő, minden mellett egy szám, úgyhogy a számokat kellett lemondani. Fülhallgató vót mindenkinek (mondom, 16 ágyú vót nekünk) oszt' akkor onnan a távmérőtől jött a hang, én meg állapítottam be. Be vótunk mink tanulva, de hát magyarul. Ez a főhadnagy – igen fasza fiú vót – azt mondja:

– Magyarok, én mán látom, hogy jól csináltok mindent, de nem értem, hogy mit! – tanuljuk meg nímetül...

Akkor elkezdünk tanulni. De ott nem lehetett ám gondolkozni, hogy: cindundzekcig! Azt egybül ki kellett mondani! Ahova mentünk, ebédre, vagy valahova: anc, cvó, dráj – mentünk, tanultuk. Anc, cvó, dráj, fir, fűnf, zech⁹⁵... Megtanultunk, százszázalíkosan megtanultunk nímetül. Akkor mán nímetül lúttünk. A nímet főhadnagy:

– Jó' van – aszongya – mos'mán ű is érti, hogy mit lüvünk.

Mit lüvünk? A 75-ös fokot! Mi az a 75-ös fok? Mikor mán felettünk vótak a gépek, akkor: foldekung⁹⁶ – fedezékbe! Mikor bementünk a

⁹⁵ Úgy tűnik, hogy ötletszerűen idéz fel az akkor hallás után megtanult és alkalmazott számokat: előbb 16, majd 1 – 2 – 3, végül 1 – 2 – 3 – 4 – 5 – 6.

⁹⁶ Alighanem a *vor Deckung* vezényszó.

fedezikbe, bevágott vagy három bomba az állásunkba, hullott ránk a fő'd. Azt a pillanatot vártuk, hogy mikor esik ránk egy bomba, és akkor palacsinták vagyunk. De mikor mán, na, elmúlt a légveszély, akkor fellélegzett mindenki. Akkor beszéltünk egymásho', addig nem beszélt senki. Egy pillanat, osztán nem vagyunk! Veszedelmes helyzet vót...

Na, utójjára mitüllünk az üteget átvettük a jányok. De micsoda jányok? Diákjányok! Nímet jányok vettük át tüllünk az üteget! Átadtuk nekik: jó' van, csináljátok. És minket elvezényeltek Prágába. Oda is 16 ágyúval, nyó'c-nyó'cas ágyúkkal. Még vót nekik, mer' tiszta új ágyút kaptunk Prágába'.

Na, ott mán baj vót: mán a csehek mozogtak! Mink ott tüzelőállást csináltunk valamék dombon. Három ágyút kiérkeztek vinni – én nem vótam oda –, a többi ott maradt bent. Mer' a szerelvényünk az állomáson vót. Akkor kérték, hogy ki vállalja az őrsíget mellette? Mink kárpátaljaiak hárman – egy sislóci fiú, meg egy koncházi, meg én – vállaltuk, hogy mink majd vigyázunk a szerelvényre. Vigyázott a fene! Mit vigyáztunk vóna?

Akkor: jönnek mindig, érdeklődnek a csehek tüllünk. Kik vagyunk? mik vagyunk? hogy vagyunk, mint vagyunk? Mondtuk, hogy ungváriak vagyunk, podkárpátszki rusziak vagyunk... Valamit tudtunk csehül, egy cimbora meg megtanult rendesen, mer' olyan féltót vót. Hát nem rendesen, csak tudott velek beszélni... Mondtuk nekik:

– Mink is azt várjuk, hogy legyen vége. Mink is azt akarjuk, amitik...

A csehek oszt' minket letartóztattak, elvettek mindent tüllünk. Én még avval vótam nyertes: mikor mentem még itthonról, el Nímetországba, egy cseh katona-kípemet elvittem magammal. Én szobodnyik vótam a cseheknél, szobodnyik... hát első vótam, na... úgyhogy mikor mindent elszedtek tüllünk, leigazoltak, hogy kik vagyunk, mik vagyunk, meglátták. Mondom:

– Nízzetek ide: én cseh katona vótam!

Akkor összevissza csókoltak:

– Náse republika – aszongya, – náse republika szoldáti! Jó' van – aszongya – nem baj, menjünk a rendőrségre, ott megpihenünk a pincébe'.

Mer' a csehek fellíptek előtte két nappal!⁹⁷ Mikor az oroszok még nem írtek oda! De rosszul líptek fel, mer' még a nímet SS-ek ott vótak, és akkor szítverték őket. Az SS az nem fílt, az körül vót gránáttal, az körül vót géppuskaszalaggal!

Mondom: a rendőrség alatt vótunk a pincébe'. Azt monda az egyik:

⁹⁷ Nyilván az 1945. május 5-i prágai felkelésre gondolt – Lásd BENDA Kálmán 1982: IV: 1019.; PAMLÉNYI ERVIN (szerk.) 1964: 317.

mán vizelni is kéne, mán e'kéne menni... Hát nem vótunk mink foglyok! De nagy csend vót... Eccer jön be a pincébe egy óriási SS-főhadnagy, egy ilyen nagy pisztollyal, azt mondja:

– Kik vannak itt?

Nem értettük, de tudtuk, hogy azt mondta. Vótak ott mán oroszok, vót ott mindenki. Nímet munkások is vótak, aszongya az egyik:

– Mink vagyunk itt, nímetek, meg három ungar.

Azt mondja nekünk a nímet főhadnagy: mink hova tartozunk? Mondtuk: a flakhoz⁹⁸.

– Na, akkor gyertek velem tik is !

Nem akartunk vele menni, mondtuk:

– Herr Óberláj⁹⁹, nekünk a csomadan¹⁰⁰ itt van...

– No, menjetek a csomadanér', és gyertek velem, mer' innen el kell menni.

Bementünk a csomadanér', de nem mentünk mi úvele, ott maradtunk egy csehnél. De az a cseh milyen ember vót! Mint egy darab kenyír! 25 embert tartott, míg el nem múltott a front! 25 embert! Adott enni vagy három-nígy nap, adott mindenkinek enni. Na, mikor elmúltott minden, jöttek urak, professzorok, megkérdték tülle:

– Mennyi embert tartottál?

Megmondta, és megfizettek neki azér'...

Vótunk osztán még egy darabig. Egyik azt mondta, hogy lípjünk be a cseh hadseregbe. A másik azt mondta:

– Minek lípjenek be a cseh hadseregbe? Benes eladta Kárpátalját, hát minek lípjenek be? Pihenjete meg, és menjete haza.

Mentünk a cseh konyhára, ott étkeztünk. Egy iskolába vótunk, egy szoba vót hármunknak, megpihentünk. Akkor elmentünk a rendőrkapitányságra, mondtuk, hogy mán mink haza akarunk menni. Írt nekünk egy papírt a Szokolra, elmentünk a Szokolra.¹⁰¹ Mi nem láttuk, hogy mi vót abba', csak odaadtuk az ápolónőnek. Ott vótak franciák, oroszok, mindenféle... olaszok is vótak... Mindenkit félreállított, azt mondta: ez a három ember megy előre! És kaptunk Ungvárig jegyet!

Jöttünk, jöttünk, két hétig jöttünk haza. Két hétig! A budapesti zsidókkal jöttünk. A zsidó jányok azt mondták: feküdjünk hozzájuk, mondjuk, hogy az ő urok vagyunk. Mer' az orosz őrsíg szemtelenkedett velök! Jöttek danolva, mer' űk nem sokáig vótak, a budapesti zsidók, vagy nyó'c hónapig, vagy meddig, úgyhogy még űk vígan jöttek haza

⁹⁸ A *Flak* (Flugzeugabwehrkanone) jelentése 'légvédelmi tüzérség'.

⁹⁹ Azaz: *Herr Oberleutnant* 'főhadnagy úr'.

¹⁰⁰ Az itteni jelentés 'csomag, holmi', mely nyilván összefügg az orosz *чемодан* 'bőrönd, koffer' szóval.

¹⁰¹ A *sokol* 'súlyom' jelentésű, itt valamilyen intézményt jelölhet (a szótár 'volt cseh testedző egyesület'-ként tartja számon: Dobossy László 1960: II: 409–410.).

Németországból. Velök jöttünk. Hogy Vácon bejöttünk, a zsidók rögtön fogadtak: kaptunk mink is cukorkát, teát, mindent.

Akkor bejöttünk Pestre, keresztül Debrecenen... Két hét vót – mondom – mire leszálltam Homokon. Így írtem oszt' haza a háborúból...

Én az egyszerű embert szerettem mindég, és azt szeretem máma is. Aki őszinte, megmondja az igazságot, nem handabandázik összevissza. Mer' az úgy jön ki, hogy valaki kigondol valamit, és elmondja, hogy ő ez-meg-az... Például én elmesélek egy történetet, ő meg a másiknak azt meséli, hogy az ővele történt. Hát az ilyen embert nem bírtam sose'! Az ember mesélje el a valóságot!

Én négy évig voltam katona. Vagyis, jobban mondva, 3 évig – egy évig lágerba' voltam. Harcoltam egész keresztül Magyarországon, majd megsebesültem Mezőhegyesnél, a 84-es majornál. Onnat elvittek Pestre a kórházba, onnat elvittek Nagykanizsára, mikor Szálasi fellépett. Onnat újból kimentünk a frontra, ott március 28-án – '45-be' – újra megsebesültem, Zalaszentlőrincnél, s onnat kivittek Németországba.

Németországba' voltam 2 hétig a kórházba', és onnat újra összegyűjtötték bennünket, aki így könnyebb sebesült volt, és bevetettek bennünket az amerikai csapatok ellen. Ez Wittenwaldnál, Garnisparcok előtt vót, 1945 május virradóra. Egy százados, Dobozi Illés volt a zászlóaljparancsnokunk – mán azoknak, akiket így a táborokból meg a kórházból összeszedtek –, s az nagyon okos ember vót.

Már az amerikaiak bent voltak Garnisparcokba, mi pedig Ludwigsafennál, és minket kitoltak a németek egy hegytetőre, egy útkereszteződést lezárni. De a százados – mondom – okos volt, összehívott bennünket, én is rajparancsnok voltam, és kiadta a parancsot, hogy: mindenki figyelmes legyen, a németek hátból minket ne tudjanak megközelíteni. S volt négy hadapródörmester, ezek perfekt tudtak angolul – kettőt elküldött a kapcsolatot felvenni az amerikaiakkal. Sikerült is nekik felvenni a kapcsolatot, s é' fél után, úgy három óra tájba' megjöttek, feljöttek a tetőre.

Ott méteres hó vót, ahol mi vótunk tüzelőállásba', és ott megkaptuk a további parancsot: le kellett vonulni, és szépen be kellett vonulni a barakokba... Nem! Ahogy levonultunk, minden rajparancsnoknak ellen kellett őrizni: mindenki a fegyvernemét üritse ki, s külön gúlákba oda kellett dobálni. S azt a fegyvernemet előttünk lebezinkelték – vagy leolajozták – és begyújtották. Ott égett el az egész. S utána kellett mindenkinek bemenni a barakokba, és onnat nem szabad vót kijönni további parancsig.

Majd reggel – úgy 9 óra tájba' – vót a parancs: igen, menjünk ki reggeliér'. Hát mindenki ment reggeliér' a konyhára, de onnat mán min-

¹⁰² Magnetofon-felvétel; életút-interjú részeként elmondta Bakos Ferenc (szül.: 1921) a kárpátaljai Dercenben 1990. szeptember 19-én.

ket vissza nem engedtek, úgyhogy amink volt, az mind ott maradt a barakokba’.

Onnat osztán: megkaptuk a parancsot, hogy Garnisparkeltba – 17 kilométer vót, jól emlékszek rá – gyalog, és ott fog minket tiszt Tudabekker várni. Ötvenesével minket felraktak – nem raktak, ha’ felszálltunk – és levittek egészen Ludwigsafenba. Ahol Helmut Kohl született,¹⁰³ a mostani nyugatnémet elnök! Mer’ ő ottan született, tudom pozitívan... És ottan voltunk hat hétig. Nem olyan jó dolgunk volt, mer’ tető nem volt még akkor felettünk, szabad ég alatt voltunk. A koszt az kielégítő volt.

Onnat aztán behoztak minket Helbrunba. Itt volt egy nemzetközi láger: nagyon sok nemzetnek a foglyai. De mi magyarok abba’ a nemzetközi lágerba’ nem dolgoztunk semmit. Na, a körlet-takarítás, mikor rákerült az emberre, az kötelező vót, nagy tisztaságot követeltek. Enni kaptunk ötször naponta! Úgyhogy én is voltam 115 kiló a lágerba. És kaptunk 30 márka zsoldot, és a rangot hordani kellett mindenkinek a lágerba’. Majd aztán ’46. februárba’ minket onnan elhoztak...

Hogy visszatérjek: ’45 októberba’ kezdtek vóna minket hazaszállítani. El is jött tüllünk egy szerelvény, 1000 ember. S ez az 1000 ember, sajnos, nagyon rossz helyre került: nem vagonérozta ki Magyarországon, hanem Szibériába vitték tovább őket a szovjetek. Van élő ember is, aki azzal a szerelvényel ment, derceni, Máté Bálintnak hívják. Nagyon sokan odamaradtak belőlök! Mink – hála az istennek, hogy jó órába’ mondjam – mink, akik 15000 magyar voltunk Helbrunba’, 9 hónap alatt két halott volt nállunk. Ez betegség által.

Onnat hazaszállítottak februárba’. Majd Komáromba’ igazoló lágerba’... Ott át kellett menni mindenkinek az igazoláson: hol szó’ gált, milyen csapattestnél, satöbbi. Ott kapott az ember egy utazási igazolványt, és úgy jöttünk haza...

Közbe’ még: mikor Budapestre megérkeztünk, a Keleti pályaudvarba, ott fogadott bennünket Karádi Katalin. Nem a pályaudvaron, hanem mán bent a terembe’ fogadott bennünket. Sose’ felejttem el, aztat énekelte, hogy: Fülembé csendül egy nóta még. Sose’ hallottam addig, de azóta tudom.

Nagyon jól fogadtak a magyarok: adtak 4 darab vörös kereszt ciga-rettát, vacsorát. De másnap azt mondták, hogy menni kell Pesten a katonai parancsnokságra, és ott kapunk egy leszerelő jegyet. Mert mi odáig úgy szerepeltünk, mint nemzetközi katonák! Úgy is volt: elmentünk, s ott kaptunk is egy leszerelő jegyet, s kaptunk 60 ezer pengő végkielégítést. Aztán: gondolkozzon minkenk, menjen, ahova akar – elengedtek szabadra bennünket.

¹⁰³ Helmut Kohl valóban Ludwighafenben született 1930. április 13-á – HERMANN Péter (főszerk.) 1996: 538.

Hát volt konzervánk, mer' az útra az amerikaiak adtak, amerikai katonák hoztak be egészen Komáromig, de mégis... Azt mondom a fiúknak – öten kárpátaljaiak összekerültünk, egy beregszászi, egy tiszabecsi, meg a Tiszán erről voltak fiúk – mondom nekik:

– Fiúk, vegyünk egy magyar kenyeret a legközelebbi kenyeres boltba'!

Meg is találtuk. Az a két kilós fekete kenyér volt, ilyen négysarkos, nem mondok rá semmit, mer' a kenyér az kenyér, akármilyen... Kérünk egy két kilós kenyeret: na, ötünknek ez elég, úgy láttuk. De mink ott fehér kenyeret ettünk a lágerba!

– Mibe kerül a kenyér?

Azt mondja, hogy 40 ezer pengő. Hát, ugye, nem voltunk tisztába' az egésszel, csak akkor kezdtünk egy kicsit gondolkozni, hogy itt ennek a pénznek nincs értéke. Nekünk ez a 60 ezer pengő nem ér semmit! Aztán: 500 pengő vót egy cigaretta – ilyen dolgok voltak. Na, aztán még vettünk 10 deka tehéntúrót, hogy már a pénzt költsük el.

Igy aztán hazakerültem, hál'istennek... Igaz, hogy ez nagy probléma volt, mert öt nap még Beregszászba' határkihágásér' lecsuktak. Azér', hogy szüktünk éjjel a határon! Hát, ezt elbeszélni hosszú volna... Fontos, hogy az Isten megsegített, hogy hazakerültünk.

Én nem panaszkodom éppen a Szovjetunióra, mer'a munkásember – azt mondják – megél a jég hátán is. Ez így is van: aki szeret dolgozni, annak van, és lesz is.

Az a gazda, amelyiknél négy évig vótam, többször felmentett mint gazdasági cselédet. Aztán majd '44. februárjába'... vagy januárjába'?... mán nem tudom megmondani, csak így télen vittek el Tornaljára, a 13. gyalogezred 3. zászlóaljának a 7. századáho'. Onnan '44. március-hátujján osztottak be bennünket a menetszázadba: vittek le a frontra. Ahogy a Sztrika meg a Dnyeszter összeszakad, ott vót a front; minket oda vittek, abba a sarokba.

Mikor bekerültem, én tisztí lovász vótam. A frontra is úgy mentünk, de közbe' oszt' beosztottak lovas hírvivőnek: a parancsnokságtól a századig – be a vonalig – lóháton jártam, hoztam a jelentést meg a parancsot.

Elíg kacifántos¹⁰⁵ helyzet vót, mer' kis papírra írták a jelentést, oszt' meg vót mondva: ha valahun ílve elfognak, meg kell enni. Le kell nyelni, nem szabad megtudni, hogy mi van ráírva! Íccaka is menni kellett a nímet parancsnokságra, a másik faluba – nem jó hivatal vót az, a fene egye meg...

Sztalino?... Sztalinov? Tudja-az-isten milyen nagyvárosok vótak ottan... elfelejtettem mán... Nem is beszélgetünk az ilyesmiről itthon: a feleségem se' szereti, a gyerekek meg aszongyák: nem létezik! Ráhagyom, hogy nem létezik. Pedig valóság! Na elíg az hozzá, hogy minket ottan megnyomtak '44. július 17-én – nagyon jól tudom, pontosan a nevem napja vót.

Karádi Kati, ez a színésznő, odaát vót az oroszoknál, és minden este mikrofonon egyik vonalból átdanolt meg átbeszült a másik vonalba.¹⁰⁶ Nagyon jól emlékszek rá, eccer azt a nótát danolta íccaka, hogy: Hiába futsz, hiába menekülsz, sorsod elöl futni úgyse' tudsz. Akkor bemondta, hogy: Magyarok, menjetek hazafele, meneküljetek, nagy nyomást kaptok!... A fán vót a mikrofon, oszt' vót egy nehézpuskás – tényleges katona, igen jópofa – oszt' ahogy beszült a mikrofon, szítlütte a nehéz puskával. A katonaság ugye izélt: így meg úgy, meg e' meg a'... szóval viccelődött... De akkor, '44. július 17-én olyan nyomást kaptunk az oroszoktól, hogy itthon álltunk meg! Olyan nyomást kaptunk! Menekült mindenki, ki merre tudott: szítverték a csapatot.

¹⁰⁴ Magnetofon-felvétel; életút-interjú részeként elmondta Monoki Elek (szül.: 1911) a Jász–Nagykun–Szolnok megyei Kisújszálláson 1989. augusztus 26-án. – Az életút-interjú szerkesztett szövegét lásd SZILÁGYI Miklós 2008: 156–188.

¹⁰⁵ A *kacifántos* itteni valószínűsíthető jelentése ('nehéz, kellemetlen, különleges') nincs benne az ÜMETSz-ban.

¹⁰⁶ A katonák között nyilván elterjedt ez az alaptalan hír, mivel nem tudhatták, hogy a „nekik szólóan” aktuális slágert gramafonlemezeről közvetíti a megafon.

Engem a'után beosztottak a tréneke',¹⁰⁷ mikor feloszlott a rend. A Kárpátokon keresztül jöttünk, Técsőn telepedtünk meg. De nagyon kevesen maradtunk a 13. gyalogezredből! Ottan tó'töttek fel bennünket Técsőn. Bevagonérozta osztán, jöttünk ide le a román határra, Gyulára.

Nade: mikor mán minket bevagonérozta, Debrecent nagyon bombázták!... Egy fiatal hadnagy vót a századparancsnokom – annak vótam a küldönce –, nagyon jóba' vót velem, ha egy kis italt kaptunk, még tegeztük is egymást, annyira fiatal vót. Na, ettül kérdem:

– Hadnagy úr, merre megyünk?

Aszongya: Debreceny, a'után Karcag, a'után... – ü se tudta pontosan! Mer' először úgy vót, hogy ez a gyenge csapat megyünk vissza Tornaljára... Na, bevagonérozta, megindult velünk a vonat. Debrecenyen túlnét meg kellett állni: mán akkor a debrecenyi állomás ígett! Nem tudom hogy-mint, csak egy sínpárt megszabadítottak, amin keresztül tudtunk szaladni az ígő állomáson. Ígett ott a teherpályaudvaron minden! Borzasztó-nagy állomás vót...

Igenám, de mikor keresztülírtunk, jöttek a repüllők! Kint a nyílt pályán a mozdony lekapcsolt, az elszaladt, mink meg oszt': ki merre látott, kifele a vagonból! A jószág, minden persze benne maradt a vagonba'... Ez a menet oszt' szerencsére nem bombázott. Jött vissza a mozdony, be a vagonba – lehúztunk Békésgyulára. Ott megint kaptunk olyan támadást – mán akkor román ríszrül –, hogy a nyílt pályán hajingáltuk ki a lovakat, meg ugráltunk mink is kifele.

Akkor ott megint bevetettek bennünket a vonalba. Gyulavárin vót a parancsnokság, ott vótunk körülbelül egy hónapig-formán – nem tudom pontosan.¹⁰⁸ Ott eccer elkapott a gépszíj! Aszongya a századparancsnokom:

– Halljátok, ezt a pár láda lőszert vígyítek ki a csordajárás-szilre, a gátho', a gyalogságnak!

Egy másik kisújszállással, Csótai Miskával, egy-egy láda lőszert elővettünk, hogy kihúzzuk. Hason mentünk, úgy húztuk. Nem meszsi vótunk egymásho' – eccer ennek a komának kilútták a fogát! Mer' lúttak mindig!... Mikor kihúztuk, vót ott egy sisak az állásba' – nímet sisak –, azt a fejemre löktem, oszt' mint a bolond, megindultam szaladni. Egy ház sarkánál ippen csak elfordultam, amikor egy – úgy ne-

¹⁰⁷ Azaz: a szállító-oszlophoz.

¹⁰⁸ A Gyulához/Gyulavárhoz kapcsolódó, itt elbeszélte harci cselekmények 1944. szeptemberében lehettek. Az orosz csapatok október 6-án vonultak át, csekély ellenállásba ütközve, Gyulán, de már előtte, szeptember 8-án, még erőteljesebben szeptember 22-én is érte tűzérsegi támadás a várost (vö.: MARK Dénes 1975: 12–14.) – az elbeszélő bizonyára ezeket a megelőző támadásokat élte át, ha október 8-án, Kisújszállás felszabadulásakor már otthon volt.

vezik azt – csimum-löveg¹⁰⁹ lecsapódott a kocsiútra! Az olyan, hogy ha lecsapódik, szítrobban, egy tő'csirbe megy. Én ahogy hason feküdtem, egy csomó tapasztot rámizélt, meg a zubbonyom vállpántját szíjjelvágtá egy szilánk. Csak ennyi vót, semmi más. De egy hadnagy a másik ház sarkánál ült, annak az orrát vágta le, vót akinek a belső ríszit szítszagatta – nekem akkor is szerencsém vót!

Máskor meg azt mondja a hadnagy íccaka:

– Lóra! Gyerünk: vonalvizsgálat!

Ű filtette a picsáját, a fene egye meg, mégis meglútták, nekem meg menni kellett... Egy fekete lovam vót, Tornalján vételeztük fel, jó paraszt-lú vót, ráfeküdtem a nyakára: eredj, Gyurka, amerre tudsz! Tudtam, hogy a magyarok ezen a ríszen vannak, a nímetek meg amarríszen: a magyarokat mán elhattam, itt a nímeteknek kéne lenni... Megyek, megyek – nem szól senki. Pedig mán elmentem egy kilométert is a tő'tísen. Majd eccer egy megszólalt, mutatja, hogy menjek, menjek! Nem értettem, hogy mit mond, nem tudok nímetül máig se'... Megyek oszt' arra. Akkor mán tanálkoztam többel, egy tiszt is vót köztök, azt megösmertem, mer' a nímeteknek fehér csík vót a gallérján, az még setítbe' is látszott. Magyarázta – nagyon mírges vót, meg ideges – hogy a nímetek mennek. De hova? – nem értettem.

Mondom oszt' a hadnagnak: gyűjjik, menjünk vissza megkérdezni. Ű nem jön – aszongya –, hanem menjek befele Gyulaváriba az ezredes úrho'. Megyek, jelentem neki, hogy a nímetek mennek. Azt hittem, hogy vagy picsán rúg, vagy kipofoz, mer' aludt az öreg. Aszongya oszt' a csicskásának:¹¹⁰

– Fogass be a hintóba! Szítnizek én magam!

Lebarmított bennünket, éngem is, meg a hadnagyot is: ilyen ember, olyan ember – mondta magyarul. Én nem mertem mukkanni se...

Mán akkor kivirradt jobban, ahogy jöttünk kifele Gyulaváriból a csordajárás-szilbe'. Csorvaskertnek hitták azt a ríszit. A kövesúton hajtott az öreg kocsis, én meg az árokba', a kövesút-enyhelybe', ráfeküdtem a Gyurka nyakára, megöleltem: menjünk, Gyurka! Eccer egy nagy csattanás – egy akna eltanálta a hintó hátulját! A két lú az öreget vitte a két kerékkal, az ezredes meg leesett a szárny-tisztjével. Kiabáltak: szanitész!¹¹¹ Én húztam a csíkot, oszt' mondtam: telitalálatot kaptak a hintóval, csináljanak valamit... Szaladgáltak osztán, de hogy mi lett az

¹⁰⁹ Nem tudom eldönteni, hogy a *csimum-löveg* hivatalos vagy populáris használatú katonai műszó volt-e a II. világháború idején, vagy az elbeszélő olyan alkalmi szóalkotása, melybe belezátszott a *csim-bum* szó 'lövöldözés, lármás zene' jelentése (vö. MNyÉrtSz I: 894.).

¹¹⁰ A *csicskás* szó jelentése a bizalmas/familiáris katonai nyelvben 'tisztiszolga' (MNyÉrtSz I: 882.).

¹¹¹ A *szanitéc* jelentése 'egészségügyi katona, sebesültszállító'.

ezredessel, mán nem tudom. Ha nem hajt úgy, akkor nem tudják úgy felvenni a kocsizörgist a kocsuiútról! Mer' mán akkor a csordajáráson lútték befele az aknavetővel, lúttik a kövesutat. Ott vót közel hozzám, de oszt' szerencsém vót akkor is.

Na, ott osztán vígeredmínybe' érdekesen jártunk evvel a hadnagygyal! Gyulán vót egy borzasztó-nagy ital-raktár. Azt mondja eccer a hadnagy:

– Te, Monoki, eredj mán be, mer' ürítik a szeszgyárat – mán ezt a szesz-lerakatot úgy hitták –, hozzál egy kis jó diópájinkát!

Persze lóra kaptam, a málhataškába üveget – gyerünk! Meg is tő'töttik szívesen, kivittem a szállásra. Én nem ittam belőle, mer' én nem nygon szerettem akkor se' az italt, meg osztán engem elkű'dött vonalvizsgálni, íccaka, nappal, mindig – szóval akkor is elmentem.

Egy Fickó nevű őrmesterrel sose' vót jóba' a hadnagy. Mán előtte is mondtam ennek a Fickónak, hogy hagyja mán a hadnagy urat, ne izélje, csak ű a parancsnok, de csak így, csak úgy... Most meg berúgott a diópájinkátúl ez a Fickó, felkapta az asztról a géppisztolyt, ami be vót tő'tve, élesre vót tárolva, oszt' nekiszegete a hadnagynak. Nyó'c golyót lútt bele! Ahogy állott, a térgyibe, a combjába meg a kezibe. Akkor oszt' a többi tisztek lekapták... Gyött mingyán a mentő, a segélyszolgálat, betettük a hadnagyot az ótóba. Énnekem is be kellett ülni, hiába mondtam neki: én nem ülök be, a lovak itt vannak, ű csak mondja:

– Nem, csak gyere, neked jönni kell!

Elvittem Szentesre, vót ott egy nagy katonakórház. A' vót, hogy ott maradok vele, mer' a tiszteknek a legínyei mind ott vótak velek, de vót egy nő – nem tudom ki, ápolónőnek mutatkozott be, meg annak látszott –, az aszonta, hogy én menjek a frontra vissza, ű majd a hadnagy urat ellátja.

Kiadták a papírt a kórházba', hogy megyek a frontra megint. Úgy vót, hogy visszavisz a mentőkocsi, de nem tudtam menni csak Orosházáig: mán akkor jöttek befele az oroszok. Akkor osztán a segélyhelyet is – mer' ott nem kórház vót, csak segélyhely – mingyán összepakolták: gyerünk! Ott vótam egy nap, egy íccaka, oszt' összebarátkoztam egy másik tiszt legínnyel... Vótunk ott egy jónéhányan ilyen lógók – csak azt mondom, hogy lógók, mer' sehun se' vót helyünk... Jelentkeztem egy idős főorvosnál – őrnagyi rangba' vót –, mondom neki:

– Hát velünk mi lesz? Hova menjünk? Ezekre a seb'szállító ótókra nem vesznek fel bennünket, hogy vígyenek hátra. Itt maradtunk egy páran...

Mingyán írt egy papírt mind a kettőnknek – a másik legíny is mellettem vót –, hogy keressük a csapatunkat. A csapatcsendőröktől fíltünk!¹¹²

¹¹² A magyar tábori csendőrség feladatokról és háború alatti tevékenységéről lásd SZAKÁLY Sándor 2000.

Az olyan vót a vonal háta megett, hogy aki szökött visszafele, vagy lelütte, vagy felakasztotta. Ott nem vót mentsíg! Az anyja istenit, mink nem szökünk, ugye, igazoljuk, hogy itt és itt vótunk – kellett az a papír.

De akkor mán elíg zürzavaros vót Orosházán a helyzet: jöttek a repöllök rendesen! Látom, hogy jönnek ezekkel a nagy tisztí lovakkal a lovászok – a tisztek mán mind eljöttek azelőtt ótóval – , egy Vasvári nevű őrnagynak a lovását megismertem, oszt' az is vezetett két lovat, egyen meg ült. Ahogy ottan szídelegtünk a kövesút-félen, aszongya nekem:

– Hát te mit csinálsz itt?

– Semmit se', baszd meg! Menekülnék, de hova? Mivel? Gyalog?

– Gyere – aszongya, – itt egy lú, oszt' ülj fel rá!

Fel is ültem az egyik lúra, bejöttünk Szegedébe. Bejöttünk vóna! De ott meg a Tizsán hídórsíg állott, oszt' leszállították az ilyen katonákat. Összegyű'töttek a'után Szegeden bennünket, oszt' kivittek a vasúttötíshé', ami jön Szolnokról meg Pestről, oda osztottak be: ha majd jönnek, ellentámadást csináljunk! Géppisztoly a nyakunkba, kézigrá'nát – fel vótunk szerelve. Az a cimborá is mellettem vót, akivel együtt kaptuk a papírt. Eccer jött egy nagy szerelvény – trén szerelvény vót, fogatos szerelvény – , Szegedről húzott Szarvasnak. De nagyon lassan jött! Nízegetjük evvel a cimborával – mán este-fele vót, jó-dílután –, látjuk, hogy felugrik egy katona a szerelvényre.

– Nízzed csak – mondom, – ugrálnak a szerelvényre felfele! Mink is lípjünk fel!

Ovatosan jött a mozdonyvezető kifele, könnyen fellíptünk. Igenám, de mikor Szarvasnál jöttünk befele Mezőtúrra, ahogy a Körözsön kellett keresztülmenni, a vasúti hídon megint hídórsíg vót! Ott is egy hadnagy vót a hídőr-parancsnok, az mingyán:

– Lefele, lefele!

Mink meg lefordítottuk a géppisztolynak a csövit:

– Az anyád istenit, mink le nem szállunk mos'mán!

Eljöttünk. Nízünk oszt' kifele: a szerelvénynek a hátuljára úk is fellíptek. Az egísz hídórsíg! Egy szakasz vót: 12 ember lehetett meg a parancsnok...

Bejöttünk Mezőtúrra. Mán nem az állomásra: amikor lecsendesített, lelíptünk kint a nyílt pályán. Csordajárás vót ott, mondom a komámnak:

– Te, idehallgass, én vótam itt gyakorlaton, ismerem itt a tájat! – '38-ba vótam Mezőtúron katona, sokat gyakorlatoztunk a csordajáráson.

Mentünk oszt' befele Mezőtúrra, íccaka vót, bekopogtunk egy házba: innen és innen jövünk, el vagyunk fáradva, csak azt engedjék meg,

hogy leüljünk valahun... Olyan jószívűek vótak, hogy a sezlonyra fektettek le bennünket!

Mikor megvirradt: na, gyerünk! A kövesúton neki Kevinek... Igenám, de ott meg a vasútórsíg fogott el! Ejnye, bassza meg a jóisten, most mi lesz? Nem mertük mutatni a papírt, mer' még szíjjeltípik, oszt' visszakú'denek... Egy katona mingyán: gyerünk a laktanyába! Menjünk, bassza meg az isten... Mán akkor úgy vót az ember, bejárta a frontot, minden, hogy: mindegy, lesz ami lesz. Bekísírt a laktanyába, a parancsnoki épületbe. Mán akkor ott is zürzavar vót: pakoltak, minden... Ahogy bemegyünk, a folyosón jön egy főhadnagy szemközt, rámníz. Én is nízem: ej, de ismerős!

– Hát te hun jársz itt? – aszongya.

Annak a csapatjába' vótam, mikor gyakorlatoztunk!

Elmeséltem oszt' neki őszintén, hogy hun-merre jártam. Most meg elfogtak, nem engednek tovább, így megy így... Mingyán írt egy papírt mind a kettőnknek, csak úgy kézzel leírta, egy katonának meg mondta:

– Gyere csak! Vigyed ezt a két embert a raktárba! Megpakolni a kenyírzsákjokat minden konzervvel! Hadd menjenek, mer' ezek a frontról jönnek!

A főhadnagy kezét fogott velünk, kívánta a jó utat. Na, menjük! Jött velünk a katona is, aki bekísírt, de akkor mán oszt' mondtuk neki:

– Vedd le a szuronyt, az anyád istenit! Mink a fronton vótunk! – minállunk is géppisztoly vót, meg kispisztoly, meg kézigránát, mind a kettőnknel, hát filni nem fíltünk

Levette a puskárúl a szuronyt, kivette a töltínyt is, úgy mentünk ugyanoda, ahunna bekísírt. Ott oszt' jelenti, hogy ez meg ez a főhadnagy elbocsátotta ezt a két embert, papírt adott nekik. Mutattuk is a tisztnek, elolvasta – na, menjenek!

Ahogy kijöttünk Mezőtúrrúl, a legközelebbi tanyába' láttuk, hogy: ahun vannak, ni, a lovak nyári jászolho' kötve.¹¹³ De mán akkor egy csomó levente-gyerek is ott szídegett a kövesúton! Mondom a komám-nak!

– Hallod? Eredj be abba a tanyába, fogass be két lovat, átvisz bennünket Kevibe! – mer' jó-messzi van Mezőtúr Kevihe', sokszor meglíptem, mikor katona vótam.

Ahányan csak felfértünk a szekérré, felültünk, oszt': na, fiam, hajt-sál! De mán akkor dübörgött ám az ágyú rendszeren Szentes meg Szarvas felől!... Mondom közbe' a gyerekek: idehallgass, nem biztos, hogy a tietek lesz még ez a lú hó'nap. Biztos úgy is vót, én mán azt nem tudom,

¹¹³ A *nyári jászoltról* (mely 'lábakon álló és tovább helyezhető, állatok etetésére szolgáló alkalmatosság') lásd SZABADFALVI József 1981: 49–50. összefoglalását.

mer' mikor beírtünk Kevibe – ott meg mán egy csomó menekült kocsi vót – ott hagytuk a gyereket.

Mondom ott egy civilnek – parasztgazda lehetett, ott ácsorgott családostúl egy kocsival – hogy: merre megy?

– Nem tudjuk, merre menjünk – aszongya. – Szolnokra mennénk, de hát erre vagy arra?

– Basszák meg, Mezőtúrnak ne menjenek, mer' lehet, hogy mán ott vannak az oroszok! Forduljanak vissza, menjünk Kisújszállásnak!

Fellíptünk a kocsira, felültünk az ó'dalra mind a ketten, át is hozott Kisújszállásra. Mán itten-fele jártunk, mikor jött egy repülő – láttuk, hogy eleresztett egy bombát. Mondom a komámnak:

– Hallod, gyerünk, mer' ez a bomba ottan-körül esett le, ahun a mi házunk van! – Jól tudtam tájékozni magamat.

Hát a mellettem való háznak a kamarájára esett! Vót egy ngy éves kisfiam, a' megsebesült két helyt: a kis combja, karja... Elvittem az orvoshó', az bekente, ez-az... Azt mondta: vigyem haza. Még annyi időm vót, mer' akkor-iccaka be is jöttek oszt' az oroszok.¹¹⁴

A'után én itthon vótam 21 napig. A fegyvert persze elrejtettem! Ez a ház ídesapámé vót – mán nem ez, hanem egy öreg ház vót itten –, eljöttünk akkor íccaka a felesíggemmel meg a gyerekekkel, oszt' belelöktem a kútba, a fene ott egye meg. De hát milyen a jó magyar ember? Mindenkinek vannak jóakarói... Másnap visszamentünk az én házamho', oszt' mondja a szomszídasszony:

– Hát te itthon vagy?

– Itthon – mondom.

– Nekem három fiam oda van – aszongya, – nem rudok rúlla, így-meg-úgy, te meg itthon vagy?!

Mondom úgy magamba: a fene egye meg ezt a vínasszonyt, még bejelent...

Na, eltő'tt a 21 nap, keresztülmentek itt az oroszok, meg hát párszor gazdát cserélt Kisújszállás, míg oszt' lecsendesedett,¹¹⁵ akkor jöttek ezek a rendfenntartók – GPU-nak nevezték oroszul.¹¹⁶ Kidobolták, hogy

¹¹⁴ A helytörténeti irodalom szerint az orosz csapatok október 8-án érték el Kisújszállást (FEKETE István 1983: 258–265.; BORUS József 1985: 49–51.; KISS Kálmán 1986: 210.), bizonytalan tehát, hogy az elbeszélő 8-ára vagy 9-ére virradó éjszakát idézi-e. Más ismertetések sem idazítanak el egyértelműen. BICSKEI Gábor (1985: 69.) pl. forrásokra hivatkozva azt írja, hogy az orosz csapatok október 8-án déltájban érték el Kisújszállásnál a Debrecen – Szolnok közötti műutat és vasútvonalat, este 6 órára foglalták el a várostól északra lévő erdőt. Ez a megfogalmazás is megengedi, hogy a település egyes részein csak a 9-ére virradó éjszaka találkoztak orosz katonákkal.

¹¹⁵ BICSKEI Gábor (1985: 70.) pl. katonai forrásokra hivatkozva írja, hogy október 14-én és október 20-án foglalták vissza a németek Kisújszállást, illetve egy részét.

¹¹⁶ A GPU a Государственное политическое управление 'államvédelmi hatóság' rövidítése (kérdés persze, hogy jogos-e így nevezni a katonai rendőrséget...)

aki vót katona, jelentkezzik, nem lesz semmi bántódása, csak egy kicsit dó'gozni kell: el kell menni robotra. Beszélgettünk a szomsziddel, mer' akkor mán az ablakon nagyon nízegettek kifele az arra lakók, hogy ezek is katonaviselt emberek. Aszongya:

– Hallod, eredj fel, mégis mi újság... Majd osztán meglátjuk...

Én meg mint afféle hős-vitéz, mentem! Az ajtónál állott egy ember, mondom neki:

– Mi újság?

– Ilyen emberre van itt szükség, komám!

Kinyitotta az ajtót, meglökte a hátamat, bevitt. Vót ott fene-tudjánhány orosz katona – mán tiszték – meg tolmács, meg az egyik sarokba' is állt egy csapat ember, a másik sarokba' is. Kiabáltak: ide gyere! – ide gyere! Hát osztán oda mentem, vesztemre, ahun a fronti katonák vótak. Emezek is katonák vótak, de munkaszolgálatosak; azok is kiabálták: ide gyere, te közénk való vagy – csak amoda mentem. A munkaszolgálatosoknak kinyitották az ajtót: menjenek haza! Minket meg körülkaptak, elvittek, egy gazdának a kamarájába bezártak. Másnap oszt' elkísírtek bennünket Mezőtúrra.

Ott is szerencsém vót annyibúl, hogy egy zsidó házho' vittek, avval meg Mezőtúron katona vótam. Ahogy megyünk – tizennyó'can vótunk – mingyán megismert, mondja nekem:

– Hát te hun jársz itt?

– Hallod, nem tudom! Összeszedtek bennünket, osztán elhoztak ide.

– Tik mán foglyok vattok – aszongya. – Hadifoglyok.

– Ne beszélj mán! Nem lehet innen meglípni?

– Ide hallgassál, én tígedet el tudnálak irányítani, nem kéne elmenni sehova. De – aszongya – olyan szigorú a rendeletjek a szovjetoknak, hogy a többit agyonlúnék, ha nincs meg mind a tizennyó'c.

– Ejnye, bassza meg az isten...

Bekísírtek osztán a tanáczházára, ott vóta a gyű'tőláger. Összegyű'töttek bennünket 3000-re, akkor bevagonéroztak – irány Foksányi.¹¹⁷ Ott vótunk két-három hétig-formán, megint bevagonéroztak – irány Oroszország. Kivittek bennünket Kruszkba, az vót az utolsó állomás. Ott vótam 3 esztendeig hadifogoly.

De én nem tudom: nekem mindenütt szerencsém vót!

Kurszkba elsőbb megfigyelis alatt vótunk – úgy neveztik oroszul: karantín¹¹⁸ –, aztán beosztottak bennünket brigádokba. Én a városi vízművekhe' kerültem, ott dó'goztam vígig, onnan jöttem haza is. Nem

¹¹⁷ A Focşani-ban lévő hatalmas áteresztő lágerről lásd összehasonlításul Dr. Patay Pál visszaemlékezését: KÜLLÖS Imola – VASVÁRI Zoltán 2006: 185–187.

¹¹⁸ A карантин szótlári jelentése 'egészségügyi zárlat, karantén'.

vótam én elesteledve ott se': dó'goztam rendesen, elismertek az oroszok, nem vót nekem semmi bajom.

Lágerbe' vótunk, vót több láger, mer' hát vótunk ottan Kurszkba vagy 12000-en. Nímetek, románok, lettek, litvánok, olaszok – vegyes társaság vót. Ugattam én még kutya-nyelven is... Víttek minden nap bennünket: reggel, mikor megreggeliztünk, brigádba álltunk, egy fegyveres orosz őrnök odaadtak 400 meg 500 foglyot. Meg olyan karszalagos őrvót a magyarokba' is – úgy neveztük: konvoj¹¹⁹ –, azok vigyáztak ránk. A magyarokból sose' vót, hogy elszökött vóna. Hát hova tudott szökni, mikor 4000 kilométerre vótunk a magyar határho'!? Vót, aki elszökött, odacsavargott egy hónapig, oszt' visszahozták – csak elfogták.

Oroszország borzasztó-nagy területen fekszik! Vót ott egy orosz, Szibériából vót odainternálva a vízművekhe', az is magyarázta, meg hát a többi orosz is, hogy mi van azon a tájon. Meg láttuk mink is: két esztendőbe nem víttek egy helyre kaszálni! Aszonták: 5–6 esztendőbe' kerül arra a területre a sor, hogy felszántsák meg bevessék.

Tavasszal kérdtük, hogy ki tud kaszálni. Jelen'keztünk, az egísz brigád, víttek ki bennünket az isten tudja hova-merre: kaszáltuk a füvet. Vót lú is a vízműveknek, annak kaszáltunk. Nyáron meg vágtuk a hajdinát, meg a kölest, meg a ... hogy is hitták?... a csicsovikát!¹²⁰... Annak hitták a lencsét. Gyött a direktor, nízte ahogy eccere csaptunk. Olyan 50 centis kis-kasza vót, hajlított nyele vót neki, könnyű vót vele vágni, nem kellett fél-fordulatot csinálni, mint a miénkkel.

– Sztoj! – aszongya.

Megálltunk: Pocsimu?

– Sutyty, sutyty – nye nádo! Egyin, dvá! – mutatta, hogy nem jól kaszálunk.

Nem messzi vót egy női brigád, azok oszt' csilincsapoltak¹²¹: mind külön kaszált, külön csapkodta!

Csak nízi osztán, hogy mink szípen levágjuk rendre. Ott nízi, ott nízi...

– Áj – aszongya – harasó!

Csak elismerte, hogy jó' dó'gozunk! Kiterítettük a rendet, nem csapkodtunk össze-vissza, mint a szovjet nők.

Nagyon jó fő'd vót ottan. Tavasszal elvetettük a kromplit, mán szeptemberbe' mikor szedtük felfele, bokáig írő hóba' szedtük, de akkori kromplik vótak, hogy majd megszólalt! A'után: elpalántolták a káposztát ahogy kiolvadt a fő'd – szeptemberbe' olyan fej káposzták vótak, mint egy szakajtó kosár. Olyan hirtelen megnyótt! Mer' csak 3–4 hónap

¹¹⁹ А конвой szó szótári jelentése 'örkiséret'.

¹²⁰ Talán a чечевица 'lencse'-vel azonosítható.

¹²¹ Talán azonosítható (hangulatilag legalábbis) az ÚMTSz 1: 834. Sárospatakról közölte *csilincsakol* igével, melynek '[fejsze] csattog' a jelentése.

vót a nyár... Még meg: a nyárnak a közepin ahogy este beszürkülött, mán virradt is. Csak olyan esteli szürkület vót az íccaka!

Amúgy osztán kutakat csináltunk. Olyan nyomós kutak vótak, mint osztán itt is: onnan jött a mintája. Vót egy szovjet fiatal, Viktornak hitták, az hazakerült a frontról, ő vót a brigádvezető. Sokat dó'goztam vele együtt, nagyon szeretett engem. Loptunk, piszkosul tudtunk lopni! Az öreg raktáros mindig nekem adta ide a pincekú'csot, mikor a kút környíkit betonoztuk lefele. Nem adta Viktornak, mer' tudta, hogy lop! Ott vót a cement meg a tégl a pincébe'. Homokot nem kellett vinni magunkkal, mer' az mindenütt vót: hordta a szél, a fene egye meg azt a sok homokot... Kérdem Viktortúl: hány veder cement kell? Két-három vederrel mindig többet mondott, de az öreg ezt nem tudta. Ideadja nekem a kú'csot:

– Szkolku vidru ciment na právo?

– Pjáty, seszty – mikor mennyi.

– Ládno. Harasó, harasó¹²²... – hogy én harasó gyerek vagyok! Ott hagyott az öreg, magam tő'töttem meg a vedret.

En hajtottam a lovat – vót egy sárga csödörünk –, Viktor meg árulta a cementet: kinek egy vederrel kellett, kinek ennyi, kinek annyi. Mink mán tudtuk: na, ennyi azír' csak kell, azt meghagytuk, oszt' megcsináltuk a kutat. Akkor elmentünk a bazárba, vettünk bulkit¹²³ – bulkinak hitták a fonott kalácsot, ugyanolyan fehér vót, mint a kalács –, meg vodkát. Először mikor megvette, nekem is egy bulkit, meg egy félliter vodkát, hogy megfelezzük, hát ahogy megettük a bulkit, elővesz egy istentelen-nagy vereshagymát:

– Kusálj!

– Nekem nem kell!...

De csak: kusálj, kusálj! Mondom: pocsimu?¹²⁴ Magyarázza osztán: pasol láger, oszt'... Tényleg úgy csinálták ahogy mentünk befele: leheljünk rá, hogy nem ittunk-i. Meg a kést kerestík borzasztóan! Hát dillingóztam¹²⁵ rendesen, mondja az ör, hogy leheljek rá, ráleheltem – adott egy nagy pofont! Mondom másnap Viktornak: nem iszok vodkát! Elmondtam neki hogy jártam. Mondtam neked – aszongya. Nagyon megértettük avval egymást!

Eccer megyünk, akkor is mentünk kutat javítani, aszongya:

– Sztoj!

Megálltunk.

¹²² A párbeszéd megközelítő jelentése: Hány veder cement kell, de igazán? – Öt, hat. – Rendben van. Jó, jó...

¹²³ A *булка* szótári jelentése 'fehér cipó'.

¹²⁴ A párbeszéd: Egyél, egyél! Miért?

¹²⁵ Az igei alak talán összefügg az Alföld több pontjáról közölt (ÚMTSz 1: 980.) *dilingós/dillingós* 'együgyű, gyengeelméjű, félbolond (ember)' melléknévvel.

– Poszmotri! – aszongya. Két nagy ípület vót ott a kövesútho’ nem messzi, azt mutatja.

– Pocsimu? – nízem oszt’ jobban, hát: – Magyarszki címer?

– Dá, dá!

A másikrúl mán le vót verve a nímet horogkereszt, mán csak a nyoma vót. Magyarázta, hogy a magyar hadtestparancsnokság vót ott. Hétszer cserélt gazdát az a város a háború alatt! Össze is vót törve csúnyán, a foglyok ípítették újjá. A komunistáknak a legfőbb ípülettyek is tönkre vót menve, azt is a foglyok ípítették...

Az a raktáros is – valami Miskának hitták – az is nagyon szeretett. Mikor eljöttünk, az rítt, úgy sajnált bennünket! Mindig mondta:

– Monoki – mer’ a nevünket is tudta – nye puszkáj damoj – hogy nem jövök haza.

Én meg mondtam:

– Dá, dá! Minye puszkáli damoj! Szkora damoj!¹²⁶ – hamarosan gyövök haza.

Én mindig azt mondtam: én hazamegyek. Énbennem olyan erős akarat vót, vagy nem is tudom... olyan szerencsés vótam, hogy még beteg se’ vótam a három esztendő alatt. Vót oszt’ olyan, aki nem bírta ki. Sok meghalt, nagyon sok! Némelyik úgy el vót keseredve, hogy csak azt hajtogatta: nem megyünk innen haza! Mentünk a fürdőbe – fürdő vót minden héten –, osztán olyan sárga kenőszappan vót egy nagy-isten üstbe’, azt a mellire tettik az embernek egy kis fadarabbal. Vót olyan ember – a szememmel láttam –, aki lenyalta! Másnap olyan hasmenést kapott, hogy vír ment tülle, oszt’ meg is halt. Nagyon sok ember elpusztította magát, úgy el vót keseredve.

Én mindig: az anyját neki, akarhogy is, ki *kell* bírni! Megettem a fagyos cukorrípát is, meg a fagyos kromplit is, mindegy vót akarmi, csak enivaló legyen.

A hazajövetel osztán nagyon emlékezetes. Kinn vótunk akkor is dó’gozni, de mán akkor nem a nagy lágerbe’ vótunk: kivittek bennünket az ípítő-lágerbe, a város szilire – Rizskovának hitták –, drótkerítés közt vótunk, barakba’. Eccer csak:

– Nízítek mán, milyen hosszú szerelvény áll a sinen!

A sín bement oda a láger-területre, a munkahelyrúl odaláttunk. Nyitva vótak az ajtajai, mozogtak is ott. Még hamarabb is, mint nígy óra – nígy órakor vót víge a munkának – jön a parancs:

– Davaj, davaj! Pasol damoj!

Mondtuk: az apád faszát! Mit tud az ember mondani!? Mán elfogyott a türelmünk.

¹²⁶ A párbeszéd megközelítő jelentése: Monoki, nem engednek haza. – Igen, igen, engem hazaengednek. Hamarosan haza!...

Bepacéroltak¹²⁷ bennünket a nagy-lágerbe, mán akkor ott hosszú asztalok vótak, sok papír, minden. Ott vótak a szovjet rendőrök, tolmácsok, olvasták a névsort. Be a fürdőbe, tiszta ruhát kaptunk. A barakba nem is mentünk mán, hanem nyomtak be a vagonba. Egy kis vagonba negyvenötünket. De mán akkor vót bent egy nagy dézsa víz, csupor ráakasztva!

Hej, mán akkor örültünk!

Be is vagonérozta még akkor-íccaka, hajnalba' el is indult a szerelvény. Jöttünk sokáig, vissza Foksányiba, ott fogadott a magyar delegáció. Ott vótunk megint egy hétig, vagy tán két hétig is, ott is papírmunka vót. Meg a szűrő! Félmeztelenre levetkőzni, oszt' mentünk körbe', az orvosok, a katonatisztek meg níztek. Mer' nagyon soknak vót horogkereszt, magyar katonáknak is: beletetoválták a hónaaljába a nímetek. Olyan is vót, aki bicskával, egyik a másikának, kivágta, de hát megtudták, mer' a forradás megmutatta. Akinek megtanálták, azt mindet eltávolították; hogy mi lett velek – nem tudom.

Akkor megint bevagonérozta bennünket, jöttünk Debrecenbe. De még ott is úgy vót ám: mikor Debrecent elértük, nyílt pályán megállt a vonat, oszt' nagyon sok halottat kitétek...

Így oszt' '47-be', '47-nek az őszin kerültem haza.

Hát sajnos, nekem az első feleségem meghalt, amíg kint vótam. Mikor hazagyöttem, azután nősültem meg újra. Nekem is vót egy fiam, neki is. Hogy összekerültünk, a'után még 8 családunk született; tíz gyereket felneveltem, ki is tanítottam mind! Ebbe' is szerencsém vót: áldott-jó gyerekek mind, meg a feleségemmel is megvagyunk azóta is, hála a jó istennek.

¹²⁷ A *spacírol* (nagykunsági és sárréti példák szerint *pacérol*) ige jelentése: 'vki által hajtva, kényszerítve megy vhová' – ÚMTSz 4: 944.

'41. októberbe' mint rendes sorkatona-köteles Perecsenybe kerültem, az 1. hegyi zászlóaljhoz. Négy zászlóalj volt abba' dandárba', a kassaiba', én az elsőbe' vótam, az aknavető századnál. Nagyon jó századparancsnokunk volt, Asbót Edének hívták, legényember vót még akkor, kisébb megnősült ott Perecsenbe'. Ott hatalmas, gyönyörű lakatnya vót, még azt a csehek építették, ott kaptam meg az újonc-kiképzést a magyar hadseregbe'.

Onnét oszt', attúl az aknavető századtúl átvezényeltek egy összevont tanfolyamra, Szolyvára, távbeszélő tanfolyamra. Ott elméletileg, ugye, megismerkedtünk a rádióval, a távíróval, és főképpen át kellett tanulmányozni a morzét: átvenni a morze-ábécét.¹²⁹ Adni is, venni is kellett – mán elméletileg – a rádióval. Vót az R-2 katonai adó-vevő, az telepes volt, később kaptuk az R-3-at, az mán nagyobb hatósugarú volt, és generátoros. Annak a hatótávolsága körantennával 30 kilométer, ha építettünk magasantennát, akkor 70 kilométer. De morzejelekkel! Nagyon nehéz volt mire átvettük a morze-ábécét, de sikerült, rendesen tudtunk adni, venni.

A tanfolyam után, tehát '42 nyarán, megint visszakerültünk Perecsenbe, ott voltunk 2 hónapig. Utána megint, akkor már mint öreg katona, Polenára mentünk tanfolyamra. Volt ott egy jó fürdőhelyiség, az fel vót szabadítva, abba' vótunk elszállásolva. Az egész hegyi dandártúl itt vótunk összevonva távbeszélő tanfolyamra. Amikor aztat elvégeztük, bevonultunk vissza Perecsenbe. Később oszt' kivezényeltek bennünket – '43 őszén – egész Királyháza mellé hídórségre. Onnét januárba' vagy februárba' bevontak bennünket, vissza Perecsenbe, és mán márciusba' ki kellett vonulni a határra. Ott vótunk egy pár hétig a csehszlovák határon, a hármás határon, onnét vissza, és kimentünk a frontra. Áprilisba' kerültünk ki a frontvonalba... Na, előbb még közvetlenül a hátországba, mer' átmentünk Tatarhágón, Tatarov volt a legelső állomás, ahol kivagonéroztak bennünket, ott még vótunk pihenőbe. Onnan oszt' a Prut mentén vonultunk felfele: Tatarov, Jeremcsev, Dóra. Mán ott, Kolomeria előtt, állásokba kerültünk.

Na és: megindult a támadás április 24–25-én! Az orosz tá-

¹²⁸ Magnetofon-felvétel; életút-interjú részeként elmondta Vetrovzski István (szül.: 1920) a kárpátaljai Nagyráton 1991. december 10-én. – Az életút-interjú egy részének szerkesztett szövegét lásd SZILÁGYI Miklós 1993c.

¹²⁹ A morzeábécé „a legismertebb és az egyik legrégebb távíró-ábécé. Egyszerűen billentyűzhető és hallás után vehető [...] Az általánosan elfogadott morzeábécé 26 nemzetközi betűt és 37 számot, írásjelet, forgalmi jelet tartalmaz. A felek meg egyezése alapján nemzeti jelek is használhatók.” (Magyar Nagylexikon, XIII: 308.)

madás... Óriási erővel támadták a harckocsikkal! A mi zászlóaljunk nem vót ilyen védelemre felkészülve. Vótak aknavetőjeink, meg ilyen könnyű elhárító fegyverek, páncéltörők, ezekkel nem lehetett – mán megfelelő hatással – a tankok ellen védekezni. Onnét visszaszorítottak bennünköt: Bokovinába kerültünk pihenőbe, vótunk ott egy ideig. Augusztus közepin szintén állásokba' vótunk ottan Bukovinába', de ott mán harc nem vót. Mikor megindult nyugaton, az Atlanti-óceántúl a németek ellen a szövetségesek támadása, akkor mán minket is vontak vissza onnét, egész ide a Kárpátokba: Bereznán túl építettünk állásokat. Még nem is kerültünk az ellenséggel összekötésbe, mán jött az utasítás, hogy emerre mán az oroszok benyomultak, úgyhogy mentünk arra fel Nagymihálynak, onnét Szlovákiából megint tovább – lekerültünk Tokaj alá.

Ott mán be vótunk rendezkedve védelemre, és a románokkal, a román hadsereggel vótunk szembe. A mieinkek, a zászlóalj – tudom: december 17-én – egy ellentámadást indítottak. Volt egy úgy nevezett 666-os magaslat, azt el is foglalták. Eztet oszt' nagy eredménynek tüntették fel: mán a miénkek visszahódítottak egy magaslatot! De másnap hajnalba' – tehát december 18-án – mán kezdték löni a belövéseket a mi állásunkra. Közbe' engem beosztottak egy másikkal – a zászlóaljparancsnokságon mint telefonisták vótunk, mán akkor a rádiót kivonták a forgalomból, nem működött csak a telefon – hogy menjek és hozzam helyre az elszakadt vonalakat. Mer' ki volt húzva arra az előretolt állásra a vezeték, amit mondok, hogy azelőtt este elfoglaltak, de közbe' hogy reggel jöttek a becsapódások, több helyen megszakadt a vonal. Ahogy mentünk, hoztuk rendbe a vezetíket, óriási tüzérségi tüzet kaptunk arra a területre! Mikor a tüzérségi tűz megszűnt, jött a gyalogság, mind románok. Mi nem tudtuk azelőtt, hogy románal vagyunk szembe', azt hittük, hogy szovjetek... mán oroszok vannak ott. De így oszt' román fogságba kerültem: azok fogtak el.

De az is milyen érdekes eset volt! Egy román raj volt, de magyarul tudó parancsnokok volt, rendesen, perfekt beszélt magyarul, az biztatott bennünket, hogy ad hozzánk kísérot, azok fognak visszakísérni bennünket a gyűtőhelyre. Mer': érdeklődött, hogy hol lakunk, és rögtön ott szóvá tette, hogy mi egy páran mingyán otthon leszünk, ha itt Kárpátalján lakunk, a román hadseregből hazaengednek bennünket. Két fiúra – két románra – rábízott oszt' bennünket, akik ípitették ott a vezetíket a parancsnokságig, hogy azok fognak kísérni. De: nékem jó öltözetem volt, hegyi ruhám meg hegyi bakkancs, azok pedig hát – fiatal fiúk vótak – igen gyér öltözetbe' voltak. Eccer megállítottak, és mutogatnak: húzzam le a bakkancsot, ők kicserélik velem! A nyakokba' vót csak a puska, a gombolyító ott vót nállok, mondom a barátomnak:

– Adjuk oda nékik? – mondom. – Üssük le őket! Hát el akarják venni a bakkancsot...

Az erdőbe' ahogy vótunk, láttam, hogy jön az úton egy szakasz román. Én ezeket ott hagytam, mingyán kimentem az útra: jelen'kezek a tisztnek. Zárt rendbe' jöttek, egy szakasz, valami tiszt vezette őket. Hát, ugye, nem értett semmit magyarul, szóllott hátra románul, és jött egy, aki már tudott magyarul beszélni, így oszt' magyarázom neki, hogy mink foglyok vagyunk, és kérem a védelmet, mer' aki kísír bennünket, el akarja venni a bakkancsot meg a ruhát, és én ezt nem vagyok hajlandó adni. Intett nekik – nem messze vótak, vagy 70 méterre – , azok odajöttek, románul valamit mondott nekik, nem tudom mit, csak azok oszt' elmentek.

A tiszt mingyán kezdett érdeklődni, hogy: milyen alakulat? hol? németek nincsenek-i? milyen tüzérség? – meg hasonló, amit olyankor szokás. Elővette a cigarettát a tiszt, megkínált. Erre én is... Vót nékem egy kézigránát, azelőtt azt szíjjelszereltem, és abba' tartottam a cigaretát, belement 20 darab, szépen bele lehetett rakni, és az ember akarhova lefeküdt, a fő' dre került, nem tört össze a cigareta, nem ment tönkre, mer', ugye... Tartom a kezembe a gránátot, és kapok egy pofont váratlanul! Akkor eszméltem rá, mikor kezdek feltápázkodni, hogy ezek abba' a tudatba' vagynak, hogy fel akarom robbantani... Mondom oszt', mikor felállok: én csak a cigaretát abba' tartom, engedje meg... De közbe' már a tiszt kikapta a kezemből, eldobta a gránátot messzire.

– Hát – mondom – engedje meg, hogy elmenjek, szíjjelszedjem! Megmutassam, hogy mi van benne. Abba' csak cigareta van, avval akartam megkínálni a katonákat. – Mer' azok körbeálltak, ahogy mink beszélgettünk.

A tiszt meg is engedte, elmentem, ott szíjjelcsavartam, mutatom. Mingyán int oszt', hogy menjek vissza. Románul mondott egy pár szót, már hogy félreértés volt az egisz, ű másra gondolt. Úgyhogy ű hátra is kísírtetett bennünket. Ott már temérdeken voltak magyarok, akiket a románok elfogtak. Onnét osztán – ez Szerencs alatt volt – jöttünk lefele, kísírtek bennünket: Tiszalök, Tiszadada, Nyíregyháza, Nagyálló, akkor Nagykároly, Nagyvárad, Kolozsvár, Enyed. De gyalogmenetbe'! És enni sehol nem kaptunk... Na, egy helyen kaptunk, Kolozsváron. Éppen karácsony-nap érkeztünk oda – december 18-án fogtak el – és ott adtak enni egyetlen egyszer. Máskor csak: ahogy mentünk a falukon keresztül – persze kísírtek lúháton az örök – a níp amit tudott behajingálni. Vagy ahun elszállásoltak bennünket íccakára, hát az ablakokon dobálták be ezt a mamaligát¹³⁰... már puliszkát, ami tengeriből készül, megdarált

¹³⁰ A *mamaliga* 'vízben főtt kukoricakása, puliszka' elterjedtségéhez lásd ÚMTSz 3: 978.

kukoricából... Dobálták be az ablakon, mi meg, ugyi, kapdostuk, mint a jószág, ami leesett a fő'dre: örültünk ha egy darab is a kezünkbe került.

Így aztán bekerültünk Enyedre. Ott mán be volt rendezve olyan ideiglenes fogolytábor. Azelőtt valami virágház lehetett, vagy pedig üveg-házi növényeket neveltek – abba' vótunk elszállásolva. Üvegterővel vót befedve valamikor, de csak a betonon feküdtünk, semmi alattunk nem vót. Úgy csináltuk, hogy fát hordtunk be – az udvaron voltak olyan ölfák – és arra feküdtünk, hogy át ne hűljünk. Hát ott legalább a fele elkapta a tifuszt! Óriási-sokan meghaltak tifuszba'! Az embereket minden reggel csak hordták kifele, vót egy épület, abba rakták, és másnap teherszekérre, stráfszekérre¹³¹ rakták, és vót 6 ember, aki állandóan, minden nap a sírt ásta a temetőn, és odaszállították a tetemeiket.

Később aztán megjavult: a koszt is elég kielégítő volt, meg fertőtlení-tés is... Meg hát dolgozni nem kellett, eljött a tavaszt, eljött a nyár, semmittevással tö'töttük az egész napot, megvót a reggeli, az ebéd, a vacsora – csak megerősödtünk.

Úgy júniusba' jön egy csehszlovák komisszió¹³² – ez katonai bizott-ság vót – oszt' mondják: akik Csehszlovákiához tartoznak, azok men-jenek a komisszó elébe, mer' azokat átveszi ez a komisszió, és azok haza fognak menni. Hát én is mentem! Meg nemcsak én, de mind, aki Kárpátaljáról... vagy pedig Szlovenszkóba' született, illetve azelőtt Csehszlovákiába' lakott... Cseül, szlovákul adtak fel kérdéseket, ma-gyarul nem is beszéltek, és nem tudtam pontosan megfelelni minden-re. Azt mondják: én nem vagyok szlovák, én magyar vagyok! Mer' én úgy állítottam be: ha a szlovákokat hazaengedik, én is vallom magamat szlováknak! Hát ez nem sikerült... Akik szlovákul tudtak, azokat onnét elvitték, mi ott maradtunk.

Jön osztán egy parancs, hogy másnap megyünk el Enyedrül. Bevagoníroztak bennünket: ki Foksányiba... Nem is! Enyedrül Bukarestbe vittek, ott is vótunk lágerbe', onnan mentünk Foksányiba.¹³³ Ott egy óriási gyü'tőláger vót, akik jöttek nyugatról, vitték be őket a

¹³¹ A *stráfszekér* lapos rakfelületű, elsősorban városi fuvarozásban használt, lovak vontatta teherszállító jármű – K. KOVÁCS László 1981: 303.

¹³² A latin eredetű *komisszió* szó a magyarban („idegen” szóként) egyebek mellett 'bizottság' jelentésben is ismert (BAKOS Ferenc 1960: 376.), itt azonban az eredeti – azaz: szláv nyelvű – szövegkörnyezetre utal.

¹³³ A foksányi hadifogolytábort még az osztrák–magyar csapatok alakították ki 1917-ben; a két világháború között román internáló táborként funkcionált; Románia 1944. augusztus 23-ig kapitulációja után a szovjet NKVD vette át, s formálisan 1947. február 1-ig maradt szovjet parancsnokság alatt a láger, de ezt követően is szovjet tiszték irányították „tanácsadói” minőségben. A hatalmas lágerben gyakorlatilag minden magyar hadifogoly kétszer (kifelé és haza utaztakor is) megfordult (KOLLEGA TARSOLY István [szerk.] 2001: 462–463.) – A Focşani-ban lévő áteresztő lágerről lásd pl. KÜLLÖS Imola – VASVÁRI Zoltán 2006: 185–187.

Szovjetunióba, mind oda jöttek. Ottan mindent leszereltek: le kellett adni az egyenruhát, ami csak volt magyar felszerelés, ruha, azt mindet elvették, és ők adtak az úgynevezett unra-szállítmányokból¹³⁴ ruhákat, kinek milyen jutott. Az olyan daróc, durva anyag volt, a nadrág is, meg a kabát is. De ott óriási mennyiségű ruha vót felhalmozva, kazlakba összerakva: egyikbe' csak köppeney, a másikba' zubbony, a harmadikba' bakkancs – amit nyugatról ők elhoztak. Ott, mondom, én ezt a ruhát megkaptam, de olyan szerencsés vótam, hogy egy német tiszti köpeney jutott nekem: ki volt bélelve szarvasbőrrel a belseje, lehetett rajta látni, hogy agyusztált – ahogy szoktuk nevezni – hogy direkt arra az illetőre volt készítve.

Na, ott voltunk egy pár napig Foksányiba'... De még mikor mentünk be reggel Foksányiba, ahogy mentünk be a főkapun, hát cigányzene! Mán magyar zenészek, akik fogságba' voltak ott, cigányok, azokból állítottak össze zenészeket, azok húzták a talpalávalót. Gondoltuk: itt jó dó'gunk lesz, mer' zenezóval fogadnak bennünket. Na, ott voltunk egy pár napig, de ott annyi nép volt! Úgyhogy: volt egy válló,¹³⁵ de semmi felszerelésünk nem volt, mindent elszedtek azelőtt tóllünk, és a vállóba ahogy húzták a vizet, úgy ittunk, mint a tehenek: belehajoltunk, vagy pedig a markunkkal. Kísőbb oszt' kerültek konzerves dobozok... Eccer adtak enni, de mék barakra mikor került a sor: ha íccaka került, akkor íccaka kellett menni, ott állandóan, reggel, délbe', este, mindig osztóták, annyi níp vót!

Ott oszt' bevagoníroztak bennünket: ki Oroszba. De csak akkor tudtuk meg, mikor beszálltunk a vagonba, hogy Oroszba megyünk! Kijev, Breszt, arra Moszkván keresztül, még Moszkváho' 80 kilométerre van ez a Satora nevű kisváros, na, ott kivagonérozta bennünket. Onnét oszt' gyalogmenetbe mentünk még 2 napig, Radovice nevű kis falucska – ott volt mán berendezve a tábor. Ott mán németek voltak vagy 700-an, meg magyarok is voltunk vagy 7–800-an. De az olyan tábor volt, hogy például nem is barakok voltak: sövényből meg volt fonva a széle... Olyan méter – másfél méter leásva, mint a pince – olyan homokos terület volt ott – akkor kifonva ilyen gallyakból, feltöltve kívülről homokkal... A tető egyenesen ment, de az fehér vászonból vót, mindegyik, avval vót behúzva. És bent két sorral voltak az ágyak, tehát egymás fölött két ágy volt, de felül is kettő, alul is kettő, és ez a négy volt összeépítve. Tehát az össze volt kötve az a négy ágy, felül is kettő, alul is, olyan priccs-szerű. De ott egyéb semmi nem volt, csak ez a priccs-szerű valami, még sze-

¹³⁴ Az UNRRA (United Nations Relief and Rehabilitation Administration) az ENSZ 1943-ban alakult és 1947-ben megszűnt újjáépítési- és segélyszervezete volt – Lásd BAKOS Ferenc 1960: 736.; MÓRÓ Imre 1997: 162.

¹³⁵ Azaz: vályú – lehetetlen következtetni rá, hogy formailag milyen lehetett, vö. VARGA Gyula 1982: 477.

rencse, hogy volt az a köppen, avval takaródtam. Augusztus közepin értünk mink ki oda, akkor még nem vót olyan nagyon hideg...

Az ellátás az, ugye, nagyon gyér volt. Az embertelen volt mán: nállunk a sertések jobban élnek, mint ahogy mi foglyok ott éltünk. Főztek ott a konyhán, de hát csalánleves volt a fő, meg káposztaleves, és hús abba' soha nem volt. Az unra-szállítmányba' volt tojáspótló, úgy nézett ki, mint a liszt, aztat tettek a kondérba, bizonyos adagot, és reggel kaptuk azt a levest.

És arrúl dolgozni kellett! Mer' kiszabták bizony a normát... Addig azt se' tudtuk mink, falusi gyerekek, hogy mi az a norma. Honnét tudtuk volna? Végeztük mindig itthon a munkánkat, tudtuk, hogy mit kell – elvégeztük. No de ott kiszabták! Fél hétkor sorakozó volt, és akkor jöttek a munkavezetők: kinek hány emberre volt szüksége, annyi embert kért. Volt kanális ásás, vasútépítés, erdőirtás – ezt a három fajta munkát kellett minden nap végezni, kit hova osztottak be. Magyar tiszték voltak a parancsnokok, jelentették, hogy hány ember van a részlegekbe', és akkor a munkavezetők: néki kell 20 ember, a másiknak megint vagy 30, és kit hova osztottak be, oda kellett menni a munkára. Űgye, erdővágásnál 3 fő tartozott egy grupába,¹³⁶ adtak egy fűrészt, meg adtak két baltát. Namost: ki kellett vágni az erdőbe' 60 darab fát, kifűrisznelni, 6 méter hosszúra elvágni. 20–30 centi vastagságú vót, mer' mind nyírfák vótak, nyírfaerdő... És a gallyat összeszabdalni, rakásba összerakni, és akkor kihordani ezt a 60-at vállon körülbelöl olyan 150 méterre az út ó'dalára, és rakásba összerakni. Az utat, amerre az ótók jártak, mindenütt ebbül a fákbúl csinálták, azt rakták lefele, mer' ott mindenütt tőzegtalaj volt, és ha esett az eső, akkor nem lehetett megközelíteni, mer' elsülyedt. Tehát: mindenütt egymás mellé rakták, és összekötöttük dróttal, ó'dalt pedig oszlopok, és azt is összekötöttük, hogy szíjjel ne menjen. Ez volt az egyik munka. A másik meg: kanalist ásni. Ott megint megvót a norma: 10 méter hosszú, 4 méter széles, és 2 méter mély. Na, az alja mán öszszement: egy méter volt... Ez volt a norma szintén egy ember részire.

Na de: ebéd nem volt! Mire kimentünk a munkahelyre, 8 óra, akkor megkezdődött, és tartott fél négyig, tehát odaki' nem volt ebéd. Mikor bevonultunk, és a munkavezető úgy adta be, hogy elvégeztük 100 %-on felül a normát, akkor még járt pótag. De hát az mi volt? 12 embernek adtak egy konzervet, halkonzervet, abbúl jutott – mondjuk – egy szűkös evőkanállal egynek-egynek. Meg adtak – szintén 14–16 embernek – egy kenyeret, el lehet képzelni: abbúl is egy víkony karajka jutott. Na meg teát adtak, amennyit meg birtunk inni, de abba' nem vót cukor, semmi, csak az a keserű tea. Ezt nap nap után: ezt a nehéz munkát végezni. Űgyhogy az ember ott teljesen kimerült...

¹³⁶ Orosz *zpyrna* 'csoport'.

De az a szegénység! Olyan szegénység volt azon a vidéken: mindenütt faházak, és ott egyéb nem termett, csak a krumpli meg a gomba. Azt se' lehetett tudni, hogy ott mikor van ünnep, van-i valakinek ünneplő ruhája, mer' soha nem láttuk, hogy valamikor valamék nő vagy férfi ünnepi ruhába' lett vóna. Mindig csak pufajkába'... Igaz, nem is tudtuk mink se', mikor milyen nap van: se' naptár nem vót, se' semmiféle összeköttetés a külvilággal, és nem is tudtuk, hogy mikor van vasárnap, mer' ott mindig dolgozni kellett.

Úgyhogy én mán októberbe', október közepin Ok-s lettem:¹³⁷ má' nem birtam. Hát nemcsak én, hanem nagyon sokan. Akik mán Ok-k lettek, azoknak nem kellett kimenni munkára, hanem a lágerbe' ilyen könnyű munkát kellett végezni: sepregetni reggel, vagy akit a konyhára beosztottak segíteni... Na, éngem is beosztottak. Jött a konyhaparancsnok, mán vótunk vagy 80-an ilyen Ok-sok, és akire rámutatott, annak ki kellett lépni. Énrám is rámutatott, nem is tudtam, hogy mit akarnak – kiléptem. A többiek: elvonulni, vissza a barakba, nekünk pedig menni a konyhára. Nagy-hatalmas konyha volt, és be volt építve két sorral ilyen kemence, abba' kondérok voltak, és mindegyiknek, akit így beosztottak, a feladata az volt, hogy egy kondér alá tüzeljen, meg abba vizet hordani, minden... Reggel mán kellett menni korán, 5 órakor, megrakni a tüzet, hogy mire jönnek a szakácsok, mán legyen melegvíz. De abba' a konyhába' füst volt! Nem is az a füst, hanem: ott lámpa nem vót – villanyrúl szó se' lehetett – csak ilyen konzerves dobozokba behúztak kócotat, tő'töttek bele petrót – tehát ilyen dízelolajat – és aztat gyű'tották meg. Világított az egy kicsit, de hát füstölt! Az egész konyha tele vót evvel a kormos-büdös füsttel, és attúl mink is kormosak voltunk. Még a köpés is: teljesen, mint a kulimáz,¹³⁸ olyan volt.

Na, annyiba' vótunk szerencsések, hogy ott enivaló jobban jutott, mer' mikor kiosztották a foglyoknak a reggelit, meg este a vacsorát, mindig maradt a kondér alján. Még a cimborák is nagyon jól jártak, akikkel együtt vótam a barakba. Azok mán mindig jöttek: nem maradt-i valami?

Eccer jön november közepin egy parancs, hogy akik kárpátaljai születésűek, készüljenek, mer' azok fognak a táborból elmenni. Nem mondták meg, hogy hova, csak összeírt bennünket a parancsnok, és akkor másnap szólítottak névleg, hogy készüljünk.

¹³⁷ GÉCZI Lajos (1992: 69.) értelmezése szerint: „Az OK rövidítés volt, valószínű az obszcsaja komisszija vagy komanda, tehát általános vagy egészségügyi bizottság, illetve csoport elnevezésének a kezdetüiből képződött. Mi a gyengélkedőre kerülőket egyszerűen okásoknak hívtuk. Egy különálló barakkban tartózkodtak, elkülönítve az egészségesektől.”

¹³⁸ A *kulimász* 'kátránnyal kevert, fekete kocsikenőcs', illetve (általánosabb jelentésben) 'sötét, koromfekete dolog' szöföldrajzához lásd ÜMTSz 3: 628.

Na, ahogy onnét eljöttünk, kivittek egy állomásra, kisvonatra, keskenyvágányúra, bevagoníroztak bennünket, bejöttünk Satorába megint. Akkor ott: az a vagon lesz a miénk, abba hordjunk szalmát, ne csak úgy feküdjünk. Mer' abba' semmi nem vót, csak az a rozoga vagon, még a szél is átfű'tt rajta. Még hozzá finn vagon volt, mán akik le tudták olvasni, vagy ösmerték, mondták... Na és: igen esett a hó akkor, egy vagonba' volt a szalma, ahogy vittük, ugye, átázott, meg azelőtt is ráesett, azt vittük a vagonba. 36-an vótunk benne, és vót közbül egy kis gömbölyű alkalmatosság, kályhának volt az minősítve, de tüzeget hoztak oda, az meg vizes volt, az csak füstölt, de meleget nem adott. Úgyhogy mikor mán erre Moszkvátúl jöttünk, olyan hideg volt, hogy az a havas szalma teljesen jégnek fagyott alattunk, azon feküdtünk. Különösen itt Ukrajnán keresztül: olyan dermesztő hideg volt, hogy belül tiszta dér volt a vagonnak az ó'dala is, a pára ahogy kicsapódott.

Naponta eccer adtak enni, vót ott konyha-részleg is, mer' hosszú volt az a szerelvény: többet csatoltak hozzá. De ott se' víz nem volt, inni nem lehetett, csak az a kis lé, amit adtak naponta eccer. A kenyér is amit adtak, az teljes csonttá volt fagyva, mán a vagonba', ahol volt az élelem teljesen kűszikla-kemény volt, annyira megfagyott az a fekete kenyér. Próbáltuk melegíteni, hozzányomtuk ehhez a kályhához, ami csak langyos volt, egy kicsit csak megengedett. Kívülről mint a csiríz úgy megnyirkult, belül pedig még jég volt. Úgyhogy meg is halt mellettem egy cimborám, aki a harmadik faluba való volt, az is jött mint kárpátaljai haza. Meg mint OK-s! Annyira legyengült, és elkapta a vérhast is, úgyhogy meghalt. Ez mán akkor reggel volt, mikor estére beértünk maj'nem a román határra, de közbe' megállott nyílt pályán a vonat. Mondják, hogy a halottakat ki kell hordani. Mán azelőtt, akik meghaltak, aztat mindig hordták előre, volt egy vagon, abba rakták, akkor onnét szedték ki, hordták a vasúti pálya szélére, egy nyitott terület volt ott. Egyformán oda lerakni, mint az ölfákat... És még akik a kocsikba' voltak, aznap meghaltak, azokat is kellett oda hordani. Hogy be ne kerüljön Romániába! Hát ennek biztosan politikai oka volt, nehogy feltűnő legyen, hogy útközbe' mennyi fogoly pusztult el. Például mink, mikor bevagoníroztak bennünket abbúl a lágerbúl, voltunk 76-an, és 34-en maradtunk, a többi mind útközbe' meghalt. Ott egy óriási csomó... egy hullarakás volt a vasút ó'dalába. Hogy annak mi lett a sorsa? Kik fő'delték el? Vagy: ki rendezte azt? – mán mink foglyok ezt nem tudjuk.

Így oszt' bekerültünk megint Foksányiba, ahonnét azelőtt indultunk ki. Ott vótunk megint vagy 2–3 napig, akkor ott megint bevagoníroztak bennünket, jöttünk erre: Ploesti, Brassó, Temesvár, be Jugoszláviába, és úgy fel Szeged, Kecskemét, Budapest...

Még az volt a legfontosabb élmény, hogy Ploestibe mikor beértünk reggel, azt mondják, hogy: nem fog menni csak este a szerelvény, mer' elvettük, és csak este kapunk mozdonyt, hogy tovább menjen a szerelvény. Az a Ploesti óriási-nagy vasútállomás, és egyesek, akik más erősebbek voltak, jártak erre-arra: hátha be tudnak szerezni valami élelmet. Hát eccer jönnek: egy vagonba megtalálták, hogy van kűsó, és arra nem vigyáz senki. Amennyit tudtak, hoztak. Hát én is elmentem egy másik fiúval, amennyit birtam, én is a hátizsákba beraktam. Mondom: majd otthon csak jó lesz, ki tudja, van-i só, vagy nincs...

Jól is jártam oszt' vele, mer' közbe' bejöttünk Szegedre, tudom: karácsony előtt való vasárnap voltunk Szegeden, és ott is elvettük a mozdonyt, azt mondták, csak íccaka fogja tovább vinni. És pontosan ahogy van egy ucca, ami a nagytemplomnak megyen ki, az a vagon, amelyikbe' én voltam, avval szembe' állott meg. Vasárnap volt, szípen sütött a nap, jó idő volt. Azt mondják a fiúk, akik más jártak kint a városba', hogy itt a sót igen jól megveszik. Én nem mentem, gondoltam, én nem adom el, meg le is voltam gyengülve. Hát eccer kiabálnak a cimborák, más névrül. Kinézek, hát egy fiatal házaspár volt. Kérdik, hogy: van-i só? Mondom: van. Hát űk megveszik.

– Nékem nem kell pénz – mondom.

– Hát mér' adom?

– Élelem...

– Na, ha behozza – azt mondja – kap élelmet. Nem messze lakunk, ebbe' az uccába' – magyarázza –, vagy 300 méterre.

Fogtam a hátizsákot a sóval. Hát csakugyan: bementünk az udvarra, mingyán megterítettek kint az asztalnál. Hát hogy néztem ki? Tetves, piszkos, mocskos! Tán azelőtt más hónapokkal nem borotválkoztam, nem is vót mivel... Mán nem az a köppeney vót rajtam, hanem azelőtt egy orrosszal elcseréltem, adta azt a háromnegyedes pufajkát, de azon gomb egy se' vót, kötéllel vót átkötve, egy rossz bakkancs a lábamon... Hát oszt' kint az udvaron leültem egy székre, megebédeltem. Akkor még egy nagy házikenyeret adtak, egy nagy darab szalonnát. Mer' mán azelőtt űk vágtak disznót, de aszonták: nem tudják a többit levágni, mer' nincs sójuk.

Így oszt' hazajöttem. Nem sokáig voltam, mer' kivittek oda bennünket a' gusztusba, és mán novemberbe jöttem. Mán kikiszítettek! El lehet képzelni: mikor hazajöttem, 36 kiló voltam, és az én súlyom normális viszonyok között, mikor katona voltam, állandóan 74 kilótúl 78-ig volt. Mikor hazajöttem, senki nem ösmert rám, olyan állapotba' voltam!

Pontosan '45. december 28-án, tehát karácsony harmadnapra kerültem haza.

Öt esztendeig vótam katona, mindenütt ott vótam az első vonalba. De hál'istennek nem sebesültem meg eccer se'. Pedig irányzó vótam tíz és feles taracknál, tábori lövegnél! Ott is kiváló minőségbe' vótam mindig. Úgyhogy katonáék is nagyon szerettek...

Kövári főhadnagy úrral osztán Kolomijátúl megszöktünk!¹⁴⁰

Mer': támadtak az oroszok, jöttek úgy, mint a nem-tudom-mi. Kövári főhadnagy odaszólt nekem... Összetalálkoztunk egy hajnalba', akkor mán szíjjelverték a löveget, mindent...

– Mi' csináljunk? – aszongya.

– Hát én nem bánom, főhadnagy úr, én megszökök!

A Prut folyón nem tudtunk keresztüljönni, mer' felrobbantották a hidat a nímetek. Hogy menjünk? Mi' csináljunk? Olyan sebes vót az, hogy a hatos fogatot vitte a víz, ahogy belefordult a hídrúl. Emerre partizánok vannak az erdőbe'...

– Nem baj, akarmi van, ha lúnek, hát akkor lúnek. Akar így döglünk meg, akar úgy!

Rálett a főhadnagy úr:

– Menjünk, Pista!

Jöttünk a folyó mellett. Vót oszt' ott sok szökött katona... Olyan nagy, hosszú fenyőfák vótak ott, ahun a legkeskenyebb vót a folyó, oszt' a géppisztollyal ellőttük a tövit. Keresztül borítottuk a folyón! Úgy tudtunk keresztül jönni, azon a fán.

Úgy jöttem haza Debrecenig gyalog! Hát, ugye, sokáig, nem is tudom mán meddig gyöttem. Bementem Debrecenbe, hogy: a nagybátyám ott lakik, doktor Illésy István,¹⁴¹ ügyvéd vót, az amerikai banknak az ügyvédje – megkeresem! Ott fogtak el Debrecenbe', a nagyállomáson – nem tudtam megkeresni a nagybátyámat...

Akkor aztán elvittek Hajmáskérre, gyű'tőtáborba. Bevittek ottan egy nagy iskolába, vagy tudja-a-fene mi vót, annyi katona vót, hogy alig birtunk lépni. Ezek mind szökevények vótak: a nyilasok elfogták. Reggel, mikor felébredtünk – mer' íccaka nem háborgattak bennünket, csak az egyik ülve, a másik fekve, ki hogy tudott pihenni – reggel 12 katonát kiállítottak oda fé're, oszt' kimondták nekik, hogy: így jár, aki megszökik! Azt a 12 katonát lelőttük!

¹³⁹ Magnetofon-felvétel; életút-interjú részeként elmondta Kovács István (szül.: 1918) a Jász–Nagykun–Szolnok megyei Kisújszálláson 1988. július 6-án – Az életút-interjú szerkesztett szövegét lásd SZILÁGYI Miklós 2008: 16–40.

¹⁴⁰ Az 1944. áprilisi Kolomija környéki harcokról lásd GOSZTONYI Péter 1992: 143.

¹⁴¹ A kisváros egyik „történelmi családjához” tartozó Illésy István rövid jellemzése: KURUCZ János 1998: 55.

Nekünk meg mondták, hogy szököttek vagyunk, menni kell ide, meg ide. Elvittek Mosonmagyaróvárra, ott átképeztek bennünket, hogy megyünk az első rajvonalba. Mosonszolonkon vótunk mink elszállásolva egy pesti gyerekkel. Jóba lettünk, az is szökött katona vót. Azt mondtuk ezzel a pesti gyerekkel a bácsinak – egy öreg suszter bácsinál vótunk elszállásolva, vót neki két jánya meg felesége is – aszontuk, hogy:

– Mink, bácsi, visszajövünk ide még mámma! Csak menjünk be az első rajvonalba, ha letisztul a levegő, akarhogy szól a puska, mink vagy mind a ketten megdöglünk, vagy visszajövünk!

Hát oszt’ úgy is vót! Bevittek az első rajvonalba este 9 órakor. De mán akkor lúttek az oroszok nagyon, gyöttek a repüllők! Fausz-patront adtak a kezünkbe – tudtuk kezelni, mán ki vótunk képezve – beállítottak a kútba. Mikor láttuk, hogy letisztult minden, nem járkál senki:

– Na, komám, hagyjad itt a patront, oszt’ gyerünk visszafele!

Nem is vótunk csak olyan másfél kilométerre a falutúl... Visszamentünk ehhe’ az öreg bácsiho’. De mán elébb mondtuk neki:

– Ruhát kerítsík akkorra, mikorra visszajövünk!

Kerített is ruhát: nekem ilyen rövid nadrág vót – mindegy, nem katona ruha vót! Levettük, és a kemencébe betettük, begyű’tottuk, katonakönyvet, mindent, behánytunk a kemencébe: hadd ígjík. A rossz ing maradt rajtunk, meg a katonabakkancs. Mikor elígett a katonaruha – ott vótak az oroszok!

A’után osztán nem vállaltuk, hogy mink katonák vótunk.

Nem vótunk katonák! Egy hétig még ott vótunk az öreg bácsinál, az kosztolt bennünket. De közben el kellett menni a ruszkikat temetni, meg a nímeteket: sírt ásni! Egy hét után osztán mondtuk az öreg bácsinak, hogy: most mán elmegyünk, elindulunk haza. Gyalog! Kaptunk egy nagy kenyeret, egy 5 kilós kenyeret, én is, meg a komám is, meg egy főzött sonkalábat. Egy zsákot csináltunk a hátunkra, meg egy nagy botot a kezünkbe.

Be kellett menni Mosonmagyaróvárra, mer’ azon keresztül kellett gyönni, mikor maj’nem beírtünk, egy ruszki elcsípett bennünket. Bekísírt a lágérba. Tömérdek nímet katona meg magyar katona szegesdrót közt!

– Hí, komám, innet nem megyünk haza...

Odakísírt a parancsnoki iroda elébe.

– Na – aszongya – üljenek le! – mán mutatta, nem tudtunk mink oroszul.

Ott ülünk, várunk, a poggyász ott vót mellettünk. Vótunk ott többen. Eccer egy hatalmas, olyan 120–130 kilós orosz kijön. Katonatiszt vót. Ahogy kijött, magyarul szólított meg bennünket:

– Hun jártok itt, tes’virek? – de ruszki vót.

Mondjuk osztán neki, hogy én kisújszállási vagyok, oszt' a nímetek elhajtottak. A tengerit hordtuk be a fő' drül, osztán felborították a kocsit, felültek, oszt' nekem hajtani kellett a lovat. Ezt hazudtuk, ugye... A komám megint azt hazudta, hogy út is így hajtották el.

Mondta osztán, hogy Kisújszállás kétszer cserélt gazdát.¹⁴² Nekem mán ott megmondta! Biztosan itt lehetett akkor.

– A csomagot mutassuk meg!

Hát, ugye, ott vót a sonka, a nagykenyír. Meg egy kiló míz! Egy bádogdobozba tette az öreg bácsi. Azt a mízet kérte el túllünk csak:

– Eztet elkíri – aszongya. – Ha odaadjuk, olyan papírt ád, hogy ezzel hazamehetünk. De senkinek oda ne adjuk! A papírt a kezünkébül ki ne engedjük, elolvasni se'! Tartsuk elébe, és el ne engedjük a papírt! – ránkparancsolta nagyon.

Eljöttünk Pestig, ott a Nyugati pályaudvarra bementünk. Ott találkoztam Puskás János bácsival – az is kulák vót¹⁴³ –, meg menekültekkel többel... Szűcs János bácsival...

– Hun jársz itt?!

– Én hun járok? De maguk hun járnak? Én katona vótam, oszt' engem, ugye, elhajtottak...

De ez a pesti gyerek azt mondja:

– Komám, ne menj velek sehova! Nem hagylak itt addig, míg a vonatra fel nem ültetlek. – Mer' e' meg vasútas vót, ismerte a pályaudvart. – Na – aszongya – gyere csak, menjünk kifele!

Debrecenből akkor kő'tözött a kormány Pestre,¹⁴⁴ oszt' a kormány vonatjával gyöttem Kisújszállásig haza! Aszonták, hogy nem áll meg csak Debrecenbe', de olyan szerencsés vótam, hogy itt a közraktárnál¹⁴⁵ nem engedték be a vonatot, meg kellett állni kívül az állomáson. Nekem se' kellett egyéb! Mer' mindig azt mondtam: csak a Tiszán vinne keresztül, az istenit neki, a'után nem filek túlle, hogy haza nem tudok gyönni! Hát most mán keresztül hoztak a Tiszán...

Leszáltam, oszt' arra, körül, a tanya fele hazajöttem Kisújszállásra. Úgyhogy reggel – mán pitymallott, világosodott – itt is vótam a Kossuth Lajos úccai házba. De: hiába kopogok! Átmentem osztán a szomszídiba, Juliska néninek szóltam, hogyhát: mi van nállunk?!

– Hát, kedves fiam, anyukáék ott vannak, alszanak, de nem mernek azok szólni, mer'attúl filnek, hogy orosz.

¹⁴² Az 1944 őszi Kisújszállás környéki harci cselekményekről lásd FEKETE István 1983; Borus József 1985; Kiss Kálmán 1986.

¹⁴³ Azaz: az 1950-es években őt is kulákká nyilvánították, mint az elbeszélőt.

¹⁴⁴ Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. április 11-én költözött Debrecenből Budapestre – BENDA Kálmán 1982: IV: 1018.; HORVÁTH Jenő 2001: 90.

¹⁴⁵ A Nagykunsági Takarékpénztár által építtetett, a lakosság számára is igénybe vehető tekintélyes nagyságú magtár-épület, melyet 1904. aug. 1-én adtak át (KÉV XII. [1904. júl. 24.] 30. sz. 2.), a vasútállomáshoz közel, a sínek mellett állott.

Ő oszt' ájtött velem, szólott a mamának, hogy:

– Hazajött a fia!

Ők meg azt hitték mán akkor, hogy odamaradtam!... Mer' Petkovich doktor úrral¹⁴⁶ együtt vótam kint a fronton, oszt' a' meg azt írta a mamának, hogy: Pista bekerült a kórházba, nem tudom mi van vele. De nem vót olyan nagy bajom, csak hasmenísem vót – de borzasztó hasmenísem! –, oszt' Petkovich doktor úr bekü'dött Ökörmezőre a kórházba. A'után visszakerültem én, de nem oda, ahun a doktor úr vót. Mikor meg elgyöttem Debrecenig, itthon nem tudtam szólni.

Szóval nagyon sokon mentem keresztül ez alatt az öt esztendő alatt!

¹⁴⁶ Évtizedekig Kisújszálláson praktizáló orvos, akit a szülei jól ismertek.

A 6-ik gépkocsi hadosztálynál szó'gáltam Debrecenbe', és a sebessült-szállító kocsit vezettem a háború alatt. Hogy vót idehaza cséplőgépem, idehaza hagytak. Kétszer is behíttak, de visszakü'dtek csépelni, mint cséplőgépész, a háború alatt. Aztán mikor elvittek, kikerültünk az orosz frontra, de onnat mán annyira nyomtak bennünket vissza, hogy Csehszlovákián keresztül kikerültem Németországba. Majd ottan estem amerikai fogságba.

Sajnos csak egy hónapig vótunk amerikai fogságba': átadtak a franciáknak, és aztán francia fogságba' vótam. Az sokkal rosszabb vót! Nem akarok propagandát csinálni Amerikának, de míg amerikai fogságba' vótunk, minden nap megkaptuk azt a bizonyos kalóriát. Olyan szípen lefogytunk! Szíp karcsúak vótunk, de az a minimális kalória mindig megvót. Amikor átadtak a franciáknak, akkor behoztak egy zsák krumpelit – úgy százas csoportokba vótunk osztva – és aszongya:

– Na, főzzétek meg!

– De hát mibe'?

– Majd mingyá' hozunk üstöt.

Behoztak egy benzines hordót, kétfele vágtuk, abbúl lett két üst, ugye, abba' mingyán megfőzték. És kaptunk egy darab kenyeret hozzá – nem nagy darabot. Csak egy jó vót benne az orosz fogsággal szembe', hogy mink egy év múlva hazajöttünk, míg az oroszoktól három év múlva jöttek haza.

Szóval hogy is kezdjem? Április 22-én estünk fogságba, akkor bekerítettek: a drótkerítésbe behajtottak bennünket. Vótak ottan egy-egy ketrecbe vagy ötrezren, de ilyen ketrec vót legalább tizenöt vagy húsz – szóval rengeteg embertömeg vót. A vízvezetiket úgy csinálták, hogy ott vót egy kis patak, annak a partján vót egy motor, és ilyen vasúti ciszternák vótak felrakva, abba fölnyomták a vizet, és abbúl folyt le minden ketrecbe az ivóvíz.

Aztán: szeptemberig nem vót fedél a fejünk felett! Addig ha esett az eső, megáztunk, ha a nap sütött, megszáradtunk. Mint a kivert jószágok, úgy vótunk kiverve mink is ottan a francia fogságba'. Akkor bevíttek egy nagy iskolába bennünket. Annak nem vót egy ablakja se', huzat vót, minden, csak éppen ázni mán nem áztunk.

Akkor: szedtek rom-eltakarítani 100 embert, erdő-irtani 100 embert. Mondom ott – vót egy kisújszállási barátom – hogy:

¹⁴⁷ Magnetofon-felvétel; életút-interjú részeként elmondta Demeter Kálmán (szül.: 1903) cséplőgépes gépész és gépkocsivezető a Jász-Nagykun-Szolnok megyei Kisújszálláson 1990. augusztus 2-án.

– Hallod? Menjünk kifele az erdőbe, ott legalább jó levegő lesz.

– Mer’ abba’ az iskolába’ is úgy feküdtünk, mikor behajtottak bennünket, hogy az utózza mán nem birt lefeküdni! Nem vót hely, oszt’ aszonta az ör: majd ő megmutatja, hogy hogy kell feküdni, és akkor be tudunk fézni. Aszongya: egy sor feküdjön le, a lábát nyú’ tsa így, a közé, ide, tegye a fejit. De a lábunk így egymásba írt, rugdostunk íccaka, ha megfordultunk, vagy valami... Úgyhogy be kellett fézni mindenkinek oda!

Hát oszt’ kimentünk erdőt irtani egy faluba, kivittek százunkat. Hogy irtottuk az erdőt, minden, egy kicsit több kenyeret adtak, meg főztek is, krumplit főleg vagy zö’dséget. Ott vótunk egy hónapig.

Egy hónap múlva vissza akartak vinni bennünket a lágérbe, mer’ ki vót irtva mán amit kellett irtani. De borzasztó szerettem vóna ott maradni! Vót 28 német ottan a faluba, munkára kiadva így gazdákho’, de nem szerettük a németeket, mer’ nem szerettek dó’gozni. Szóval nem úgy dó’goztak, mint a magyarok! Aztán: a 28 németet becsapták a foglyok közé, és 28 magyart meg kivettek. Engem nem vett ki senki se’, a barátomat – az is kisújszállási vót – kivették, hát sajnáltam nagyon. Én mehetek a lágérbe, ő itt marad a jobb helyen?!

Nade: ottan az egyik gazda egy jó-erős fiatalembert kiválasztott, és tolmács útján megkérdezte, hogy tud-i fejni? Aszongya: ú nem tud.

– Ki tud fejni?

– Én!

Azt belökték, éngem meg kilöktek oda. Így maradtam ott a faluba’ dó’gozni.

Osztán mikor megyünk hazafele, hát beszélünk avval a franciával. Ottan maj’nem mindenki tudott németül, legalábbis a családba’ vót, aki németül beszélt. Ugye, a háború alatt sok német szót eltanultunk mink is. Kérdezi, hogy:

– Vasz mach? – mit csinállok idehaza – cu hóze...

Mondom neki: autót, traktort...

– Ajajj, – csak így a kezivel...

Na, én is de bekormoltam!¹⁴⁸ Mer’ hát hogy tudok én fejni, amikor motorszerelő vagyok? Csóválta a fejit! De a többit mán akkor elvitték. Mer’ ha még nem vitték vóna el, közé csaptak vóna, oszt’ másikat vettek vóna ki.

Hát osztán mentünk az istállóba, mutatja a teheneket. Mondtam neki, hogy:

– Gut! – rendbe’ van, mán amennyit tudtunk nímetül.

Vezet a másik istállóba – vót két lova – mondta, hogy ezeket is gondozni kell. Rendbe’ van – mindent, mindent vállaltam.

¹⁴⁸ A *bekormoltam* ’melléfogtam, rosszul mutatkoztam be’ kifejezést nem találtam a szótárakban.

Elmentünk az udvar hátuljára: ott van egy harmincas Forzon traktorja. Aszongya: indítsam be! Beindítottam neki.

– Gut, kamerád! Gut, kamerád! – megveregette a vállamat: jól van.

Az órámot mindig úgy eldugtam, hogy – motoztak többször bennünket – nem lelték meg nálam. Első nap hagytam, hogy felkő'tsenek: hogy mikor kő't fel? A többi reggelen má' mikorra ő felkelt, akkorra én má' mindig enni adtam a jószágoknak. Ez osztán nagyon tetszett neki. Mondta is, hogy ne menjek haza, maradjak ottan. Gondoltam: ha béresnek, ugyi, itt maradok, az jó lenne neked?!

Úgyhogy: bántam én lóval is, nem vót idegen. Mert, ugye, hogy én traktorral jártam sokszor a mezőn kint, ezt is, meg azt is ellestem a gazdáktúl, a kocsisoktúl: a lovat hajtottam, befogtam, minden. Aztán ha néha kellett, fejtem is, de ő fejt jobban. Ha el vót késve, én is fejtem. Aztat meg úgy tanultam meg, hogy amikor szántani vótam kint, oszt' a gazda fejt, vót két tehene, odamentem, mondom: tanítson má' meg engem fejni!

– Üljön le, gépész úr, aztán így csinálja!

Megtanultam fejni csak úgy magánszorgalombúl. Soha nem hittem vóna én, hogy nekem arra szükségem lesz!

És megmentett, hogy akkor-télen, legalább három hónapig nem a lágerbe' vótam!

Ott osztán én a lovakkal bántam jobban. A gazda szántott, a traktort kezelte. Beindítottam, ő felült rá, oszt' ment a traktorral szántani, én meg mentem utána a lovakkal boronálni, meg tárcsázni, amit kellett. Mer' hát az állatok után gyalogolni kellett, azon a gépen meg, ugye, ült. Csak néha engedett ráülni egy kicsit.

De mindig velek ettem, egy asztalnál!

Igy oszt' eltelt a tél. Ugyhogy: egy évig vótam fogságba'. Áprilisba' estem hadifogságba és másík év májusba' jöttem haza.

Itthon akkor mán tapsoltak Sztalinnak! Mondták, hogyhát: hozták a szabadságot! Mondom: – Hát akkor a foglyokat mán elengedte haza biztosan? Mondták oszt', hogy még nem jöttek az orosz foglyok haza...

Az úgy vót, hogy két évig katona vótam, a második esztendőbe', ugye, kikerültem a frontra... '42-be' bevonultam, '43-ba még ott vótam a laktanyába', és '44 tavaszán kerültem ki a frontra, kint vótam Lonyinyecnél. Viszont a katonaságnál gépkocsivezető vótam, mert oda vittek be, oda vonultam be a gépkocsiosztályhoz, megtanultam, ugye, a gépkocsivezetést, és én a fronton mint gépkocsivezető szolgáltam.

Kivittek, mondom, Lonyinyeche' bennünket, és a háborút... egészen vissza Budapestig... amíg vissza nem értünk, ugye... Vót a visszavonulás, szétverték bennünket az első alkalomkor, úgyhogy visszakerültünk Budapestre, aztán a Duna–Tisza közzé – ott harcolt ez az alakulat, amelyiknek én vótam a vonatosztálya.¹⁵⁰ Ez az első lovas hadosztály vót, tetszik tudni, Horthynak vót az első lovas hadosztálya. Kis karabéllyal vitték ki őket, azzal harcoltak. Tudniillik kivittek bennünket ilyen partizánvadászatra, az vót a bemondás, és akkor bevetették őket, ugye, a nagy orosz hadsereg ellen... a szovjet hadsereg ellen, bevetették ezeket a huszárokat a németek. Az első támadásnál, ugye, szétverték ezt a kis lovas hadosztályt. Nem vót ez jelentős téma annak a nagy szovjet erőnek, ami ott vót, tankokkal, mindennel...

Elég az hozzá, hogy ott vótunk Lengyelországba', kivontak bennünket, és onnan pedig bevagoníroztak, hazahoztak bennünket ide a Duna–Tisza közire, és akkor itthon harcoltak az alakulataink egészen karácsonyig. Karácsonykor bekerítettek bennünket Budapesten, és akkor én a műszaki egyetemen estem fogságba január 17-én. Akkor aztán gyalog szépen elmentünk Üllőre. Azt hiszem ott egy é'szaka ott vótunk, ahogy fogságba estem, második é'szaka. Jöttek akkor a foglyok, rengeteg fogoly volt, ugye... Elgyalogoltunk Ceglédig, Cegléden bevaroníroztak bennünket, és akkor Brassóba' kötöttünk ki. A telet ott vészeltük át, és így május elején, mikor már lehetett kezdeni a munkát, akkor kikerültünk Odesszába. És akkor ott vótam hadifogoly egészen '47 a' gusztusáig.

Na, mikor kimentünk, megkérdezték mingyán, hogy ki mihez ért. Na most: mivel én sofőr vótam a katonaságnál, hát, ugye, borzasztóan értettem már a gépekhez, mert megtanultam ott a gépkezelést is, és engem kivittek a hajógyárba ilyen kompresszort kezelni, meg ilyen kalapácsot... hogy is mondjam?... A hajógyárba' egy ilyen kompresszor

¹⁴⁹ Magnetofon-felvétel; életút-interjú részeként elmondta Takács József (szül.: 1921) szücs a Jász–Nagykun–Szolnok megyei Kisújszálláson 1990. július 29-én.

¹⁵⁰ A *vonat* az a katonai alakulat, mely az utánpótláshoz szükséges anyagok szállításával foglalkozik. Volt fogatolt és gépkocsizó szállítócsapat, vonatcsapat – vö. MNyÉrtSz VII: 548.

cövekkel... Azér' cövekkel, hogy a vizet ki lehessen onnan szívatni: ilyen nagy cövekekkel körülverték a gödröt, ástak egy ilyen gödröt, és onnan kellett kiszívatni a vizet... Verni kellett a cölöpöket evvel a géppel. Úgyhogy én ezt kezeltem, egészen '44... míg a hideg be nem jött.

Akkor egyszer sorakoztattak bennünket a lágerudvaron, mindenkit, és kérdezték: vóna-e szűcs köztünk? Úgy hívják az oroszok a szűcsöt, hogy mihalcsik¹⁵¹... Nem-e volna egy mihalcsik? Akkor együtt vótunk fogságba' evvel az Oláh Lajossal, aki itt tanácselnök vót. Együtt mentünk ki, együtt is jöttünk haza, egy napon... Ott lökdös engem, ő suszter vót, ő benn vót akkor mán a műhelybe':

– Hát szólj mán, hogy szűcs vagy!

– Nem szólok én – mondom –, hát mér' szóljak? Nem akarok elmen-
ni...

Tudtam, hogy elviszik, hogyha jelen'kezik valaki, mer' azér' kérték. Aztán oszt' Laci mondta... hogy is mondta?... aszongya:

– Van itt egy szűcs, csak nem mer' szólni!

Na, akkor osztán kiráncigáltak a sorból, és elvittek engem egy egész komoly műhelybe...

Volt tizenhárom láger Odesszába', kétezres vagy háromezres létszámmal egy-egy láger. Na most: ennek vót egy parancsnoksága, úgy hitták, hogy stáb. Az összesnek vót egy parancsnoksága! Ezeknek a tiszteknek meg a családjuknak létesítettek egy ilyen műhelyt, mert, ugye, nem vót akkor szakember a háború után, és szükség vót a szabóra, a szűcsre, a suszterra, meg amik hát közvetlenül kellett. Na most: bevíttek engem ide, ebbe a műhelybe. Olyan jó helyem vót ott, hogy igazán nem lehetne panaszkodni! Mindent megcsináltak nekem, hogy csak találtak egy szűcsöt, aki megvarrja a kubánkát,¹⁵² megvarrja a kesztyűt, meg a muffot,¹⁵³ meg mit-tudom-én mit – szóval ami mingyán kellett akkor.

Úgyhogy nekem nagyon jó helyem vót egészen 1947. a' gusztusáig. Onnan jöttem haza, onnan a műhelyből.

¹⁵¹ A 'szűcs' a szótár szerint меховщик – talán nyelvjárási ejtése hangozhatott 'mihalcsik'-nak.

¹⁵² A кубанка szótári jelentése 'kubáni kucsma'.

¹⁵³ A német eredetű muff szó jelentése 'szörméből készült, vattázott kézmelegítő' –
BAKOS Ferenc 1960: 474.

NEM LEHET KIBESZÉLNI, HOGY MILYEN ÉHESEK VÓTUNK

*Öt forint vót a fizetis három esztendőre*¹⁵⁴

'44 februárjába' hívtak éngem be. Az első tűzvonalba' vótam mindig, míg osztán '44 őszin, mikor Sátoraljaújhelyt elfoglalták az oroszok, ippen benne maradtam... Mán többen, nemcsak én, kinek milyen szerencséje vót.

Onnat oszt' hátramentünk Zemplénbe. Ott még vót a kecsgetetis, hogy majd megyünk haza, de hát hazugság vót, mint mások is... Majd a'után hátra kísértek Ungvárra. Azt mondták: majd ott a zsidó gimnáziumba' regisztrálnak bennünket, osztán elengednek haza. El ám!

Tanátkoztunk is olyannal, aki jött visszafele Ungvárrúl, de hát nem tudtunk beszélni senkivel, fegyveres örök kísértek bennünket. Ha tudtuk vóna! Csak kísőbb tudtuk meg, hogy ha azt mondtuk vóna: görögkeleti vallásúak vagyunk, akkor elengedtek vóna. Mer' az ruszin! Általába' a ruszinok görögkeletiek, azokat elengedték Ungvárrúl.

Mindezek után még kísértek Perecsen'be, meg Uzsokon keresztül Turkára, a'után Novi Zamborba, Lengyelországba. Vígig gyalog! Ott vót egy nagy gyű'tótábor, olyan lovassági kaszárnya, ott szállásoltak el. De nem vót egy szál szalma se' a kaszárnyába: a kövön kellett hálni. A ruházatunk mán akkor olyan vót, hogy... Ha a ruszki látta, hogy jobb, mint az övé, akkor ki kellett cserélni. Nem vót mese, lehúzta rullunk, a rosszat meg odaadta. Felfázott az ember, meg mi, hastífuszba esett nagyon sok. Jómagam is. Aszonták, van ott ilyen... kórházszerű, ott padlós szoba van. Az mán nagy különbség vót a kűhő'! Én is jelentkeztem maródira,¹⁵⁵ ott vótam benn vagy három napig. A három napig adtak naponta egy olyan három decinyi köleskásalevest. Eccer napjába'! A' jó vót nagyon, de három nap után csak úgy gondoltam: ennyin azír'nem tud az ember megilni. A fene egye meg, kimegyek a többi közé!

De osztán hogy jöttem ki? Jártunk ki az erdőre fáír': egy-egy darab fát vett két ember a vállára, oszt' vittük 3–4 kilométer hosszon a hóba'.

¹⁵⁴ Magnetofon-felvétel; életút-interjú részeként elmondta Zsoldos László (szül.: 1915) a Jász–Nagykun–Szolnok megyei Kisújszálláson 1989. június 18-án. – Az életút-interjú szerkesztett szövegét lásd SZILÁGYI Miklós 2008: 57–74.

¹⁵⁵ A *maródi* (elsősorban a katonai szóhasználatban) 'beteges, gyengélkedő' jelentésű – UMTSz 3: 998.

Kellett a konyhára a tűzrevaló. Na, látom, hogy gyülekeznek az emberek a kapunál, számolják őket kifele ötösivel. Mer' az orosz csak ötösivel tudott számolni... Aszítottam fáír'mennek! De oszt' híjja vót az embereknek, hát bejön egy ruszki gyerek abba a szobába, ahun vótam, hogy:

– Na, popját, popját! – hogy ötösivel álljunk össze.

Avval osztán kilett. De nagy csapat! Akkor mán: áj, 'iszen visznek bennünket haza! Bevagonéroztak, egy-egy kisvagonba 100 embert. Úgy tér be a 100 ember, állva, ha puskatussal igazítják. Hát így igazították! Majd másnap reggel-fele indult a vonat. Még a vagonba' is aszonták, hogy visznek hazafele bennünket.

– Megette a fene – mondom – , a nap fele megy a vonat! Nem hazafele visznek, hanem az őshazába!

Úgy is lett. 12 napig vótunk a vagonba', kilencedik napon kaptunk eccer vizet. Borzasztó állapot vót! Minden reggel jött a ruszki gyerek, hogy:

– Kaput¹⁵⁶ jeszt?

– Jeszt.

– Kolko?

Mondtuk neki, hogy hányan...

– Á, máló...

A halottakat kivittük, oszt' mentünk tovább. Sok ember nem birta ki.

Na osztán a tizenkettedik napon megírkeztünk. Jenelkijavónak neveztük azt a falut, a Donyec-medencébe' van az. Egy nagy gyár meg bányatelep. Nígy négyzetkilométer területen fekszik az a gyár, minden ó'dala nígy kilométer. Sok ember, rengeteg ember dó'gozott benne! Szóval nagy üzem vót, na, nem is tudom kibeszélni. Vasat izzasztottak, vagy mi, ilyen kohószerű részlege is vót. Meg vót osztán abba' asztalosműhely is, meg az a sok lerombolt épület, annak az újraípitése...

Kísőbb osztán kérdezem eccer az oroszról, akkor mán tudtam valamennyit beszélni:

– Mikor áll el a ti gyáratok? – mer' nagy központi fűtése vót. Rengeteg szénjek vót az oroszoknak, drága sok jó szén. Felment úgy valahogy a vagon, kinyitották az ajtaját, oszt' kis igazítással odahullott a vagon szén, csak kellett a tűzre lökni.

Aszongya:

– Nem minden esztendőbe' áll el a gyár. Több esztendő eltelik, míg eccer leáll. Hát mit gondolsz? – aszongya. – Ecceri begyú'tásakor fábúl 12 vagon kell gyú'tósnak, meg ahho' a szén! Ecceri felfűtísire!

¹⁵⁶ A népies-bizalmas stílusárnyalatú és nem ragozott *kaput* 'vége van, halott' (gyermekkori emlékeim szerint is) az orosz katonáktól gyakran hallott kifejezés volt.
– A felidézett párbeszéd: Halott van? – Van. – Mennyi? – Á, kevés.

Akkor mán ezt megértettem... Mer' mindig keresték, aki tud oroszul beszélni. Hát ki tudott? Mondom: nekem mindegy, ha én is azt mondom, hogy tudok oroszul. Maj' megértjük egymást valahogy! Na, így tudtam én először oroszul... Ha oroszul tudott, az lett a nacsalnyik vagy a brigagyír,¹⁵⁷ vagy mit-tudom-én-mi...

A láger kívül vót, olyan pár kilométerre, ahunnan bekísértek, meg kikísértek. Vegyes láger vót ez először, vótak románok is, olaszok is, nímetek főleg. Mikor odamentünk, kérdi egy nímet – mer' a nímetek, mint korábbi foglyok, mán ősszel vagy mikor odakerültek – kérdi, hogy:

– Hányan jöttetek?

– Úgy két és fél ezren – mondom.

– Mink is annyian vótunk, mikor idejöttünk – aszongya.

– Oszt' most hányan vattok?

– Vagy nyó'cvanan – aszongya.

Három hétig oszt' ilyen vizsgálati fogság vót: addig nem mentünk ki se' dó'gozni, semmi. Akkor nagyon sok ember meghalt. De nem úgy ám, mint otthon, hogy: na, meg akar halni, oszt' nyavalyog, betegeskedik! Elaludt, oszt' meg se' mozdult többet. Reggel ébresztő vót:

– Na, kő' tsd fel mán a szomszidot!

Hát egy tagba mozgott! Elaludt. Szíp halála vót...

Vót ilyen két kerekű kocsi, mint a hordárszekér vót ezelőtt a vasúton, arra rakták fel, mint a zsákot. Olyan húsz-huszonöt vót naponta! A lágeren kívül vót egy nagy gödör ásva, oda kellett vinni. Fejjel erre, lábbal arra, mikor jól megtő'tt, egy hordó mésszel leöntötték, meg egy kis havas fő'ddel betakarták. Ki tudja, ki vót? Nem ismertük egymást. Én is olyan szerencsétlen helyzetbe kerültem, hogy akikkel kimentem Jenelkijavóba, ebbe a fogolytáborba, még tán Szolnok megyei ember se' vót köztök, nemhogy kisújszállási.

Én osztán inkább ípitésnél vótam. Mer' amúgy kűműves mester vótam én! Hát nem tudta senki, hogy a' vagyok-i. Mindegy vót, mer' papír nem vót senkinek rulla.

Egy eset vót, amit a többi közül elsorolok. Adtak 12 embert, jött egy főnök, kimírtük az ípületet: legalább 80 méteres ípületet, szélessége is vót 8 vagy 10 méter. Közfal egy se'. Kraszni kirpics vagy csorni kirpics – vót akar ilyen, akar olyan, mán veres tégla, meg fekete tégla. Sokáig ípitettük.

Kérdem eccer a főnöktől:

– Mondjad mán, miből lesz ennek a teteje?

– Azt én se' tudom – aszongya.

Csak ípitettük, oszt' jó' van. Ellenőrizte naponta.

¹⁵⁷ Azaz: a parancsnok vagy a brigádvezető.

– Jól van?

– Jó, nagyon jó!

Hát neki ha jó, énnekem mir' ne vóna jó?

Az vót a borzasztó állapot, hogy annyira éhesek vótunk, hogy azt nem lehet kibeszélni. Vót olyan, hogy valaki kapott egy levelezőlapot a jó munkáir', meg hát ha szerencséje vót, amit megírhatott haza. Vót egy csíki székely fiú, Varga Istvánnak hitták, na, az kapott egy ilyen levelet a mi körzetünkből.

– Á, minek adták? Ugyse' megye e' haza! – aszongya. – Csak hergelik az embert vele... – meg ez, meg az.

– Hallod, ha nem írod meg, add nekem ezt a levelet – mondom.

– Hát jó, az ebédédír' neked adom.

– Rendbe' van, el van intézve.

Hogy mit jelentett az az ebéd akkor! Ugyi, ment az ember, oszt' mán remegett írte, hogy majd megkapja. Megkaptam, oszt' odaadtam neki. Megírtam haza. Ez úgy '46 őszin vót. Majd a feleségem írt rá: meg, megvannak, a két kisjány is...

Még egy év vót, míg oszt' hazajöttem. De akkor is hogy?

Gyártelepet, vagy mi az istent, falaztunk körül termisküfállal, meg termiskü-zúzalíkkal tő'ttöttük a közit. Hideg is vót, meg hát csak erőltette az ember a lábát, eccer megfájdult a lábom feje. Megfeketedett bokáig! Hát jelen'keztem maródira.

Jött egy orosz orvos, aszongya:

– Itt le kell amputálni!

Mondom neki:

– Eridj mán, te bolond – durák –, hát haza akarok én menni! Ha levágod a lábom, hogy megyek haza?

Na, jön egy másik, egy nímet orvos:

– Min veszekedtek mán?

– Ez a bolond le akarja vágni a lábom – mondom.

Megnízi, megtapogassa, azt mondja:

– Nem kell ezt levágni. Majd én megcsinálom mingyán, oszt' megmarad a lábod. De ez itt meg nem fog gyógyulni! Addig leszel, ameddig leszel itt, de nem fog meggyógyulni.

Hozott egy kis tálkát, oszt':

– Na, tedd bele a lábod!

Fogta a bürt itt a lábom ujjánál, oszt' vígigvágta a lábom fejit. Megvan a forradás most is. Bevittek Boldovkára, a kórházba. Mégiscsak nyílt seb vót. Egy kis vattát tettek rá. Ott vótam oszt' azután. Ott enni adtak, jó is vót, csak hát... az ember szígyell a macskának annyit adni, olyan kicsit kaptunk.

Borzasztó vót az éhség!

Na oszt' bekötött lábbal jöttem haza! Vót egy major – alezredesi rangba¹⁵⁸ vót –, osztán mondja, ahogy meglátta a lábomat, mer' hát sántikáltam, meg a kondi is olyan vót:

– Ezt is hazakü'dhetitek. Ennek mán nem veszítek hasznát úgyse’.

Én persze megértettem. Na – mondom –, a fene egye meg, maj' csak lesz mán valahogy!

Majd osztán jött egy másik, egy zsidó asszony, mondja:

– Tudsz jární?

– Tudok! – mondom. Hogyne, mikor arrúl van szó, hogy hazamegyünk!

Egy pár rossz bakkancsot kaptam, fatalpú bakkancsot, vászon vót a felső ríse, avval jöttem haza.

Debrecenbe' nagyon jól fogadtak. Vótak ezek a demokratikus asszonyok,¹⁵⁹ adták azt a jó tarhonyás birkahúst. De nagy csomót ám! Egy egisz tányírral! Olyan csomó ítelt nem láttam egisz hétig se'. Jólesett, megettük, nem vót oszt' semmi baj.

Ott megint papírt csináltak rullunk, meg adtak 5 forintot. Forint vót mán akkor. Ennyi vót a fizetés három esztendőre!

¹⁵⁸ A *major* – szótári jelentése szerint – őrnagy.

¹⁵⁹ Valószínűleg az 1945. februárjában az MKP kezdeményezésére alakult Magyar Nők Demokratikus Szövetsége (MNDSz) aktivistáira gondolt (vö. Vass Henrik [főszerk.] 1976: 366–367.)

'45-be', mikor mán nekünk víge lett a háborúnak, a frontról kísírtek bennünket Győrbe. Aszonták:

– Szkora doma¹⁶¹ – megyünk hazafele!

Híj, örültünk! Mikorra aratni kell, hazamegyünk, így aratunk, úgy aratunk... Győrig egy katona kísírt bennünket – 4000 embert! Egy katona, semmi több! Megyünk Győrbe, ott kapunk dokumentot, oszt' onnan mehetünk haza.

Mikor Győrbe írkeztünk, ott mán gyanítottunk, de még mindig bíztunk. Bejöttünk nyugat felől, díltre kellett fordulni, ott vót egy laktanya – nem jártam azóta se' ott. Mikor megláttuk a laktanyát, csak akkor níztünk nagyot: kerítís! Bementünk, százásával számoltak lefele – én a 118-ik századba estem. Sokan vótunk, nagyon sokan: tiszték, altiszték, honvédek, minden... Mink a pallásra kerültünk, ott vót a kovártéj.¹⁶² Nem azír', mer' szíp tiszta vót, de hát még oda is jutott az emberbül.

Akkor mán azt is láttuk, hogy kísízítik a fürdőkádnak a katlanját, meg a benzines hordókat a konyhán: abba' főztek. A garázsba' meg olyan 12 kemencét csináltak, mint a pékségbe' van, hogy alól-felül. Hej, innen nem megyünk egykönnyen el – mondom magamba'. Na, a kemence nem mind a mi számunka kísízült: a következő tráncportnak, akik harcoltak, azoknak is ott sütötték a kenyeret, hogy közelebb legyíjk a frontvonalho'. De a fürdőkád meg a benzineshordó az mán a mi számunka vót elkísízítve – ezír' filtem én tülle, hogy nem lesz semmi a hazamenetelbül.

Meg hát vót a kúposta!¹⁶³ Azír' híttuk kúpostának, mer' becsomagolták papírba a követ, hogy tudják hajintani. Bedobták, oszt' abbül olvashattuk, mit írnak odakintrül: ha csak lehet, szökjünk, mer' visznek bennünket ki Oroszországba. De nem akartuk elhinni! Mikor hallottuk, hogy mennek a tráncportok,¹⁶⁴ a' lett a víge hogy szervezkedtünk mink is, beszíltünk a

¹⁶⁰ Magnetofon-felvétel; életút-interjú részeként elmondta Nagy Mihály (szül.: 1917) a Jász-Nagykun-Szolnok megyei Kisújszálláson 1989. augusztus 24-én. – Az életút-interjú szerkesztett szövegét lásd SZILÁGYI Miklós 2008: 117–145.

¹⁶¹ Azaz: hamarosan haza (mentek) – A *szkora doma*-val való hitegetésre lásd pl. Dr. Patay Pál visszaemlékezését: KÜLLÖS Imola – VASVÁRI Zoltán 2006: 188–189.

¹⁶² A *kvártély/kovártély* 'szálláshely katonák számára' szófeldrajzához lásd ÜMTSZ 3: 684.

¹⁶³ A *köpostáról* lásd Molnár Ambrus visszaemlékezését: KÜLLÖS Imola – VASVÁRI Zoltán 2006: 121.

¹⁶⁴ A *transzport* szótári jelentése 'fuvar, szállítmány' (vö. BAKOS Ferenc 1960: 723.) – nem tudom eldönteni, hogy a háború idején 'hadifoglyok elszállításra előkészített csoportja' jelentésben is használták-e a szót, vagy az elbeszélő alkalmilag használja ilyen jelentésben.

nacsalnyikkal:¹⁶⁵ soroljanak be bennünket a menetszázadba minél hamarébb. Csak menjünk innen minél hamarébb hazafele! Mer' még akkor is a' vót, hogy kapjuk a dokumentet, oszt' megyünk haza...

Na, eljött az idő, előkészítettek megint egy trácportot: lefűrösztöttek bennünket, lefertőtlenítettek – majd másnap reggel megyünk. Felálltunk, 2000 ember, a tolmács mondta, hogy mit csináljunk: a kenyírzsákot bontsuk ki, mindenki a zsebiből mindent szedjen ki, rakjuk le! Akkor jöttek az orosz katonák, ellenőrizték, hogy nincs-i fegyver nálla. Zsebünket kiforgatta, minden... Lőszert, ami van, azt is tegye le, semmi baja nem lesz! Mikor ezzel végeztek: össze lehet pakolni.

Megindultunk. De olyan marha-nagy kükerítés vót, nem lehetett kilátni! Csak akkor nízttünk nagyot, mikor kívül kerültünk a kapun: láttuk, hogy szuronyos katonák kísírnék bennünket! Megbaszta ezt az isten... Minden ötödik kísírónél egy farkaskutya, minden második embernél géppisztoly – ez igen! Mondom:

– Halljátok-i? Itt mán komolyabb dologról van szó! – meg hát nemcsak én, akkor mán mindenki látta.

Na, elég a' hozzá, hogy mikor Győrt elhattuk, kiírtünk egy tisztásra, ott megint beállítottak bennünket ötösivel, azt 2000 embert, a tiszt meg, aki kísírt bennünket, elmondta: a sorból kilípni, vagy megszökni, meg ne próbáljon senki, mer' aki szökni akar, azt egyből lövik agyon. Meg hát hogy: aknák vannak az útfélen, aki lelíp... Ezt én ané'kül is tudtam, mer' utász-katona vótam, hogy vannak az útfélin lerakva aknák, ha az ember rálíp véletlenül ilyen botlós-aknára vagy taposó aknára, mán viszi is. Vagy örök béna lesz, vagy kinyiffan. Hát nem is vót szándikomba', hogy elszökjek...

Na, elég a' hozzá, hogy gyöttünk: Győrből Budapestig gyalog gyöttünk. Pápán keresztül, mer' ott megháltunk. Meg emlíkszek, ahogy az egyik falun jöttünk keresztül, hát a szerencsétlen níp, még az óvodás gyerekek is, hozták a zsiroskenyeret, lekváros kenyeret oda nekünk. Egy szerencsétlen asszony meg, fiatalasszony, pogácsát hozott, de nem lehetett a sorho' odamenni, hanem górálták¹⁶⁶ befele. Oszt' hogy-hogy-nem: egy pogácsa visszagurult az árokba... Tizedik ember lehetett előttem, az kiment, a szerencsétlen, az egy pogácsáír'. És nem akkor lütte le, mikor kifele ment, hanem mikor mán megfordult! Nem állt be, csak megfordult, ugye, visszafele a helyire – hát csak belebukott a sorba. Elkípzélhető, hogy nem sok kedve vót a mandarinnak¹⁶⁷ a szökíshe'! Tisztába' vót vele, hogy a géppisztollyal egyből lekoppintja...

¹⁶⁵ Azaz: a főnökkel/parancsnokkal.

¹⁶⁶ A 'dobál, hajigál' jelentésű *górál* döntően alföldi/tiszántúli elterjedtségéhez (kisújszállási példával) lásd ÜM TSz 2: 664.

¹⁶⁷ Valószínűleg a cigány nyelvi eredetű, az argóban használatos *manusz* 'ember' elferdített alakváltozata.

Elíg a' hozzá, hogy bementünk Pestre, a Ferenc József laktanyába. Emlékszek, pünkösöd első napjára írtunk oda. Ott is gyött osztán a kúposta: írták, hogy szökjünk, ha lehet, mer' visznek kifele bennünket. Meghát láttuk, hogy az ablak szögesdróttal van be-hogy-híjjákolva, meg bent a vécé. Híj, az istenit! Mán akkor tisztába' vótunk vele. De még mindig vót akkor is olyan ember, aki aszonta, hogy Debrecenbe megyünk, ott adják a dokumentet. Szóval még akkor is bizakodtunk.

– Na, majd megmondom én, mikor Szolnokot elhagytuk, hogy merre megyünk! – szó'gáltam Szolnokon, tudtam a járást.

Mikor Szajolho' írunk, hát bizony nem a debreceni vonalon jön a vonat, emerre megyünk, Csabának. El vótunk oszt' kenődve... A felesígem most is meg tudja mutatni azt a levelet, amit akkor kü'dtem. Irtam gyorsan egy pár sort, bele a cigaretta-dóznimba – paklidohán't szíttam akkor – oszt' leeresztettem. És egy olyan jó-akaróm vót, egy tanítónő – hogy ki vót, mi vót, nem tudom – elkü'dte a felesígemnek a levelet.¹⁶⁸ Akkor tudta meg –'44 a' gusztusátúl kezdve – hogy még íletbe' vagyok. Addig nem tudott rúllam semmit!

Ahogy mentünk kifele, csak Foksányba' álltunk meg.¹⁶⁹ De mikor kiszálltunk a vonatbúl, nem birtunk menni: négykézláb mászkáltunk! Ott Foksányiba osztán kutya világ vót, arrúl még beszílni se' nagyon jó! Láttam olyan embereket, szerencsétleneket, hogy még nízni se' vót jó, nemhogy ílni...

Na, elíg a' hozzá, hogy bejártam én ott a fő-lágerba, mer' egy idevalósi tüzérőrmester vót a lágerparancsnok-helyettes, engem jól ismert, oszt' elhítt. Jó lett vóna az, de csatornát is kellett takarítani, és – kérem szépen – egy meztelen embert találtam benne! De az tuskésdróttal – mint ahogy a karóra rácsavarják – a fejitül le egíszén, azzal vót betekerve! Én attúl rettentően megijedtem – magyarán megmondva. Én itt nem leszek tovább! – abba' a pillanatba' el is mentem.

De olyan mázlim vót – szinte hihetetlen, ha valakinek mondom, tán el se' hiszi – hogy mikor én ezt ott hattam, egy menetszázad akkor ment kifele a vagonho' – ott állt a nyílt pályán – oszt' a gyerekek, akikkel együtt vótam, megláttak. A szokás ott „po pjáty” vót, ami azt jelenti, hogy ötösivel. Ha nem ment, akkor csattant a puskatus vagy valami... De hát akkor csak kiabált az a nő, nem törödtünk vele, nagynehezen helyet szorítottak nekem is.

Úgyhogy kikerültem Oroszországba. Egy darabig tőzegbányába' is vótam, de legtovább oszt' erdőbe' dó'goztunk: fakitermelésnél. Ott nem azt mondom én, hogy nagyon jó vót, de annyibúl jó vót, hogy ennivalót

¹⁶⁸ A fogolyvonatból kibobbott levelek ilyen továbbítása általános volt akkortájt – magam is őrzöm édesapám négy ilyen levelét.

¹⁶⁹ A Focşani-ban lévő áteresztő lágeréről lásd pl. Dr. Patay Pál visszaemlékezését: KÜLLÖS Imola – VASVÁRI Zoltán 2006: 185–187.

annyit kaptunk, amennyit nem szígyeltünk. Na, először, mikor kimentünk ide, nem lehetett fé're se' menni, nemhogy még... De a másik tráncporttal mán jött egy olyan nacsalnyik, aki aszonta:

– Na, gyerekik, itt szerezzetek ezt-azt: krumplit, káposztát, mer' máshogy nem tudtok dó'gozni.

A kolhozbul lehetett csórni! Amaz nem engedte, eleinte. Azután oszt' mán jó világunk lett. Csak a' vót a rettentő nagy probléma, hogy a nímetek ahogy odajöttek, a ruhákat cserélgettik össze-vissza, bizony letetvesedtünk elíg jól. Amúgy is vót mibennünk, csak nem annyi. Mer': mink 1200 nímek közt vótunk negyven-valahányan. Elképzelhető, hogy milyen világ vót...

Ott a fakitermelésnél osztán tutajt csináltunk, rönkfábúl, ölfábúl rudakat raktunk rá, meg keresztbe is, azt vittük le a Dnyeperen. Ez a folyó ottan – nem akarok nagyot mondani – ettül az útcátúl a 4-esig, olyan szíles vót¹⁷⁰...

Na, ott vót olyan jelenet: nem sok híjja vót, hogy ott maradtam! Azóta mán sokat rágondoltam... Egy tutajon nígy embernek kellett lenni. Itt megint azt tudom mondani, hogy maj' csak akkora vót a tutaj, mint a kerítístül a fél-ház¹⁷¹ – azzal mentünk. Csak nem vót elíg eszünk! Vihettünk vóna még-annyit is, oszt' az úton eladtuk vóna mind-et. Megvettik vóna tüllünk az oroszok! Adtak írte krumplit, adtak írte rubelt, mindent. Csak mink is fíltettük ám a gatyánkat – nem mertük. Pedig jó lett vóna, mer' kaja nem vót. Megettük az utolsó krumplihajat is! Aszonta a nacsalnyik:

– Addig nem esztek, míg le nem írtek! – oszt' két hétig a vízen vótunk...

Na, szóval: beírtünk egy hídhó'. Nem láttunk mink semmit, csak kiabálják a partrúl, meg a hídrúl befele:

– Nyemci kaput, nyemci kaput!¹⁷²

Mír' kiabálják ezek eztet? Mikor oszt' közelebb írtünk, látjuk – mi utászok vótunk, tudtuk, hogy mi a helyzet: a víz sodrával mi van – ahogy a hídhó' megyünk, borzasztó örvénylik a víz. Középre be! Ez vót az ezer szerencsénk. Ha nem ezt csináljuk, akkor nem tudom hogy kötöttünk vóna ki. Eccer oszt', még közelebb a hídhó', látjuk, hogy mind a két ó'dalrúl kompkötél!... Valami komp járhatott ott – mikor, a fene tudja – oszt' ott hatták. Olyan szerencsénk vót, hogy az a nagy

¹⁷⁰ Az Esze Tamás utca (ahol lakott, s ahol beszélgettünk) és a vele párhuzamos 4-es számú főközlekedési út közötti távolság (utólagos durva becslésem szerint) 150–200 méter lehet.

¹⁷¹ Azaz – amennyire a gyűjtés körülményeire visszaemlékszem – mintegy 30–40 méter.

¹⁷² A figyelmeztetés megközelítő jelentése: Németek meghaltok, németek meghaltok!

evező-valami, amit fábúl csináltunk, beleakadt a kompkötélbe, oszt' elszakította. Ha nem szakítja el, kérem szépen, felborítja a tutajt! Soha nem látjuk többet Magyarországot... Azír' engem elütött, a fegyverneki cimborámat meg – Juhász Pistának hitták – egy fával ütötte úgy fejbe, hogy beszakadt ó'dalt. De nem vót időnk spekulálni, mer' annyira húzott befele, nagyon sebes húzása vót mán ott, örvínylett, vigyázni kellett tovább. De – mondom – ha nem töri el a' izét, akkor menthetetlenül fejreállítja!

Na, bekerültünk a lágërba, ott nem is tudták meg egyáltalán. Nem mondtunk mink semmit. Minek? Mer' hát: 1200 nímet közt negyvenen? A magyarok dó'goztak, nagy százalékot csináltak, és – ugye – olyankor, mikor mán nagyobb százalékunk vót, mindig kicseréltek bennünket: a nímeteket tették oda. Elképzelhető, hogy milyen világ vót! Igy oszt' én is odakerültem egy téglagyárho', ípitkezni. Ott is vótam, de nem sokáig...

Én igen nagy dohányos vótam abba' az időbe': a kenyéremet mindig odaadtam dohányír'. Vót', hogy egész héten nem vót a számba' egy falat kenyír! Ha osztán két kiló vót a kenyír, akkor két kiló kenyír mellé ültünk le: dörmögtük befele. Azír' nem vót oszt' kenyérem, mer' mindig tartoztam. Öt gramm dohán't adtak 20 deka kenyírír'. Az öt gramm dohán't – az a finom vágott dohány vót – belesodortuk maj'nem eccere, annyira vigyáztunk pedig...

Igy osztán én bizony háromszor vótam disztrópiás, Ok-s, meg 3-as. Na, amikor megint 3-as vótam, akkor jó világom vót mán nekem: vót annyi enivalóm, hogy rogyásig, de nem sokáig tartott, ez mán a vigin vót.

Ott is minden nap azt mondták: szkora doma – megyünk hazafele! Nem vót olyan felkelís, hogy azt ne hallottuk vóna: na, szkora doma! Úgy szidtuk sokszor! Mán nem hittük el!

Egyetlen ember vót, egy orosz, aki aszonta:

– Az apád faszát, innen nem mígy haza, míg fel nem ípül Oroszország! Majd hazamígy '48-ba'!...

Majd' agyonvertük azt az embert! Oszt' annak lett igaza – akkor gyöttünk haza!

Na, '47-be' vót a komisszió,¹⁷³ akkor szintén disztrópiás lettem, majd OK-s, azután 3-as. Attúl fogva, mikor a komisszió vót, mán én nem dó'goztam többet. Akkor mán jól íltem.

Február 14-én indítottak útba bennünket. Átö'töztettek teljesen, tetőtül talpig: új pufajka, minden. Igen, de egyik lágërbúl a másikba! Egyiktül ezt vettek el, a másiktül amazt vettek el... Mer' gyü'tő-lágërba vittek elébb. Negyvenen vótunk – mondom –, negyvennel nem indul

¹⁷³ А комиссия szótári jelentése 'bizottság'.

meg, még hogyha a legjobb akarata lett vóna, akkor se'. Szóval így gyű'tögettek bennünket. Vót fene-tudja-hány tábor közbe, nem is jegyeztük meg. Még akkor se' akartuk ám elhinni, hogy jövünk haza! Izéltünk ott: Ej, másfele visznek minket innen... Elíg a' hozzá: mikor arra került a sor, hogy mos' mán hazajövünk, nem maradt csak egy szál kik nadrágom, egy kik ing, egy kiskabát, egy köpönyeg, meg egy gumitalpú cipő. Sose' jártam azelőtt gumitalpú cipőbe'... Ez lett az örökség!

Na, mikor Máramarosra írtünk – ott vótunk elszállásolva, minden – ott oszt' adtak egy levelezőlapot, olyan nemzetiszínű vót rajta, azt mondták, hogy írhatunk haza. Akkor kezdtük mán hinni valamennyire, hogy hazajövünk. De – akar hiszi, akar nem – Csapon, ott át kellett szállni, még vót egy kérdőív! Nagy, tán még nagyobb, mint az asztal. Negyven olyan kérdés vót, amire felelni kellett. Csak egyetlenegy utcaszámot tivesztett el az ember, azonnal kifogásolták. És vót olyan – hiszi, nem hiszi – akit visszavittek!

Én oszt' '48. május 29-én jöttem haza. A semmire, azt lehet mondani. A feleségemnek elíg vót magát fenntartani abba' az időbe': nem kellett sehova, senkihe' se' napszámba. Úgy vállalt a sógorunkkal: ott dó'gozott, ahun ű...

Mer' hát én gazdasági cseléd vótam azelőtt, onnan mentem el '44. január 12-én.

Nígyszer vótam behíva így a katonaságho'. Mindenütt ott vótam. Ha hibák vótak, akkor: Sándor bácsi, gyerünk katonának! Hadifogságba' is vótam 3 évig, onnat oszt' most kerültem haza nem olyan rígen. Azt jól tudom: Danatriba fogtak el, Lengyelországba', partizánok fogtak el. Bejártam osztán én a világot! Kint vótam Brianszkba, abba' a nagy erdőbe'. Ott is vótam egy évig: fairtáson. Nem vót olyan rossz dó'gom azír'. Engem nem bántottak. Ahogy viselkedett az ember, úgy bántak vele. Nem vótak rosszak az oroszok hozzám. De vót oszt' olyan, akit el is hán'tak. Vót rá eset. Na, ennivaló, a' kevés vót. Zabkenyeret sütöttek ott, meg kromplit, csalántot¹⁷⁵... Ezek a nímetek szerették nagyon a csalántot. Azt mondták: vitamín. Na, akkor egyítek meg! Mink nem ettük meg. De a kromplit osztán!... Ráfolyamodtunk a fogságba': a kromplihajat is megettük. Mer' nem vót mit enni, nem adtak! Hogy vót-i nekik vagy nem vót? Azt nem tudtuk, csak nem adtak. Keveset adtak. Meg ahogy dó'gozott az ember, úgy kapott enni. Ha megcsinálta a normát, akkor megkapta a félkenyeret egy napra. Meg 6 deci levest, 6 deka kását. A kása vót az istenek, a' vót a legnagyobb, a kása! Én azír' nem vótam olyan szorosságba' eccer se', mer' mindig szereztünk magunknak. De nem szabad vót! Én is bent vótam a karcerbe¹⁷⁶ – úgy hitták a börtönt: karcer – ott vótam 2 nap bezárva. Céklát loptam, oszt' jó'laktam céklával! Meg kromplit is lehetett... Kint vótunk dó'gozni valamerre, krompli vót, azt sokat vetettek, tudtunk lopni. De megettük még a krumplihajat is! Vót egy ilyen kis izénk, azt a kályhába betettük, oszt' megettük. Nem vót baj, ha kormos vót! Engem nem vertek meg, eccer se' vertek meg, eccer se'... Aki nem dó'gozott! Aki nem jól viselkedett, vagy valami kárt csinált. Meg lopott! Nem szabad vót nállok egyáltalán, azt nem szabad vót. Még az övét is fűbelütte! Elöttünk fűbelütt eccer kettőt. Egy nagy kromplifő'd mellé mentünk, táboroztunk, vittek akkor. Ki vót jelentve, hogy ne merjen senki se' lopni, fűbe lövik. Két manuszt elfogtak! Nígyszegletbe beállítottak bennünket, osztánhát ott... De az övét is fűbelütte, ha lopott, saját emberit, a rusz-

¹⁷⁴ Magnetofon-felvétel; életút-interjú részeként elmondta Kürti Sándor (szül.: 1900) a Jász–Nagykun–Szolnok megyei Kisújszálláson 1991. július 6-án. Az elbeszélő (előrehaladott agyérmeszesedése miatt) az interjú-kérdéseimre alig-alig tudott válaszolni. Csak hadifogoly-émlékei törtek elő belőle, s mondta, mondta tagolatlanul és szinte megállíthatatlanul. – A lávaömlés szerű elbeszélési módot formailag is tükrözni akaró megszerkesztett szöveg első közlése: SZILÁGYI Miklós 1993.

¹⁷⁵ A *csalán* és alakváltozatai szóföldrajzához lásd ÚMTSz 1: 742–744.

¹⁷⁶ A latin eredetű *karcer* szó jelentése valóban börtön (illetve iskolai zárka, ahová a fegyelemsértő diákokat becsukták) – BAKOS Ferenc 1960: 355. – ez esetben viszont a „lágerek nyelvére”, nem a hazai magyar szóhasználatra látszik utalni.

ki! Meg aki szökni akart... Ajaj! Vót eccer két nímet, akkor vótam be-
zárva a karcerba, hogy céklát loptam, oszt' avval jóllaktam. Haj, de jó
vót! Azokat akkor hozták be. Csúnyán megkentik őket, a két nímetet!
De hát ki vót adva, hogy nem szabad megszökni. Vótak fő'diek, hogy:
menjünk, szökjünk meg! Mondom: én nem megyek. Nem tudjuk azt
se', hogy merre kell menni! Kint vótunk a nagy erdőbe': a' se' tudta az
ember, hogy merre menjen. Fairtás vót, fát vágtunk, ilyen nagy fákat,
egyet, kettőt, méknek mennyit adtak ki, attúl függött, milyen szíles vót
a fa. Nők is vágták! Jó-erős jányok vótak. Úgy vágták azok a fát, mint
a hajdermenkü,¹⁷⁷ mink se' különben! Akkor oszt' a lityinánt¹⁷⁸ jött,
szíjjelmírte, mink meg szíjjelfűrészeltük, oszt' összeraktuk. Megvót
minden napra: nekem kettőt, neked hármat, teneked ennyit... Levágtuk
együtt, aztán összeraktuk. Ahho' kaptuk a normát: a kajeszt¹⁷⁹... Na, a
tél, az elíg hosszú vót! Kaptunk ruhát, újat nem, de ócskát, jó-erős ru-
hákat, hogy hát nem fázott. De azír' csak megfázott az én kezem is!
Lehullott a körmöm a lábomról is, a kezemről is. Gyógyították azír':
valami fekete művel kente, a körmöt olyan fogóval lehúzgálta... Szípen
kinyótt mind, azóta oszt' nem vót semmi baja. A lábom is megvót fagy-
va, a térgyem. Még most is azt érzem, még most is fáj mindig. Télen
oszt' nem kellett... Mer olyan hó vót ott télen, hogy nem lehetett tülle
vágni! Akkor bent: fő'dtunk a ruhát. Rossz ruhákat adtak, az egyik fe-
kete vót, a másik piros, a harmadik kík – amilyen fő'tot adtak. Meg
amilyen cernát adtak... Tüt is adni kellett, nekünk nem vót semmi...
Pufajkánk is vót! A' jó vót, a' vót a legjobb. Csak ócska vót! Meg: tetük
vótak benne. Sok tetü vót eleinte, oszt' akkor jelentették. Vót minden-
kinek egy parancsnoka, jelentette, azután osztán gondunkat viseltük:
másik esztendőbe' mán fertőtlenítették. Jártunk fertőtlenítőbe, jártunk
minden héten fürdőbe, úgy oszt' lassan eltűnt az a fireg. Azok szerették!
Azt mondták: jobb a tetü, mint a bolha, mer' a tetü nem ugrik, de a bol-
ha az elugrik. A tetüvel is foglalkoztunk mink... Letettünk egy papírt,
akkor benyúlt az ember a hóna alá – foghatott ott! – hármat-nígyet fo-
gott, rátette a kezit minkeni a magáéra, oszt' elengedte. A' nyert, akié
a leggyorsabb vót! Akinek kenyír vót, valamennyi maradt, vagy valami,
nagyobb normája vót egy kicsit, csak a' játszott. Vagy több levese vót
egy kicsit... Ilyesmivel foglalkoztunk. Így tö'ttek az idők elfele... Meg
osztán nappalra mindig kivíttek bennünket: ide kellett 25 ember, amoda.
Civileknél is vótunk: háztetőt csináltunk, miegymás. Azok oszt' ad-

¹⁷⁷ A *hajdermenyű* 'villám, istennyila' jelentésű, s főleg szitkozódásokban és szólás-
hasonlatokban a kivételesen nagy gyorsaság és erő érzékeltetésére szolgál – vö.
ÜMTSz 2: 793.

¹⁷⁸ Azaz: *лейтенант* 'hadnagy'.

¹⁷⁹ A *kaja* 'étel' szó változata, mely nem lehet az elbeszélő egyéni leleménye, hisz az
ÜMTSz 3: 21. is regisztrálja Csengerről 'étel' jelentéssel.

tak egy kicsit többet. Jöttek sokszor hozzánk, 2–3 ruszki, 4, mikor mennyi, hogy kéne neki két ember vagy három ember dó'gozni. Akkor kimentünk. En is: háztetőt csináltam! De 'isz nem értettem hozzá, nem csináltam én soha. Itt cserép vót, ott meg izé... zsúptető vót, de hát láttam itthon a nádas házat hogy csinálják, ahho' való vót. Aszonta: karasó! – jó, aszonta rá. Azok oszt' enni adtak nekem... 'Isz a' vót a baj, hogy kevés vót a munkaerő nállok! Kolhozokba is mentünk, ott is vótam sokat. Nem sokat vótam én a lágerbe', mer' mindig jöttek: vagy 10, vagy 12, vagy 20 kellett, oszt' mentünk. Amit kellett... Csípeltünk, olyan csíplő vót... ennél hosszabb vót, egy hosszú valami... Hogy zsúptető vót, úgy szálankint csípelgette ki, szórtuk bele a rozst, az osztán verte kifele.¹⁸⁰ Meg deráltunk is, vót olyan deráló, hogy hengerből vót, oszt' hajtotta az ember. Mint itt a csirkének, csak liszté!... Kicsit tö'töttünk bele, oszt' lisztet deráltunk az öregasszonynak. Malokát süttött, oszt': most jóllakunk, gyerekik, pogácsát eszünk! – mondom. A mama azt süt... Jártunk mink ki kaszálni is, sok minden ilyen vót. Hogy magyarazzam? A lityinántnak... Vót egy nagyon szíp jány, az orosz tiszt vót a vőlegínye, hát oda jártunk mink ki színát kaszálni az öregnek. Reggel mindig a' vót az első, hogy fűriszelni kellett: fát vágni a mamának. Az erdő nem-messzi vót, oda jártunk ki kaszálgatni, oszt' oda is kijárt az öregmama mindig, meg az öregember, battyogott kifele egy kis bődönnyel, hozott valami kis levest, meg kenyeret, oszt' ott ettünk. Én nem sokat éheztem, mer' szerettem így menni mindig. Nem szerettem a lágerbe'. Hat deci leves, hat deka kenyír? – e' vót az ebéd... Pogácsát süttött a mama! Termett ott a házaknál ilyen nagy szemű fekete paszuj, mink meg aszittük: cseresznye! Azt rakott bele az öregmama. Hajjátok, jóllakunk most, meggyet eszünk! De fínom vót az is, olyan vót, mint a gesztenye. Jóllaktunk pogácsával, mikor hazamentünk a kaszálásból!... A padon¹⁸¹ háltunk mindig, jó erdei szína vót, oszt' abba' háltunk. De a létrát elvette az öreg! Tolmács mindig került, amék tudott magyarul is, jött, hogy: nincs valami baj? Ha nem vót, akkor elment. Került egyet, ahun foglyok vótak: kinek mi a baja, vagy panasza... Mikor kolhozba mentünk, vagy valami parancsnoknak mentünk ki dó'gozni, akkor nem jött velünk ör. Kérdik, hogy: nem szökünk meg? Nem szökünk! 'Isz azt se' tudtuk, merre kellett vóna indulni. Vót olyan, mondom, akik megszöktek: a nímetek, mikor a karcerba vótam, oda tettik be éppen. De csúnyán össze vótak törve! Vót olyan magyar velem, aszonta, hogy:

¹⁸⁰ A hiányos-pontatlan ismertetésből következően ember-hajtotta cséplőszekrény lehetett – olyan gép jellegű szerkezet, mely a 19. század végén – 20. század elején helyenként helyenként Magyarországon (ha Kisújszálláson nem is, hisz az elbeszélő nem utal rá, hogy itthon is látott volna ilyen masinát) szintén használatban volt. – Lásd pl. BALASSA Iván 1989: 48.

¹⁸¹ Azaz: padláson.

szökjünk meg! Szökjetek – mondom. Ha megmaradok, jó lesz. Ha nem maradok, akkor amúgy se' maradnék meg, mer' megmondták: akit a határba meglátnak, hogy valamerre megyen, azt lelövik. Látszott rögtön, amék fogoly vót, hogy hogy vót ő'tözve... Télen meg olyan munka vót odabe' a lágerbe', hogy favágás. Mer' amit az erdőbe kivágtunk fákat, magosan vágtuk, a törzse benne maradt. A törzsit nem mink szedtük ki: jöttek tankok, azok szedtük ki. Azokat osztán szállították a lágerbe, ezeket kellett vagdalni, evvel tüzeltek. Ott ígett íjjel-nappal a tűz, oszt' főztek! Hát mink is 13–14 ezren vótunk... Németek is vótak! De jó gyerekek vótak azok is. Olyanformán vót, mintha kétféle vágnánk ezt az udvart, oszt' azon a ríszin németek vótak, emezen meg magyarok. Együve nem zárták őket. Így a németekkel nem vótak kibíkülve a rusz-kik. Haragudtak a németekre! Pedig nem vótak azok se' olyan rossz gyerekek. Mán velünk szembe', ott... Azok sok játékot-miegymást csináltak! Mikor kijártunk dó'gozni is, a játékot vittük, oszt' az orosz gyerekik... Hí, annyi gyerek! Szaladt közénk! Ott vótak a rusz-kik körülöttünk, de hiába kiabált, nem lühetett. A gyerekik csak szedtük össze a játékot, oszt' kenyeret hoztak, meg szalámit, meg vót ilyen ízé... sült hal, azt is hoztak... A gyárba' dó'gozott egyik, a másik meg amott dó'gozott, szerzett egy kalapácsot, ezt-azt, oszt' kifaragta szípen. Vót osztán olyan orosz is, hogy a sarkon... Vót ilyen kerek kas, a' teli vót pogácsával sütve, oszt' adta el, árulta. Ha adtak írte pí'zt a foglyok, jó, ha nem adtak, úgy is jó. Vót olyan is, egy jó ruszki: a vonat megállt, mellette árultak így kaskába', a ruszki felkapott egy kaskát, oszt' behajintotta a vagonba. Az öregasszony meg kiabált, hogy: jajj, a kaskámat!... Jó'laktunk a vagonba'! Olyanformán vót az: hogyha olyan helyt dó'gozott az ember, péküzletbe', vagy ilyesmi, ott nagyon jó vót. Vagy hizlaldába': ahun a hízókat vágták! Jöttek a sok magyar hízók... Olyanhelyt az ember szerzett. Velem vót egy pesti hentes, valódi hentes, mondom neki: idehallgass, komám, hogy kék kivinni egy kis húst? Egy kis pí'zre is szert tenni: innánk egy kis pájinka-félit... Az is úgy vót szegény feje, a ruszki, hogy megvette: mink adtunk neki is. Mer' a foglyoknak meg kellett mindig lennie kajának! Hát osztán úgy tettünk pí'zre szert, hogy a rossz bakkancsot levetettük, a hentes meg vágta így hosszára a húst, oszt' a talpába beletettük. Azon mentünk befele! Mer' a kapunál mindig egy öreg őr állt, olyan piszkafája vót, hogy elérte vele. De azír' nem úgy ment, hogy a zsebit ki, minden, csak megtapogatta, oszt' jó' van. Ha vót valami: na, gyerünk, kamerád! – ezír' kellett vigyázni. Így szereztünk oszt' egy kis pí'zt másnap: arra vezetett az őr bennünket, ahun mán várták, oszt' ű is kapott belőlle mindig. Hun jó vót, hun nem vót jó a pájinka is. Olyat ittunk, amilyet adott... Dohán't, azt kaptunk: minden nap egy jó-nagy kanállal. Elíg vót egy napra.

Mahorkát, azt kaptunk. Meg: leveles dohán' vót a házakon kint, de ahho' nem szabad vót hozzányulni. Azír' adtak a ruszkiak azt is mindig, avval nem vót probléma. Vót azír' olyan fogoly: olyan dohányos vót, hogy inkább a kenyeret eladta! Ott vót velem Ladányi Péter meg... a másíknak nem tudom a nevit... az is meghalt. Inkább a dohán't!... Meg leült: nem szeretett dó'gozni. A tetű ellepte, telement a feje tetűvel. Na osztán hogy beteg lett, elvittik a kórházba, ott meg belenyírtak a fejibe, elfertőzött, osztán meghalt. Aszonták: meghalt, komám, a fő'did! Vót ilyen sok: inkább a dohán't szítta, mint megette vóna azt a kenyeret. De Sándor bácsi nem! Inkább megettem a kenyeret, még a kenyírhatat is! Én inkább eladtam a dohán't... Mondtuk ott, egyik a másíknak: Te, idehallgass, a kenyeret edd meg, baszd meg, mint azt a rohadt dohán't! Az tartja benned azt a kis lelket, az a kenyír, meg az a kis leves. Nímelyik: neki többet ír a dohány, inkább azt szíjja! Akkor szíjjad, baszd meg... Ott is maradt az olyan, ott bizony, ott temették el. Ha eltemették! Soha nem tud rulla a családja semmit, amék ott az erdőbe' elesett. Olyan sűrű vót ott a gyom, meg minden, hogyha oda leasett, csak a farkas szedte fel... Dó'gozni kellett, akkor vót az a kis enivaló! Igaz, hogy felnyit kellett vóna dó'goznunk, mint nekik, a ruszkiaknak. Nekünk felnyit kellett! Meg lehetett azt csinálni... Fűrisztelepen is vótunk, nem-is-tudom-meddig, vagy nígy hónapig. Fűriszeltünk! Még mindig egy kicsit meglátszik: a sablon idehajintott, fonákul tettem bele... Egy kis lengyel vót velem, aki tanított. Odavittik mint civilt dó'gozni Lengyelországból. Ilyen kicsire elvagdaltam, dróttal összekötöttem, és az ablakon kihajintottam egy köteg fát mindig. Jött a kisasszony írte, oszt' hozott nekem kenyeret, ezt-azt, halat, mikor mit tudott. A kis lengyelnek meg vót egy kis kotlija,¹⁸² abba' kolompét vagy ilyesmit, amit főzött otthon a felesége, elhozta nekem. Nagyon jó kis ember vót! Nagyon nehezen tudott magyarul, azután mikor a tolmács jött, azáltal tudtam egy pár szót vele érteni... Mikor esteledett, akkor a foglyokat összeszedték, osztán hát vittik befele a táborba. Olyan másfél kilométerre lehetett a láger. Akkor mán nem vót olyan rossz világunk a lágerbe'. Mán utóbb fűródni kellett, vagy akart, vagy se': davaj fűródni, elvtárs! Amúgy nem bántották az embert. Mán, ugye, abba' a lágerbe', amékbe' én vótam, abba' nem. Éngem nem ütöttek. Egy se'. Eccer se'. Még a kezit se' tette rám. Mer' úgy viselkedtem! De vót ám olyan, aki összetűzött: nem úgy beszílt, meg összeveszett vele, azt megfogta a ruszki is!... Na, mikor jönni akartunk hazafele, ilyen küldöncök vótak, vagy mik, tolmácsok, mondták ott, hogy mi van Magyarországon. Kijelentették, hogy min-

¹⁸² Az ÚMTSz 3: 512. szerint a *kotli* Karcagon és Kisújszálláson 'vasból vagy bádogból készített főzőedény' – kisújszállási tapasztalataim alapján hozzátehetem: viszonylag kis méretű és lapos edény.

denki a vöröshadseregre pártoljon. Mindegy mán nekünk, mondjuk, akárkire pártolunk, csak mehessünk hazafele! Nagy gyülekezet vót, oszt' egy nagy orosz tábornok – ilyesmi lehetett, mer' jó-nagy ember vót, meg piros nadrág vót rajta – az osztán magyarázta, hogy milyen világ lesz. Mán mostan egygé lettünk, meg ez, meg az, ilyesmiket. Egyik hallgatta, a másik aludt. Mos'mán megyünk hazafele, jóvilág van otthon, hogy viselkedjünk, mint viselkedjünk. Mindegy nekünk, csak hazamenjük mán! – aszontuk. Másnap tényleg szedték az embereket összefele. Jött oda három-i vagy négy, osztán ízélte a hónaalját az embernek.¹⁸³ Améknek nem vót bilyogos, azt erre, emeztet emerre. Az ment a vagonba, amék bilyogos vót, az még ott maradt. Meddig maradtak azok ott? – nem tudjuk... Mikor oszt' jöttünk hazafele, mán akkor adtak ám jobb kosztot. Mink is: kását kaptunk, de kolbásszal főztük. Hát bizon' amék jóllakott! Nem szabad vót sokat enni, megmondták ott, mikor eljöttünk. Mer' ritka vót a gyomor! Olyan vót a gyomor, mint mikor a disznónak a hurkát megkaparják. Oszt': kihasadt a gyomor! Két cigány hótt meg Romániába', ott jöttünk keresztül. Mer' akkor mán lehetett szerezni ilyen kerek kenyeret, meg dinnyét, kolompért. Nagyon jóllakott, oszt' meghótt! Velünk jött két halottas kocsis is, abba rakták be őket. Hogy hun szedték ki, azt nem tudjuk. Mink jöttünk egészen Debrecenig, ott mán nem vót... Mikor megírkeztünk Debrecenbe, ott a vereskereszt: meg vót az összes udvar terítve!... Nagyon gyenge vótam, mikor hazajöttem! Nem vótam 35 kilónál több, mán akkor annyira lesoványodtam. Pedig megettünk mink mindent: ha uborkát tanáltunk, kenyírhatat – nem számított. Mikor hazajöttem is... Nem itt laktam, a túlsó városszílen, osztán kert vót ott, vót uborka, tök, miegymás. Mikor kimentem a kertbe: ej, a csudát, itt van ennivaló! – így magamba'. A mama meglátta, aszongya: nízzed, mi' csinál bátyád! Az öcskös ott lakott. Ettem az uborkát, azt a sárga nyers uborkát! Hát te mi' csinálsz?! Rögtön fogta a kapát, mind kiverte: ezt osztán nem eszegeted, a' disznónak való! Órizni kellett, az ajtót zárni kellett tüllem! Mer' mikor megettem egy félkiló kenyeret meg egy liter tejet, nem éreztem, hogy ettem-i vagy se'. Megmondták pedig, hogy sokat ne együnk... Sokszor vót úgy az ember, hogy észnél se' vót!

¹⁸³ Azaz: az SS-re utaló tetoválást kerestek.

Az apám aszmás vót, orosz hadifogságba vót az is négy évig, és ot-tan a szívaszmát megkapta, azután csak tengődött: hol dó'gozott, hol fe-küdt. Éngem meg a '38-as meg '40-es évekre', maj'nem minden évbe' behikáltak katonának. Hol ide Gyarmatra, hol Vácra, hol Szegedre. Alighogy hazaengedtek, mán bevittek. Akkor az apám a jedzővel íratta a kérvényeket, hogy a betegségire való tekintettel... Hogy hazagyűjkek! Mer' egyes gyerek vótam.

Akik vótak nagyobb gazdák, azok fiának sikerült: ha gyütt a behívó, ad-tak le egy 3–4 mázsás állatot a vágóhídra, abbú' tudtak fizetni. Megfizették a jedzőt itt a faluba'. Itt a jedző vót az atyaisten! Meg a református espe-res, meg a tanító – ezek vitték a főszerepet. Hogyha nekünk szükségünk vót valamire, mán ilyen kisebb-féle parasztnak, mivelünk mán akkor is úgy bántak, maj'nem, mint most. Intézték is az ügyet, meg nem is.

Na és akkor: 1944 őszén behíttak katonának. Alighogy kimentem Nagyváradra, fogságba is estem!¹⁸⁵

Az úgy vót, hogy körülbelü' egy kilométerre mentünk a városból, hogy megközelíjjük az ellensíget. A románokat, mer' mán akkor kapi-tuláltak.¹⁸⁶ Azt mondta a szakaszparancsnok:

– Emberek, itt vagyunk tizenhárman, ezt a sűrű akácost át köll nek-ünk rostálni, hogy nincsenek-e itten!

Kimentünk, hogy a románokat fedezzük föl, eccer visszanezünk, hát olyan tüzet kaptunk, hogy azt hittem, leszakad még az ég is. Közé' vótunk a románokho', körü'belü' 20–30 lépésre. Azok egy akácfa-sor-ba' el vótak árkolva, és mink azokat nem láttuk. Megláttuk vóna, ha mentünk vóna tovább! De a hadnagyunk azt mondta:

– Emberek, nincs itt mán semmi...

Erre osztan a románok kigyűttek a lövészárokbú'. De azok úgy löt-tek! Nem minket – a levegőbe löttek. Tudták: mos'mán úgyis ott va-gyunk a kezekbe'. Így történt.

Mikor elfogtak, elhajtottak körülbelü' 20 kilométerre Nagyváradtúl, akkor összesítettek, és elvittek Romániába, Kraiova városába. Ottan

¹⁸⁴ Magnetofon-felvétel; életút-interjú részeként elmondta Polyák János (szül.: 1912) a Pest megyei Szokolyán 1989. szeptember 5–6-án. – Korábbi (kivonat, a szer-kesztő által rövidített) közlése: SZILÁGYI Miklós 1990b. – Az életút-interjú továb-bi szerkesztett részletei: SZILÁGYI Miklós 1993b, 2003.

¹⁸⁵ Ez 1944. október közepén – vége felé lehetett, mert a szovjet és román csapatok 1944. október 25-én érték el Nagyvárad térségében a trianoni határt – lásd BENDA Kálmán 1982: III: 997.

¹⁸⁶ Románia 1944. augusztus 23-án szakított Németországgal és fordult szembe a hadserege – a Vörös Hadsereggel szövetségben – a németekkel (VARGYAI Gyula 2001: 335–345.).

tartottak körü'belü' egy hónapot. Eccer Oroszországból megjöttek a fejesek: egy bizottság, 3–4 személybű' állt. És minekünk azt mondták, hogy megvizsgálják, és akit látják, hogy jó' bírja magát, annak munkát annak. De mi arra nem gondoltunk, hogy ők miértünk jöttek! A gyenge embereket külön rakták, azok ott maradtak. Aki bevált, azt külön felirkálták, oszt' rá egy hétre má' ott vót a szerelvény.

Nem-tudom-hány-száz embert vittek ki Kaiováru'l, ki egész Oroszorszáig! Azt soha nem felejttem el: 21 napig vittek. Tanakodtunk mink ott egymás közt foglyok, hogy hova is visznek minket? Aszonták, hogy megyünk hazafele, van ott is elég helyrehozni való. De osztán vótak köztünk, példáulul én is, mondom:

– Nem jó helyre megyünk mink. Nem hazafele! Erre megyünk keletnek. Mán itt a nap, maj'nem ránk ér, a vagon tetejire!

Vótunk egy vagonba' 51-en. Ahol kellett vóna lenni 20-nak! Úgyhogy annyi helyünk nem vót, hogy lehajtsuk a fejünket. Egymásnak az ölibe köllött végig, sorba leülni, öt sorba, de szorosán! Ha az egyik a másikára ráhajtotta a fejit? Azt vette észre, hogy mán ment is a zuhi:¹⁸⁷ mán akkor kapott a fejire egyet.

– Én tartalak téged is?! Hát én is gyenge vagyok!

Ahogy vittek kifele, vártuk, hogy maj' dobnak be valamit. Egy nap: semmi. A vonat megállt, de semmi. Gyön a második nap, akkor megint semmi. Nem adtak se' vizet, se' kosztot, semmit! Ránk se' néztek. Mán a harmadik nap végeztivel egy ember nekiment az ajtónak, oszt' elkezded ott dörömbölni!

– Eresszék be! Itt az édesanyám, hozott nekem ennivalót. Mér' nem hagyják, hogy ideadja? – begolyósodott az ember.

Na oszt' rá egy jó 5–6 óra hosszára dobtak be ebből a cibakenyérből.¹⁸⁸ Bedobtak egy pokróccal, hogy osszuk el. Az a sok éhes ember! Mer' az sok ám, 51 ember egy kis vagonkába'! Azok osztották szét, akik valamennyire tudtak oroszul, mer' vótak kint először a fronton, oszt' most visszahozták őket. Ki lett rakva az 51-es rakás, akkor azt mondta a parancsnok – a vezető, a megbízott, mán akit mondtam, hogy tudott oroszul –, hogy mindenki vegyen föl egy adagot.

Oszt' vót köztünk 3 német. Azok ott a pokróc fölött, térgyelve, figyelték, hogy hogy veszik el a kenyeret. Én éppen a hátánál álltam egy németnek, oszt' láttam, hogy eggyel többet fölvelt: kezdte húzni maga elébe, takarta – szóval lopott. Én meg nem vótam szívbajos ember, mos'se' vagyok az, hát ütni köllött. Egy hatalmas német, egy nagy szál ember! Hátú' rú' annak adtam akkora fejest, hogy míg a földön élek, el nem felejttem. Az mingyán:

¹⁸⁷ A MTSz II: 1055. szerint a *zuhé* szónak és alakváltozatainak (közötte a *zuhinak*) 'puffl' zsupsz!' a jelentése.

¹⁸⁸ A *cibak* 'katonák számára kétszersült' – MNyÉrtSz I: 783.

– Frutte, frutte, aide meinsaft! – hogy nekem gyün.

De, ugye, mink vótunk többen, nem engedtek vóna engem megverni. Akart, csak nem sikerült! Na, evve’ ez elmúlt: elvették tülle a többiek, oszt’ akinek nem jutott, annak odaadták.

Úgy dobtak be osztán mindég valamit, hol száraz étel... Mást nem is nagyon, leves nem is vót, ha jól tudom, csak ilyen kotyvaszt,¹⁸⁹ semmi ételeket... Meg cibakot.

Olyan emberek is vótak köztünk, hogy a cigaretát mán akkor is imádták. Vették a kést, oszt’ abbúl a fosztlideszkábúl¹⁹⁰ faragtak, mint a gyűtóst csinálják a tűzre, de elég finomra faragták, és összegyűrték a kezükbe’, összetörték, és abbú’ csinálták a cigaretát.¹⁹¹ Újságpapírba, vagy ami vót nálluk. És nekünk annak azt a nagy füstjít köllött színi!

Mikor kiértünk Oroszországba, a vagon mán rendesen totyogott-lotyogott, mer’ tüzet is raktunk bent. Úgyhogy a vagon mán teljesen összerogyott, ha ment vóna vagy 10 kilométert, ránk szakadt vóna, a deszkák mindenütt meg vótak lazítal.

Mán közeledtünk Oroszországho’, hogy közülünk egy ember meglépett! Vót egy ácskapocs, meg egy ütleg, olyan gömbölyű vas, és kibontották a vagonnak a középit, ott ereszkedett le. Oszt’ persze vót, aki egy kicsit tudott oroszú’, és mondta:

– Goszpodi necselnik, agyin csilovek pasol!¹⁹² – elment.

Hí, akkor oszt’ az orosz mingyán:

– Jopfoi máty!¹⁹³

Meg akart győződnyi. Vót nála egy olyan kis korbács, mint most a rendőröknek van, csak annyival vót különböző, hogy az be vót fonval. Evve’ nagyobb lehet ütni! Azt mondta, hogy: vsze cselovek – az egyik ó’dalba az egész ember. És akkor ő odaállt az ajtónak a szélire, és elkezdte számó’nyi az embereket. 51-en vótunk, oszt’ csak 50 maradt. Csak ötvenre gyüött ki.

– Na – aszongya az orosz – jiso ráz – mégeccer!

Akkor’ megin’ olvassa, megin’ csak annyi. Ahogy nálla vót az a gumibot, én mán akkor sejtettem, hogy: János, itten lesz ütleg! Itt kapsz mingyán! Ha el nem menekülsz, akkor baj lesz! A többi embernek a háta mögé húzódtam, hogyha őket esetleg előrű’ megcsépölik...

Elkezdte. De mint az ökröt, kímélet né’kű’! Úgy bántak velünk, mint az állattal. Még az állattal is különben bánnak a vágóhídon... Ahogy

¹⁸⁹ Alighanem a MTSz I: 1198. által közölt *kotyvalék*, *kotyvaszték* ’rosszul készített étel’ szóval azonosítható.

¹⁹⁰ A *fosztlideszka*, *fosznlideszka* döntően a keleti magyar nyelvterületen használatos és ’vastag, erős deszka, palló’ jelentésű – ÜMTSz 2: 506.

¹⁹¹ A *cigaretta* szó nyelvjárási alakváltozataira lásd ÜMTSz 1: 695.

¹⁹² Azaz: parancsnok úr, egy ember elment.

¹⁹³ A *ѣбмою мамъ* az orosz katonáktól a leggyakrabban hallott káromkodási forma volt – ezt gyermekkori emlékeim alapján is tanúsíthatom.

azokat ütötte, azok meg fé'tették magokat, húzódtak hátra, hátra, de hát a vagony ó'dala nem engedett. Én meg az egyik sarokba behúzódtam, oszt' az a rengeteg ember olyan nyomást adott rám! Aszitem, hogy szétnyomnak. Valahogy mégiscsak abbahagyta az ütleget, fölálltam. Azt mondják a többiek:

– Hej, Polyák, a legokosabb vótál köztünk! Nyomást kaptál, de mink mennyit kaptunk...

Úgy ordítottak azok, mint az állat abba' a vagonba'!

Nade ugyanakkor az egyik német is... Amikor szálltunk befele a vagonba, a románok mondták neki, hogy a sátorlapot adja oda valakinek, valami civilnek, de ő behozta, szembeszállt a románnal. Na oszt': a vagonnak a tetején, ahol van olyan, mint a szarufa,¹⁹⁴ beütött ez egy százas szöget, a sátorlapot szépen fölkötötte, kispánolta,¹⁹⁵ hogyha belemén, hát ne menjen össze. Mint a gyerekek vót azelőtt: hintát kötöttek a határba, karókra kifeszítették!¹⁹⁶ Annyi esze vót a németnek: hozott be szöget, meg egy gömbölyű vasdarabba' oda beverte. Na és mikor minket plaholt¹⁹⁷ az orosz, a német fönnmaradt ebbe' a hintaszékbe'. Ahogy az a test benne feküdt hanyatt, a feneke feszült neki, kinyomta azt a sátorlapot – neki avva' a kutyakorbáccsa'! Ammeg elkezdte a sátorlapba': vakk, vakk, vakk! – mint a kutya, úgy ugatott benne, mer' fájt neki. Akkor oszt' az orosz levetette vele, leszaggattatta, ezt az izét, elvette a sátorlapot.

* * *

Csak kiértünk osztán a tethelyre. Kivittek egészen az Ural-folyónak a partjára.

A vagonból mikor lementünk, nem bírtunk lábra állni! De hát nem lehetett spekulálni, hogy nem megyek. Hajtottak a lágerbe.

Mán akkor nagyon feltűnő vót nekem, hogy milyen parasztok vannak itten Oroszországba'? Akik ezt a búzát aratták?! Akkor még Magyarországon nem hattak akkora tallót a parasztemberek... A hó ahogy leesett, akkor látjuk, hogy a szalma kiállt! Atyaúristen! Megyünk tovább, akkor látjuk, hogy a szalma meg kint vót a határba'. Így mint most látjuk e: kiengedte a kombájn, oszt' ment tovább.

¹⁹⁴ Mind a szelemenes, mind a szarufás tetőszerkezetnél alkalmazott A alakú rúd-pár a *szarufa*, amelyre a héjazatot terhelik – lásd FILEP Antal 1981a: 563–564.; 1981b: 628–630.

¹⁹⁵ A műszaki nyelvben használatos, német eredetű *spannol* 'kifeszít' kvázi-tájszóvá lett változata – vö. BAKOS Ferenc 1960: 648.

¹⁹⁶ A mezei bölcsőről összefoglalóan lásd CSILLÉRY Klára 1980: 588–589.

¹⁹⁷ A MTSz II: 172. a Szokolyához viszonylag közeli Tolmácstól (Nógrád m.) közli a *plahol* 'páhol' ígét.

Na oszt': bementünk a lágerbe. Atyaszentúristen! Akkor mentek ki belülre ilyen nőfélék. Mer' ott Oroszországba olyan nagy törvény vót a Sztalin idejibe', hogy ha valaki az állomásról egy kiskosár szenet, vagy bármit lopott, internálták. És a nőknek vót külön egy nagy lágeruk, oda vótak becsukval, és hajtották őket úgy dó'gozni, mint minket. Ott közvetlen a szomszédunkba' is vót egy női láger, vót köztünk olyan, aki tudott velek egy kicsit beszélni, hozzájuk férközött, azoknak mondták, hogy olyan rossz dó'gok van nekik, azt kimondani nem lehet.

– Tik foglyok? Százszor jobb dó'gotok van, mint nekünk. Mer' legalább kaptok kenyeret – amennyit kaptok. De az is jó...

Meghát láttam őket, mikor hajtották az oroszok az úton. Ötösivel össze kellett karolni, nehogy szétmenjenek. Az oroszok úgy be vótak gyűlva: ha víz vót, ha hó, azt kikerülni nem lehetett, bele köllött menni. Olyan keményen bántak velek, még rosszabbak vótak hozzájuk, mint mihozzánk.

* * *

Begyött hozzánk az orvosnő – ez még az elejin vót – olyan 35 éves vót, Juliának hitták, egy idősebb munkavezető vette el őtet. Gyött be a lágerba, válogatta ki a sírásókat.

Azt mondta, hogy jelen'kezzenek a krepki cselovekek.

Mit tudtam én, hogy mi az a krepki? Mondják osztán, hogy erős ember köll. De nem mondták meg, hogy hova!

Reggel osztán az orosz őrmesterrel 12 ember – dvenádcet csilovek – ki a határba. Agyagbánya vagy mi vót, oda ástuk el az összes foglyot, aki ott Oroszországba' meghalt. Az elejin különösen: kimentünk ősszel, körü'belü ' tavaszig tartott, addig sok halott vót.

De hideg vót! Meg akkora szél vót! Ott minden nap fűtt a szél, ritka nap – még nyáron is –, hogy megáll. Vót kapucni, azt még ráhúztuk a sapkára. Meg vótak kesztyűk. Vót a vasrúd meg egy fogantyú, olyan, mint a harapófogó, de hosszú nyéllel, azzal fogta... nehogy a kezünket... meg vót egy 12 kilós kalapács. Hogyha én ütöttem, akkor a kollégám fogta. Mer' soká nem bírtuk, a kezünk elhalt, a kesztyűbe nem lehet úgy szorítani. Egy vágásná' alig mozdult ki a fő'd, mer' két méterre át vót faggyal, két méterre.

Mikor mán kiástuk a sírt, megvót a mélység, úgy raktuk a halottakat: 20 embert sorba, mint az ölfát, a végibe meg maradt hel', úgy vót kimérel a sír, oda meg beállítottunk öt embert, olyanokat, akik egyenesen fagytak meg, állva. Mer' ki egyensíti aztat ki? Ki lett dobval a hóra, oszt' megfagyott. Úgy dobáltuk be, ahogy vótak. A fejek sorba vót

nekik, a kezeiket meg – nem bírtuk megcsinálni, hogy egymás mellé legyen –, fogtuk az ásót, oszt' rácsaptunk, forgóba' letört neki, oszt' azt megin' bedobtuk. Ha nem így vót, akkor akármi legyenek!

Ottan vótam körü'bü' egy hónapig. Sok embert el köllött temetni! Úgy hordták ki őket, hallotas pince vót.

Mi' csináljunk? Másnap is mentünk.

A szél annyira befűtt minket, hogy mikor egymásra néztünk, hát nem ismertünk egymásra a hótú'. A két orosz meg a szalamandré mellett: vót egy rakás kokszt kivíve, oszt' megrakták. Csak úgy veresített! A' nagyon kiadja a hatását. Akko' gondoltam én egyet, mondtam az embereknek:

– Én nem bánom, ha fejbe lőnek is az oroszok, de én kimegyek a gödörbű' – mondom, – Tasszújjatok ki, kimegyek.

Elmentem az oroszokho', mán húztam a kesztyűt... Az egyik ember úgy meglökött engem, hogy orrom-szám teli lett hóval! Még mellé se' engedtek annak a kályhának: vissza! Oda! De a hó meg kezdett olvadni. Mikor bementem a gödörbe, megfagyott, olyan vót, mint a cserép.

De sokat szenvedtem én ottan!

* * *

Azután oszt' a vagon-ürítőkne' dó'goztam. 23-as brigádba' vótam, a legnehezebb munkát végeztük: vagont ürítettünk pirostégláva', cementet raktunk le pollasztal, aztán ezt a betongerendát, ami itt is van nálunk, azok a hatalmas-nagy, 6–7 méteres betongerendák, aztán forsideszkákat¹⁹⁸ az építkezésből, aztán sódert – ami létezik. A lerakodást mind ez a brigád csinálta; ebbe' vótam először sokáig, mer' 1-es osztályozású vótam. Rajtunk még vót egy kis hús, még mink bírtuk a dó'got, de a többiek mán ilyen szárazok vótak e! Én bennem a hazai erő még bennem vót – 80 kilóval mentem ki.

Zsédétének¹⁹⁹ szólították ezt a brigádod... Mikor begyűttek értünk éjjel, ha beérkezett a vagon a vállalatho', a zsédétének, ha jégeső esett is, ki köllött mennyi, és azt leüríteni. Sokszor bejött olyan szerelvény pirostégla! Még magamnak se' hiszem el, hogy azt a vagonyt négy embernek köllött lerakni. A vagonnak a két sarkára elálltunk, az orosz meg megoldvasta, hogy hány sor van, és a felinél egyet fölhúzott: fele a

¹⁹⁸ A *forsideszka*, *forsnyideszka* jelentése is (ahogy a *foszslideszkáé*) 'vastag, erős deszka, palló' – ÚMTSz 2: 503.

¹⁹⁹ Mivel a ZSDT helyi rövidítés lehetett, nincs tehát benne a széles körű használatot igazoló szótárakban, csak valószínűsíthetem, hogy a vasutat jelölő előtaghoz (*железная дорога* / *железнодорожный*) milyen T betűs, ezt a vasúti munkavégzést kifejező utótag tartozhatott (pl. *транспортник* 'szállítási alkalmazott'; *труд* 'munka' stb.).

tietek, fele a tietek. Amelyik hamarabb lerakja a pirostéglát, az mehet szpattyolni²⁰⁰ – a vágány mellett vót füves rész.

Jó fogd-meg gyerek vót a kolozsvári kollégám, Daróczi Géának hitták, soha nem felejem el, aszongya:

– Polyák bácsi, szoríjjuk meg! Legalább pihenünk addig is...

– Jó' van, Géza, te menj fő' a vagonra! – mer' kettő adta le, meg kettő szedte e'

Ő fiatalabb vót, mint én vagy 3–4 évve'. Jó-hosszú gyerek vót! Nagy embernek, ugyi, nagyon kell hajulni: a szemei maj' kigyüttek neki. Én meg kicsi vótam, de inkább elszedtem a téglát. Őt téglát kellett össze-fogni. Próbáltuk hármásával, de:

– Nyet, nyet! Pjáty stukk! Nem tri, az máló, semmi...

Ahogy így összefogtam a téglát, az erek itten elfáradtak a kesztyübe, meg az izmaim maj' leszakadtak. Hát nehéz vót! De mikor nem vótak ott az orosz munkavezetők, akkor mingyán a vagon mellé raktuk sorba: csak a kocsin ne legyen.

Ha letettem ötöt, abba' biztos vót három rokkant. Én nem kíméltem ott semmit, ahogy gyütt, úgy raktam. Mikor az építkezésre kihordták a téglát, ott annyi féltégla vót, hogy az Ural-folyót e' lehetett vóna fogni. Az Ural-folyót!

A vagonürítőkné' az vót az egy jó, hogy mikor nem vót téglá vagy cement, szóval amit köll lerakni, akkor: vót egy védett épület, ahova a zsedété – mán mink – bementünk. Nem vót ülőhely, ki hun érte, ott ült le, de ott meleg vót, meg az a nagy bunda alattunk vót. Örültünk, hogy ülhetünk! Meg se' mozdultunk, nehogy az orosz észrevegye, hogy mozgunk, tán menni akarunk. Azt lestük mindég, hogy az ajtó mikor nyílik, mikor gyün az orosz.

Amit most mondok, ez télen vót. Mer' ott vótam vagy két évig. De akkor mán nem tudtam versenyezni! Meg nem is akartam. Pihentem egy öt percet a sánca²⁰¹ míg a többi is lerakta? Azok kényelmesen lerakták, mink meg beleizzadtunk, mint az ökör, a hátunk vizes vót! A bundát levetettük, csak a pufajka vót rajtunk, de a mozgásba' az ember, akármilyen hideg van, csak megizzad.

* * *

Amúgy meg lakóházakat építettünk. Nagyokat! Emeleteseket! Azokat mind foglyok építették, magyarok, németek, románok, finnek, mindenféle-fajta ember vót ott, sok-ezer ember dó'gozott.

²⁰⁰ А *спать* 'alszik' ige magyar raggal ellátott alakja.

²⁰¹ Az 'árok' jelentésű *sánc* elterjedtségéhez lásd MTSz II: 341.

Nem jó' mondom: vótak ottan az építkezésné' lányok is! Rakták a falat, az emeletes házakat azok rakták, egy brigádba'. Mikor regge' jöttek ki abba' a munkásruhába' – nadrágokba' – akkora fenekük vót, mer' ki vótak temve. De szép nők vótak! 32 vót egy brigádba'.

Én csak pallért láttam férfit, ott maj'nem mind nők építették a falakat. Úgyes nők vótak. Miko' elkezdtek a fundamentumtu', körü' húzták dróttal az épületet – mint itt is –, akkor minden somál be vót ütél egy szög, ahogy emelkedett a fal, mindég húzták, a téglát meg a drót mellé lerakták.

Mikor kijött a fő'dbül, alól pincelakás vót, az le vót forsideszkiával rakkal, itt is vót egy szál, itt is, és a hadifoglyok kintrül – nem messzirül, 10–15 méterrül – hordtuk a taligákkal a téglát a lányoknak. Az egyik deszkán jött egy hadifogoly üresen, én meg mentem befelé terhesen, egymástól odébb, hogy ne tartsuk fel egymást. Eccer éngem az orosz – az a másik járdán gyütt, mer' ketten nem fértünk vóna el – megfogott, a vállamat, éngem taligástúl úgy bevágott oda! Aszitem a nyakam kitörök... Beestem, a téglá meg tragacsostúl²⁰² egy hajszál híja, hogy nem esett rám. De ahogy lökött, én olyan ütést kaptam! Kinek panaszkodjak? El köllött hallgatnom.

Azé' vót ez, mer' spekuláltam: a tragacsot nem raktam úgy meg, ahogy ők mondták. Hát kerestem a könnyebbet! Én arra nem gondoltam, hogy épp evve' találkozok...

De oszt' azután meg köllött ám rakni a János bácsinak a tragacsot! Mer' éngem nagyon figyelt! Jött mellettem megint, aszongya: ez a karasó, ez!

* * *

Vótam én osztán körü'belü' két hónapig brigádvezető is. Én, az egyszerű örvezetőcske! A többi mind főtörzsörmesteri rangba' vót, de hát ott nem hordták a rangot. Csak bokszos-skatulábú' kinyirták a csillagot,²⁰³ azt köllött fölvarrni a brigádvezetőnek. Nekem is vót egy... De nem sokáig tartott a kiskirályság!

Akkor is az építkezésen do' goztam. Az egyik ember fölbicsakolta²⁰⁴ a másikat, hogy menjenek föl – mán regge' – a készíttetlen szobákba. Még

²⁰² Mivel az elbeszélő szinonimaként használja a *taligát* és a *tragacsot*, nem dönthető el, hogy *kubikos talicska* szerű (azaz ladás) vagy léces és lapos rakfelületű egy kerékű és két fogantyúja segítségével taszítható szállítóeszközt használtak-e – erről a két szállítójárműről lásd K. Kovács László 1982a: 165., 1982b: 209.

²⁰³ Erősen kérdéses persze, hogy rendelkeztek-e a hadifogságban cipőkrémes dobozzal... Ha valóban fémlemezből vágta ki a rangjelzés csillagját, az csak konserves doboz lehetett.

²⁰⁴ A *felbicsakol* 'felbiztat, rábeszél' igét nem találtam a tájszótárakban.

nem vót kivakolva, de szalamandré kályha vót benne,²⁰⁵ telerakva kokszzal, hogy száradjanak a falak. Ez a két szerencsétlen ember meg a sok gázt beszedte, oszt' elaludt. Sorakozó vót este, hát az orosz örök mondták: menjek övelek, hogy körü'belü' melyik házba'... Mer' sok házat építettek, olyan 4–5 emeletes házakat, lapos tetőset. Ahogy megtalálták, ott mingyán hel'be azok is jól megagyalták őket, mikor meg begyüttünk a lágerba, az orosz örök átadtak bennünket a magyar tisztneknek.

Vótak nálunk tiszték is valameddig. Nem köllött nekik dó'gozni, csak ették a foglyokat: úgy megverték a foglyot, amé' nem úgy csinál, ahogy köllött, hogy abba' hiba nem vót!

Engem is odahívtak. Vót egy nagy helyiség a láger közepin, égtek benne azok a nagy körték, háromemeletes ágyak vótak – soha nem felejtem el. Ottan megpisszenni, mint az iskolába' a gyerekek, nem vót szabad. Ha valakit észrevettek, akkor mingyán azt mondta a főtorzsőr-mester:

– Ki az? Jelen'kezzen! Azt a ... erre-arra... – mint a kanász, úgy káromkodtak.

Akkor persze köllött jelen'kezni. Legyűttek onnan, vót ott egy asztal meg egy ütlek, oszt' tizenötöt mingyán a szemünk láttára elpáholtak.

Bakos Géza vót a tisztem, Bakos Géza őrnagy. Nem vót neki mással ütni: vót neki egy funérlemeze, arra írkált fő' valamit, nem papírra, és mikor tele lett, üveggel lepucolta – avva' ütött. Aszongya:

– Te vótál nekik a brigádvezetőjök?

– Én.

– Oszt' mé' engedted el őket egész nap?

– Hát – mondom – eltűntek. Én nem tudom...

– Azé' vótál odaállítval, hogy figyelj!

De engem az úgy megvert! Elő'rü', mint az ökröt: Mikor az ökör szaladni akar, akkor verik a szemibe az ostort, hogy ne menjen. Jól kiosztott!

Úgy fogtak az oroszok mellett, féltették azt a piszkos bőröket. A nyakunkon csak herék vótak, élődik. Kaja nem annyi vót nekik, mint nekünk: fölmentek a konyhára. Ott telezabálta magát, mink meg ettük a csován-levest²⁰⁶. A csóvánt is úgy kellett lopni.

Na oszt' azután nemsokára el is vitték onnan őket. Akkor meg vótunk ijedve, hogy most mán nem lesz pártfogónk, elvitték a fejese-

²⁰⁵ Nem tudom azonosítani a *szalamandré* típusú kályhát. – E kályha-típus elnevezésének az lehetett a logikai alapja (melyről egyébként azt sem tudom, hogy itthon is, vagy csak a hadifogságban találkozott vele az elbeszélő), hogy a *szalamender/szalamandra* szóhoz olyan mesébéli gyík szerű állat képzete kapcsolódik, mely nem ég meg a tűzben (MNyÉrtSz VI: 48.; BAKOS Ferenc 2002: 619.).

²⁰⁶ A *csován* 'csalán' szóföldrajzához lásd ÜMTSz 1: 742–744.

ket. Elvittek vagy 30 vagy 40 tisztet. És jobb dó'gunk vót azután, mikor elvitték őket, mint mikor ott vótak!

* * *

Mikor az épületnél oszt' leváltottak, elkerültem egy ismerőshö', Nagy Ferihö'. Pesti gyerek vót. Kisember vót különben, de bemondta magát mint szakaszvezető, így oszt' brigádvezető lett. Azt hittem, hogy jobb a világon nincs: felit se' kellett dó'gozni, és mellé még én kerestem rubelt: 200 rubelt felszívtam egy pár hónapba'. De oszt' azt is elvonták tüllünk, azután nem kaptunk semmit. Jó vót a 200 rubel: tudtunk érte krumplit venni. Ott is így vót, mint nállunk: vót háztáji. A leadás, a beadás, minden úgy vót. Onnat gyütt a szél, itten meg megállt. Fölfogta Magyarország. És akkor a krumplit vettük a parasztoktú', és lopva behoztuk a láger-udvarba.

Meg jártam a civileknek krumplit ásni, idő után. Ez a brigádvezető, a Nagy Feri, megengedte nekem:

– Polyák bácsi, maga maradjon le a szakaszbu'...

Nekünk vót propuszka²⁰⁷ – igazolvány, amivel mink mehettünk 30 vagy 40 kilométer körzetbe', amerre akartunk. Vettük a papírt, igazoltuk. Kijjebb mán nem mehettünk, se' egyik faluba, se' a másikba, ott mán tilos vót.

– Maradjon ki – aszongya –, míg beér a lágerba, aggyig keres egy vödör krumplit. Ráér begyünni. Majd egy másik brigáddal begyün. Van papírja, magát az oroszok nem foghatják le.

Vót ott a láger-udvarba' egy bánya-telep. Aki bent rosszú' viselkedett, büntetésbu' odavitték abba a nagy gödörbe, oszt' három taliga követ ki köllött neki bányászni, és aztat kiszállítani a lépcsőkön, az udvart elteríteni, hogy köves legyen. Büntetésbu'! Na, mikor a krumplit bevittük, egy kiállt a gödörnek a szélire, a bánya tetejire, lesni. Elég nagy gödör vót, mély vót. Azelőtt is mán ott vót, és akkor mink ottan mindig bengésztük a követ, ahogy mondtam. A köveket felraktuk két ó'dalt, aztán a vasrudat behúztuk a vödörbe, rátettük a köre, megraktuk alatta a tüzet. Fa az vót elég, fenyűfa, és akkor ottan főztünk. Mikor gyütt az orosz, akkor akik ott bent vótak a gödörbe': egyik a tüzet taposta, a másik a krumplival szaladt, elgyugni... Mikor elment, megint újra begyü'tották. Ez így ment, míg megfőtt.

Eccer nekem véletlenül' nem vót benne részem... Amit leszedtek, a főtt krumplinak a héjját, de csak a héjja vót ám, nem úgy, mint itten nállunk most, ahogy a krumplit megpucolják... Nekem mondták a bent lévőök mikor lekoppasztották, vót egy marokkal:

²⁰⁷ А *пpошyк* szótlári jelentése (egyebek mellett) 'belépési engedély', 'jelszó'.

– Polyák, te mindent megesző’, tebeléd beléd megy minden. Nem eszed meg?

– Én nem! Add ide, maj’ elviszem a szemetbe.

Elmentem, ki a gödörbű’, oszt’ körülnéztem: nem-e lát senki. Két-három falatra már lent vót a krumpli...

– És nekem éjjel olyan gyomorégésem vót, hogy azt hittem, elme-gyek a másvilágra! Hát hogyan: héjjat ettem. Borzasztó vót.

Éhesek vótunk, mindég éhesek vótunk. De hát én megkerestem azér’ a kenyérré valót, vót rá eset, nem is eccer. Este, miko’ bementünk, a hadifoglyok:

– Van 20 dekás kenyérem eladó! 2 rubel...

– Nekem van egy adag levesem, ki veszi meg?

– Én megveszem – mondom.

Adták is mingyán csészével együtt. A levest megettem, a kenyeret is. Én nem dohányoztam el! Azé’ vótam 1-es. Azt mondták:

– Polyák bácsi, ha köll, mindég szóljon, mink nem eszünk inkább, de mahorkát azt veszünk kenyéré’ meg levesé’.

Na, mondom magamba’, jó’ van, tik itt maradtok. El is lettek temetvel, én meg hazagyüttem, mer’ az övékét is megettem.

De hát az a kaja is... Vót a lágerbe bent 5 síló a hadifoglyoknak, a tiszteknek külön vót. Oszt’ mikor jött a káposzta-szezon, vótak gumicsizmák, öten belementünk a sílógödörbe, létrával, abba nem-tudom-hány ótó káposzta belement, ott tapostuk. Hatalmas vót, vót körü’belü’ 4 méter mély, ki vót rakval téglával, és be lett vastagon cementtel húzval. De ezt mondanám is, meg nem is, félek, hogy majd kérdőre vonnak... Ahogy a káposztát gázoltuk – mint itthon is mikor tapos-sák –, csak úgy habzott, csak úgy csamcsogott a láb a gumicsizmába’, mondja az egyik gyerek nekem:

– Polyák bácsi, hugyozni akarok, ki köll mennem.

– Mégy a fenébe! Oda a lábad mellé mingyán e’!

Csak úgy habzott... Éppen csak hogy végézni mentünk ki.

– Hű – mondom – gyerekek, ha ezt megtudná az orosz, minket egyből felakasztana...

Mind az öt sílot telerakták, már teleraktuk, én is ott vótam. Ott annyi vót a káposzta! Nagy fejek, olyan 5–6 kilósak. A vöröshagymát szintén, de akkor a németek vótak a sílónál, ilyen vezető emberek, azokat bízták meg, nem a magyarokat. De abbú’ is loptam! Vittem be a trózsákba,²⁰⁸ széjjelraktam. Az 5–6 kilo vöröshagyma énnekem annyit ért, mint itten valakinek egy pár lova. Nem adtam vóna akkor egy pár lóér’! Hogy milyen jó az! Jól megszózzuk, és a feketekenyérral egy vöröshagymát...

²⁰⁸ Szalmazsák helyi neve: vastag vászonból varrt, szalmával megtömött ágy-tartó-zék – lásd CSILLÉRY Klára 1981: 543–544.

De még avva' is spórolni köllött, nehogy elfogyjon. Én olyan jó' éreztem magam attú', a vöröshagymátú'! Örültem neki nagyon.

* * *

Azé' nagy vótam én: tudtam lopni. Meg vakmerő is vótam. Én megmondom ahogy van, mán mostan nem vonnak felelősségre: loptam.

Az építkezésnél dó'goztam akkor. Mondja nekem az egyik orosz, egy civil: vojna pléni, kéne nekem pokróc, tud-e hozni? Mondom: tudok. Levettem a németeknek az ágyokrúl este, mikor nem vótak otthon. Keresték, de nem vót olyan nagy baj belüle. A németeknek ha hiánya vót, azt pótolták, mer' a németek vótak a raktárba. Hordták be az anyagot, én meg adtam el!

Még elloptam töllök a ruhát is. A bányára le köllött minden héten mennyi – a bánya, az vót a fürdő. A németekke' mentünk fürödni, és akkor eszembe jutott nekem: atyaúristen, hát nekem köll egy pár inget vennyi innen! Este vót, egyedül lementem. A németek bementek a fürdőbe, vascsövek vótak meg kampóvasak: ruhatartó, arra ráaggatta minkenkí a magáét. Mondom magamba': János, most válogathatsz e'! Megfogtam szépen az inget, szépen becsúszttam... Persze ottan vót forgalom is, egyik-másik járkált, de olyan szép simán megcsináltam: közelítettem, mint a macska az egeret, aggyig húztam, aggyig húztam, még a bunda alá becsúszttam, a bundát meg begomboltam.

Na de a pokróc... Olyan jó pokrócokat eladtam, nem egyet, sokat! A Nagy Feri rámcsavarta – de jó szorosán, hogy ne mutasson – meg rámkötötte alumíniumdróttal, jó' meghúzta. Ez akkor vót, mikor a nagybundát felvehettem, vékony ruhára nem lehetett a pokrócot, mer' akkor aszitték vóna, hogy állapotos vagyok.

Sikerült kivinni, mer' a kapuba' nem vót senki, aki ellenőrizte. Mer' ellenőrizték! Ötös sorjáva' mentünk ki, oszt' minden sor emberné' vót egy motozó, aki megkezdte alu'ru', oszt' végigtapogatta. Valahogy kicsúsztam, az orosznak el is adtam 100 rubelé'. O'csóé' adtam, de eladtam, az ilyesmit má' hazavinni nem lehet.

Rá egy 3–4 hétre megint: mondta egy illető, hogy van ez-és-ez. Mondom:

– Hozd be, és eladom.

Akkor meg úgy eltaláltam, hogy: vót egy szlovák gyerek, Ribárnak hitták, az négy orosz mellé lett beosztal, mer' jó' tudott magyarul, az ért oda hozzám:

– Polyák bácsi, azt a mindenit magának, hát maga olyan, mint egy állapotos asszony. Annyira föl van pumpálva ruhákkal...

De engem ű előre figyelmeztetett:

– Ha kifele jön a kapun, abba a sorba iparkodjon, amelyikbe' én vagyok, hogy én vizsgáljam meg magát, ne az orosz. Mer' ha az orosz megvizsgálja, akkor még kap egy pár fülest is.

Ugy is vót: mikor beálltam a sorba, nem az ő sorába kerültem vóna, de oszt' láttam, mikor előttem 5–6 ember vót csak, mondtam a kollégéknak: cseréljünk helyet, én meg szépen áthúztam az ő sorába. Mondom oszt' neki:

– Jó' van, Ribár, nem lesz semmi baj, ebbű' jut neked is.

– Azé' – aszongya –, mer' másképp baj lesz!

Este kaptam a pénzt, mentem hozzá – tudtam melyik barakba' van, vót ottan 5 barak is, vagy 6 –, odaadtam neki a rubelt. Aszongya:

– Máskor ha visz, mindég az én soromba jöjjön.

Azutá' oszt' nem vót pardon: mentem, mint a vak, sose' törődtem semmivel. Elszántam magam: ha elfognak, hát kapok egy párat, oszt' kész. De nem fogtak el soha!

Dehát vigyáztam is... Az árut, amit összeadtak a kollégák, hogy adjam el, a hóba eldugtam! Ahogy mentünk a vécére, a hó el vót dobálva, magosan, mer' ott nagy hó vót ám egész télen. Gondolkoztam én, hogy ha a ruhát behozom, megtalálják, oszt' elviszi egy másik, az adja el. Vittem a hónom alatt a szajrét,²⁰⁹ akkor abba a nagy hóba beleléptem, csináltam a lábammal, amegyig befért, nagy lyukat, abba gyugtam. És amikor köllött, regge' korán, kimentem érte. Egy másik lukat fúrtam helette, összement a két luk, hogy ne vegyék észre, mi vót ottan.

Akkor megint: egy asszony kérte, hogy nem-e tudnék neki kivinni üveget. Ablak üveget! Még az is kellett nekik... Mutatta, hogy milyen nagyságú: nem nagy, olyan 30–40 centis. Azt is betették a bunda alá, lekötötték a kollégák. Mondom:

– Kössétek jól le, mer' ha a dróttú' kicsúszik, ráesik a lábamra, oszt' az orosz megtudja! Hajajj!

Az asszony nem is kérdezte, hogy mit fizet. Nagyon jól megfizetett!

* * *

Akkor meg osztán még könnyebb vót, amikor nem a többiekkel mentünk ki a munkaterületre. Bekerültem azok közé, akik örözték a hadifoglyokat. Le vót karóval üttel a nagy munkahely, oda ki vót húzzal 3 szál drót. De vót ottan csinával butki, olyan kis sátor, ahol itt is vót

²⁰⁹ A *szajré* eredeti jelentése 'betörés, lopás, zsebmetszés útján szerzett, lopott, rabolt holmi, zsákmány' (MNyÉrtSz VI: 29.), az elbeszélő azonban 'nem egyenes úton szerzett, mégis jogos tulajdon' értelemben használja.

ablak, ott is vót. Benne egy szalamandré, abba' égett a kocsz. Az orosz azt mondta, hogy a dróton se' be, se' ki nem mehet senki: nekünk köllött figyelni végig a drótot. Látótávolságra vótak a kunyhók, és ha észrevet- te, az szólt rá, ha én észrevettem, akkor meg én.

Az orosz azt mondta, hogy mi hamarább kimegyünk, mint a vsze cselovek;²¹⁰ mire kiérnek a munkások, akkorra nekünk tüzet köll hogy rakjunk, mer' egész nap nem mehettünk ki a kunyhábú' tüzelőé'. Kint a munkahelyen mindég vótak hulladékok, úgyhogy vittünk, amennyi köllött. Csákánnyal – balta nem vót – szétvertük, és abbú' raktunk tü- zet. A kocszot beletettük a szalamandréba, és olyan meleget csináltunk, hogy sokszo' ajtón kivú' kizavart a meleg.

Eccer ahogy megyünk hazafele, aszongya nekem az orosz – civil vót, háztájija vót neki, vót neki egy tehénkéje is, úgy vót, mint nállunk – hogy:

– Szukoj drova – száraz fa, amive' az asszony a szenet begyújtsa – tudok-e vinni?

Magamba': kigyüvök korán! De mi hasznom vót? Kimentem én ko- rán a kollégával, de még a villan'fát elvittem az orosznak a házához, má' kivilágosodott. Nekünk meg nem vót tűz! Az orosz kijött, akko' azé' piszkált, hogy mé' nem raktunk tüzet? Azt hazudtuk, hogy nem találtunk fát, oszt' maj' kitörtük a nyakunkat a fába...

Mikor viszem a villan'fát reggel, beviszem az udvarba – olyan kis gangja vót az épületnek –, a villan't felcsavarja az öreg, aszongya:

– Szkolko rubli? – mennyit kérek érte?

– Tricet rubli.²¹¹

– Ó– aszongya – mnóga, mnóga. Nyet, nyet! – hogy nem ad annyit.

Bement a szobájába, be vót egy kicsit függönyözve, de a villany égett. Az öreg orosz simíjja a szakállát, mintha most is látnám, szép fehér szakállá vót. Csak simogasd! Ha nem adsz annyit, majd én segí- tek a bajon. Fölvettem a villan'fát, nem vót hosszú, csak gyú'tósrú' vót szó, lehetett olyan 30 kilo, elvittem a harmadik szomszédba. Mondom: a második szomszédjába nem viszem, mer' ha megtanálják, egymást itt összeverik... Elvittem oda, az meg megadta nekem a 30 rubelt!

Vót úgy, hogy nem tanáltunk olyan gyú'tóst, ami nekünk köllött, mer' a fa vizes vót. Aszongya az egyik:

– Te, ezt az ajtót vágd össze.

– Ebbú' baj lesz – mondom.

– Ne törődj vele! Mire az oroszok itt lesznek, abbú', nem marad csak a szálkája.

A kolléga nekiment a csákán'val, oszt' úgy fölvágtá, hogy még aki meg akarta ismerni, az se' ismert rá az ajtóra. Csak nem vót befestve.

²¹⁰ Azaz: az összes ember.

²¹¹ Тридцать, azaz harminc rubel.

Olyan állapotba' vót, hogy be köllött vóna tenni a helyire... Először a csapokat, azokat mingyán rá a tűzre, hogy ne tudják mi vót!

* * *

Na de vót osztán, mikor tüllem loptak!

Egy szép napon jövünk be a lágerba, és aszongya nekem egy gyengélkedő ember:

– Polyák bácsi, megjárta maga meg a Csonka! – ez román gyerek vót.

– Miér'?

– A trózsákbú' minden krumpliját meg vöröshagymáját a Varsányi törzsőrmester – a lágerparancsnok – mind kiszedte – aszongya. – Vitte be a szobájába egy nagy pokróccal.

Hát nem egy nap hordtuk mink ezt össze! És ellopta. És ű maga abbú' étkezett, mikor a zöme kiment a lágerbú, 2–3 maradt bent, aki gyengélkedő vót.

Bementem hozzá, mondom neki:

– Törzsőrmester úr, mondja Galambodi János, hogy maga a krump-lit, az enyimet meg a Csonkáét, a vöröshagymáva' együtt összeszedte.

– Na és? – aszongya – Hol vette maga aztat? Hol? Melyik bazár-ba'?

– Hát – mondom – én dó'goztam az oroszoknak a háztájiba', és attú' kaptam.

– Mondja annak, aki szalad!

– Akkor legalább a felit adja vissza, amé' dó'goztam érte – mondom.

– Polyák bácsi – aszongya –, mondtam mán, menjen ki innen, mer' úgy megrúgom, hogy az égen lyukat üt!

Hát, ugye, mit csinálhattam? Visszamentem, de éngemet bántott egy jó félévig.

De oszt' egy félévre az én törzsőrmesterem megbetegedett, bekerült az OK-ba. Azok vótak a leggyengébb emberek. Vótak: 1-es, 2-es, 3-as, OK-s. Azok a disztrópiások, azokat reggel mán vittük a temetőbe, sokat közülle.

Azt mondja nekem a Nagy Feri:

– Polyák bácsi, a Varsányi Józsi aszonta, hogy van neki ingje. – Űneki kínálta, de, aszongya, ű mint brigádvezető nem vállalja, mer' ha űtet elfogják, keményebben bánnak vele.

Beállít hozzám a törzsőrmester. A kórházbú' jött le – ott vót hely-be' a kórház –, mán ű akkor senki ember vót. Leül az ágyam szélire, aszongya nekem:

– Polyák bácsi, hallottam, hogy maga jó’ tud csencsölni.²¹² Hoztam magának két inget. E’ tudná adni?

Nagy Feri, a brigádvezetőm mingyán intett: e’! De nem köllött nekem mondani. Errű’ csak nem mondok le?

Mondom:

– Há’ hozza le!

Mán akkor ű elfelejtette, hogy mi vót köztünk.

Hozza oszt’ le: szépen összehajtal, be a bunda alá, összegombolja, leül, nyomja mellém, én meg a pokróc alá. Na – magamba’ – mos’ mán lesz rubel, János!

Fölvettem mind a két inget: én ezt mámma eladom. Mer’ mán jött két orosz, hogy kéne neki! Ennek a két orosznak vót két szeme.²¹³ Mind a kettő a központi fűtésné’ vót alkalmazással, de mán olyan 70 éven fölüliek.

Mikor az inget fölveszem, a többieknek mondom, hogy vegyék a drótot, oszt’ kössék meg. Mer’ a drót mindég ki vót nyúttal, oszt’ be vót tével az ágynak a vassára, onnan csak ki köllött húzni, mint egy palavesszőt, és avva’ eccer átkötöttek. Ha meg bundába mentem, akko’ meg a bundát is átkötötték, hogy a meleg ne szaladjon ki.

Viszem a gimnasztyorkát,²¹⁴ mondom az oroszoknak, mind a kettőnek:

– Sztari papa, gimnasztyorka jeszt.

– Jeszt? – aszongya. – Kako’? – hogy milyen.

– Novi – mondom, – új.

– Na, ládna – aszongya. – Szmotri! – hogy mutassam.

Kigombolkozok, mutatom. Vessem le! Levetem. De én mán akkor azon is gondolkoztam, hogy az övéké az az ing, én meg eladom?! Maj’ utóbb még kapok egy fenéken rúgást, és aszongyák, hogy pucoljak ki innen, ők meg elviszik haza.

Kérgyi az egyik:

– Na, vojna pléni – hadifogoly – szkolko rubli agyin stukk? – egy darab hány rubel?

Mondom neki:

– Szto rubli – száz rubel.

Hő, a másik mellette:

– Mnóga, mnóga, ócsiny mnóga – nagyon sok!

– Nyet mnóga, nyet mnóga.

– Hát szkolko... – hogy mennyi az utolsó ára.

²¹² Az itteni jelentés ‘ad-vesz, ügyeskedik’, az ÚMTSz 1: 783. azonban a *csencsel*, *csencsöl* ige ‘csen, lop’ jelentését közli Hódmezővásárhelyről.

²¹³ Azaz: fél szemére mindkét orosz vak volt.

²¹⁴ A *gimnasztyorka* – a magyarba is átkerült szó – ‘zárt, magas nyakú, zubbonyszerű bebújós orosz katonaing’-et jelent. – BAKOS Ferenc 2002: 232.

– 90 rubel – mondom – gyevegy rubel...

Na és akkor valahogy mégis mondták, hogy megveszik, mer' novi – új. Egyik is adott 90 rubelt, meg a másik is. Meg még! Mikor bementem, vágta a mahorkát, olyan szalmavágó-féle vót, de csak ilyen kicsi vót, az asztalon, oszt' az egyik szurkálta bele, a másik hajtotta. Mán vót előtök egy halom. Mondom:

– Sztari papka, daj menyé – adjál nekem mahorkát! – Az ing karasó – hogy jól járt vele...

– Na, igye szudá!

Odamentem az asztalho', tartom a zsebemet. Tett bele vagy háromszor, de mindég olyan keveset: nem nyúlt bele, csak úgy csiklandozta. Na – mondom – az anyád istenit, nem adsz te sokat... Mondom akkor a másiknak:

– Tözse, cselovek – te is adjál!

Mikor ez megvót, megláttam ott a sok Pravda-újságot – abba' szítták a cigaretát –, mondom:

– Sztari papka, mahorka jeszt, iso gazet náda – újság is köll. Akkor mibe csavarom meg?

Aszongya nekem:

– Cihány, cihány! – hogy én csalog.

Jó' van, abbúl is adott egyet. De ez a Pravda-újság nagy vót, maj' nem betérített egy asztalt!

Mikor beérünk a lágerba, má' akkor a törzsőrmester ott ült az ágyamon. Most mi lesz? Szégyelltem magam, bennem vót még az a parasztbecsület, hogy nem adok neki semmit.

– Na, – aszongya –, Polyák bácsi, széna vagy szalma?

– Hát mondom – széna... – Mán a széna azt jelenti, hogy van.

– Nahát akkor adja ide, amit kapott. Fele legyen a magáé, felit meg adja nekem ide.

– Törzsúr – mondom neki –, baj van. Nem vót otthon az asszony, oszt' így nem tudtam megkapni a pénzt. Se' a mahorkát. Aszonták, hogy maj' hó'nap...

Ezzel ez megvót. De a Nagy Feri aszonta, amikor elment:

– Polyák bácsi, ne kertőljön. Mondja meg neki, hogy nem kap semmit, amé' ellopta a krumplit meg a vöröshagymát. Amé', azt mondta, magát fenéken rúgja. Ne adjon neki még egy cigaretát se'.

– Így ahogy maga mondja?

– Ne adjon, mer' én verem meg magát!

– Szaki, mos'mán estére megin' gyün, mit mondjak neki?

– Hogy mit mondjon? Adjon neki innen is egy marha-nagy pofont, meg amonnan is, oszt' rúgja fenéken, hogy vigye ki a barak ajtaját.

– Á, – mondom – azt nem lehet csinálni...

– Ha én mondom, lehet. Má’ senki ember, mehet az istenhő’ panasza-ra. Maga dó’gozott érte, ő meg ellopta magátú’.

Na és a’ lett a vége, hogy másnap este, mikor gyüttem, szinte a vas-ágyamon ült. Nem tudtam mit mondani:

– Főnök úr, kaptam má’, de nem sokat

– Mennyit kapott?

– A két ingé’ kaptam 50 rubelt, meg egy kis mahorkát. Esetleg abbú’ megkínálom, ha akarja.

Az újságot a zsebembű’ kiveszem, mondom:

– Nézze e’, még ebbű’ is adnék magának, de mivel hogy elvette a trózsákombű’ az anyagot, én mos’mán magának semmit!

Na de azér’ csak hasítottam neki cigarettapapírt, fogtam a zsebem-be’ a mahorkát, oszt’ pergettem bele.

– Meg is gyű’tsam?

Vót nekem... Csiholó kőnek mondják, meg egy reszellő, acélreszellő, ami letört, a műhelybe’ találtam, meg vót az a pamutruha... rátettem a kőre a ruhát, és akko’ a kővel a reszellőt... hogy szikrát kapjon... Ahogy belekapott a szikra, elkezdett füstölni, fű’ni köllött, akkor má’ begyű’t.²¹⁵ Adtam oszt’ neki tüzet. Aszongya:

– Semmi több?! – elkezdett főnnhangon beszélni. Hogy elmegy a garnizonba!²¹⁶ Hogy följelent!

Én meg a szakaszvezetőnek a tanácsára lekezeltem neki egyet, meg-fogtam neki a grabancát²¹⁷ hátulrű’, oszt’ azon a marha-hosszú folyosón végigkísértem útet. Mikor kiment, még kapott hátulrű’ egy megbiccen-tést, oszt’ mondtam neki:

– Ide többet be ne gyere, mer’ megeszlek tégedet ruhástúl, minden... Nagylegén’ vótál, de mos’mán senki vagy!

Elment, többet az énfelém nem gyütt. Nemsoká elgyütt a hazamene-tel, de azt se’ vagonba’, sehun nem láttam. Biztosan ott halt meg, mer’ nagyon le vót gyengülve.

* * *

²¹⁵ Nem lehet eldönteni, hogy vajon tudatosan alkalmazták-e a hadifogságban az acéllal-kovával-taplóval való tűzcsiholás akkorra már Magyarország-szer-te csak-nem a múltba tünt, csupán szórványosan adatolt, tehát látens ismeretét – vö.: SZABADFALVI József 1982: 392–393.

²¹⁶ A *garnizon* eredeti jelentése ’helyőrség; helyőrségi laktanya’ (MNYÉrtSz II: 996.), az elbeszélő azonban valószínűleg ’lágerparancsnokság’ jelentésben használja.

²¹⁷ A Szegedről, Hódmezővásárhelyről és Nagyzeréndről szótározott *grabanc* szó jelentése ’gallér’ – *Megkapta a grabancát* ’galléron ragadta’ értelemben (ÜMTSz 2: 690.).

Énnekem lett vóna annyi eszem, mint akármelyik gyenge miniszternek, ha vóna iskolám. Olyan fifikus²¹⁸ vótam!

1946-ba' vót ez, ha jól tudom, vagy '47-be': olyan hideg vót, hogy mikor kimentünk az udvarra sorakozóba, ott egy verebet nem láttunk. Verebet! Pedig az vót ott nyáron sok! De még reptibe' is leesett. Az ablakok ahogy befagytak ősszel, november elején, azok nem engedtek föl csak májusba', olyan hosszú tél vót: fél esztendő.

Nagy Ferinek mondom:

– Szaki, mondok én magának valamit.
– Mit, Polyák bácsi? Maga mán megint töri valami rosszba' a fejit.
– Jóba' nem, csak rosszba' – mondom. – Idefigyeljen: én le fogok sántulni. Lesántítom magamot, hogy nem bírok menni. Maga meg a hónom alá nyúl.

Ez még akkor vót, amikor kísérték minket munkára, még tranportba' jártam a többive'. Engem is hajtottak, mint az ökröt... Azután oszt' kap-tam papírt.

Az orosz öröknek vót egy kitatarozott kis szobájok ott a területen, ott melegedtek a kályhánál, meg ették azt a jó fekete kenyeret. Csak úgy folyt a nyálam érte! Mikor vezetett be Nagy Feri az ajtón, olyan sántítással mentem be, hogy az ajtót alig bírták tüllem becsukni, mer' hideg vót! – Olyan betegnek tettem magam. Kérdik oszt':

– Na, mi baj?!

Aszongya a szakaszvezető:

– Sztari papa, bolno... – hogy én beteg vagyok.

Vessük le a bundát! Levetkőztettek, még a pufajkát is. Üljek a kályha mellé, osztán a zsalka,²¹⁹ a meleg... Még adtak egy darab kenyeret is. Ejnye, de jól esett! Magamba': nincs nekem semmi bajom, basszátok meg; nem akarok dó'gozni!

Na, elgyütt az este, mondta az ör:

– Vecserom, nazád... a lágérbe... te, meg egy drugoj cselovek – egy másik ember – gyűjjenek be a vojna plénit a hadifoglyot – a lágérbe bevezetni.

Még oda nem értem, meg még engem látott ember a terepen, még a lágérkaput be nem csukták utánam, én úgy sántítottam! Nagy deszkakerítés vót, olyan 3 méteres, oszt' rá a drót még, két szál drót... Mikor a lágérka-pu becsukódott, én a két ember közü' a karomat kikaptam, abba' a hideg-be' én úgy szaladtam be a lágérbe, mint a nyúl. Kutya bajom se' vót!

Akkor oszt' miko' beértünk:

– Polyák bácsi, hát ilyen betyár embert, mint maga! Hát mi' csinált!

²¹⁸ A *fifika* 'ravaszkodó hajlam, fortélyos természet, agyafurtság'; a *fifikus* 'olyan (ember, állat), akiben, amelyben fifika van' (MNYÉrtSz II: 808.)

²¹⁹ А жаркий szótlári jelenezése 'forró'.

– Hát – mondom – így köll, baszd meg, finessze’ kö’ élni. Mindég kö’ hazudni.

Megtanultam nállok francosu’ én is: hazudtam, mint a hétszentség. Ha tik úgy csináltok velem, én is úgy csinálok!

* * *

Azt mondta eccer az orosz kapitány, hogy a vsze cselovek – az egész ember – kimegy krumplit ásni, viszik ki masinával – ótóval. Vótunk egy jópár százan, még tán ezren is. Úgy vót ott a krumplifő’dön, hogy a németek külön tráncportba ásták, de szomszédok vótunk. És az orosz kapitán’ mindég biztatta a népet, hogy ki ér ki hamarább a soron: azok hamarább mennek haza a lágerba. Akkor még nekimentem én is, mint tót az anyjának, próbálkoztam, de oszt’ láttam, hogy ez csak ugrasztás. Mán akkor a hazugság vót! Rágyüttem én a zsványságra. Magamba: hopp, János, vigyázz, mer’ itten dó’gozhatsz, beleszakadhatsz, de böcsülleted semmi se’ lesz!

De nem mondtam én a kollégámnak, egyiknek se’, mer’ hát ha mindenki azt csinálja, amit én akartam, akkor hova jutunk?! Akko’ nem lesz kiásva soha... Mikor a németek előbbre mentek mint mink, elhattak bennünket – mer’ nem köllött egyvonalba ásni, a német sor ment a német sorral, a magyar a magyar sorral – akko’ én átmegyek a németekhö’! Addig somfordáltam, addig spekuláltam, mintha cigarittázni akartam vóna, elmentem én a németekhö’: kuncsorogtam, hogy adjanak egy cigarittát. Csak kéntelenségbü’ szíttam el, hogy ne legyen feltűnő.

Az egyik német oszt’ aszongya:

– Janus, maradj itten, itt a nyemcik közt! – ő köztök ássam a krumplit.

Úgy vótam osztán, hogy se’ itt nem vót ásó a kezembe, se’ ott nem vót. Csak ott kullogtam köztök. Nem tudtak mondani semmit, mer’ nem értettem meg: süketnek tettem magam. Mikor a magyarok má’ hozzánk közel vótak – azok is siettek, hogy a németeket lehúzzák –, megin’ csak úgy spekuláltam, hogy a németeket ott hagyom. Ott se’ dó’gozok, meg itt se’. Versenyeztek, én meg ellógtam az időt.

Mikor gyüttünk visszafelé a krumpliásástúl – akkor mán gyalog – nem mondtam én, hogy mit akarok, de mindenki rágyütt, hogy jobb lesz egy kicsit éssen lenni: krumpliva’ megtömnyi a zsebeket. Búzamadzag vagy ilyesmi nem létezett, vót az az alomíniom-drót, avva’ jobbra, balra...

Mikor este mentünk lágerbe... De nem vót sötét ottan! Ritkán vót sötét, ahol én vótam, alig vót egy-két óra hossza. Csak szürkült egy kicsit,

hát láttam messzirű', hogy az örök a láger előtt az embereket tapizzák. Miko' én érek oda, mán láttam a pékkosarakat, gömböl'ü kosarakat: a nagy krumplik csak úgy mosolyognak az emberre! Na – mondom – János, hozhattál te krumplit, majd itt elveszik e'! Az orosz odagyün:

– Kartocski, jeszt?

Nem mondhattam, hogy nem, mondtam: jeszt. Hogy mennyi van? Mondom: málo – kevés. A drót-lakatot kicsavarta – azok a nagy krumplik csak úgy verték a bakancsom fejit, eccerre lezúdult az a 5–6 kila krumpli. De az még nem vót elég: tettünk az ing ujjába is, azt is elkö-töttük, meg a nadrág szárába, úgyhogy körülbelű' térgyig ért. Ha fõnt tapogatnak, akkor lent hátha nem nyúl oda. Azt ott hatta! Vót körű'belű' egy jó tíz kilo krumpli, amit elloptam – valamit csak meghagyott.

Közbe' az egyik ember közülünk meglépett: nem jött be rendes idő-re. Mondta akkor az orosz kapitány:

– Emberek, úgy vegyék az egészet, hogy itt megszökni nem lehet. Mer' Butapesthõ'– aszonta: Budapest – 5500 kilométerre vagyunk. Innen hazagyünni nem tud, mer' hol itt le köll szállnyi, hol ott, elfogják. Nem tud oroszú', úgyis visszahozzák.

Hát, visszahozták. Hogy mi' csináltak vele odabe' az őrsegen? A sze-mei vérbe' vótak, mikor regge' mentünk ki a vállalatho' dó'gozni, oda vót kiállítval a kapunak a sarkára, oszt' ki vót írval nagy betűkkel: így jár, aki szökik!

Az mán elég vót, hogy így megtépik az embert. Hiába akart pró-bálkozni, úgyis visszahozták. Így oszt' az az ember csak velünk gyött hazafele, nem vót neki más útja.

* * *

Kimentünk egy vasárnap dó'gozni a munkahelyre: fundámentumot ástunk. Vasárnapi nap nem lett vóna muszáj, hogy dó'gozzunk, de az orosz munkavezető bejött értünk. Ha ők kértek munkaerõt, bejöttek a lágerba, a lágerparancsnok kiírta, hogy melyik brigád menjen ki, és ot-tan nem vót, hogy nem, azt teljesíteni köllött.

En bent vótam má' a fundámentumba', maj'nem hogy a fejem elbu-kott, mer', ugye, emeletes házaknak nagyon-nagy fundámentum köllött. Nem dohányoztam még akkor se', csak azér' gyű'tottam vóna rá, hogy húzzam az időt, hogy ne kölljön avval a fűrógéppel vacakolni. Aggyig is pihentem! Ahogy csavarom a cigarittát, odajön fölém az orosz. Mán kész vót a cigaritta, az orosz meg kikapta a számbú'. A vége kioldó-dzott, az nem ragad úgy, mint a cigarittapapír, és az összes mahorka rámszóródott, a lámbelimre. En erre idegességembe – hát mit tudtam mondani? – mondom:

– Baszd meg a kurva jó anyádat! Még vasárnap se' hagysz, hogy cigaretázzak?!

Akkor az orosz odahajult a gödör fölé, és azt mondja nekem – mint-ha most látnám – hogy:

– Ja kurvi? – hogy: én vagyok a kurva?

– Da! Igen! – mondom. Nem mondtam, hogy nem. Hát mit számít? Egy öreg orosznak mé' nem mondhatom meg?

Az orosz méregbe gyűtt! Énnállam mán akkor ott vót a lapát, hogy majd kidobom, amit fölkevert a gép... Beugrott hozzám, és én megijedtem az orosz tú', ő meg éntüllem. Én attú' féltem, hogy megüt, ű meg attú', hogy majd a lapáttal odahúzzok egyet. Akkor én az öreg orosz nyalábra kaptam – de ijedségembe'! – úgy vágtam a falho' ütet... Olyan kösziklás helyen ástuk, az Ural-folyó partján, olyan vörösköves vót, úgyhogy a fundámentum nem vót sima: a kövek kiálltak... úgy odavágtam, nem is tudom, hogy hun lett bennem az az erő.

Az öreg orosz mingyán szólt a brigádvezetőnek:

– Nagy, Nagy, igye szudá! Karandás jeszty?

– Jeszty.

– Bumázska?

– Tózsze jeszty. – Hogy: ceruza van, papír is van. Vette a jegyzőkönyvet. De akkorra mán két őrt odahozatott, hogy engem bekísérnek a garnizonba, a goszpodin századosho'. Még beértem, én nem tudom hán'szor löktek meg a gyerekek – mer' gyerekek vótak, 16–17 éves kis kölykök. De annál rosszabb vót, mer' azok ha köllött, ha nem, az úton csak megpiszkáltak. Jött velem a Nagy Feri, a brigádvezetőm, mint tolmács, aztán az öreg orosz.

Mikor beérünk az orosz kapitán'hoz – emlékszek rá, olyan nagy, szakállas, jóképű orosz vót –, az mingyán mondja, hogy szagyisz – üljünk le. Leültünk, oszt' kérdezte az öreg orosz, hogy mi vót. Azt mondta, hogy a vojna pléni – valamennyire megértettem – őtet a falho' vágta. Akkor nekem mondta a kapitány: igaz? Mondom: dá – igaz vót. Aszongya: pocsemu? – hogy mé'? Mondom: a zakurittyot kiverte a számbú' – zakurittynak mondták a cigaritát.²²⁰ Akkor az orosz kapitány azt mondja a brigádvezetőnek:

– Nagy, mondja meg a vojna pléninek, ha még eccer ilyet csinál, kivettem ütet Szibériába, ami közel van, csak szto kilométer, és akkor az ólombányába teszem ütet munkára. Nem vót elég ilyen hosszú ideig, hogy minket a németekke' együtt üldöztek, meg vertek? Még akkor' a vojna pléni elgyün ide a saját hazánkba, és még akkor a mi népünket a falho' nyomkodja?

A Nagy Feri nekem tolmácsolja. Mondom:

²²⁰ А *закурить* jelentése 'dohányozni, rágyújtani'.

– Szaki – úgy közbe odaszólok – én valamennyire értem, de jobb, ha nem értem. Ha butának teszem magam, akko’ jobban elnézi, mint ha tudom, oszt’ mégse jó’ csinálom.

Akkor az orosz kapitány fölkel, barátságos arccal engem megfogott, a vállat, oszt’ ó’dalt a lábával fenéken billentett, és azt mondta, hogy máskor ilyen ne csináljak. Én meg fogadkoztam, mint aki olyan ártatlan, hogy borzasztó... Tettem magamot. Aszongya:

– Aludd ki magadot! – Mán vót déltájba’, miko’ bevittek. – Csakhogy a büntetésed az, hogy az ebéded má’ körü’belü, most viszik ki a munkahelyre...

Vótak olyan dézsák, amibe káposztát szoktak tenni itt nállunk, meg vót egy ló, oszt’ mindég egy ember bement az ebédet kihozni, hol hadifogoly, hol az ő embere. Az én ebédemet is – mi vót az az egy adag? – a szakács, aki kijött a lágerbú’ osztani, odaadta másnak.

Kimentem a barakba, lefeküdtem, két pokrócot levettem a szomszéd ágyárú’, betakaródtam. Aludtam vóna én, csakhát a hasam korgott. Ugy korgott, mint a bánya, mikor robbantanak. Hát hogyne: reggel ettem azt a kis lötyöt, káposztalevest?!

Aztán mentem én többször munkába, hogy ennek az orosz munkavezetőnek a keze alá kerültem, mer’az építkezésen vót ő is. Mikor az engem meglátott, azt elfogta úgy a méreg, hogy kimondani nem lehet! Vót, hogy az Ural-folyón találkoztam vele... Vót ott egy Cserickó nevű százados, mondtam neki – a Nagy letolmácsolta –, hogy engem innen helyezzen el, mer’ az orosz nagyon haragszik rám. Az Ural-folyón is járkáltunk deszkákon, mondom: attól félek, hogy az öreg mérgibe’ bedob, oszt’ úszni meg nem tudok. Hát mit számított ott egy fogoly? Semmit se’. Mint egy légy. Azt mondja: ládna, ládna – hogy jó’ van.

* * *

Elhelyeztek egy másik brigádba, ottan má’ sokkal jobb dó’gom vót.

Nade: még ott vótam vagy két nap a Nagy Feriné’, és mondta az egyik – béres gyerek vót valamikor itthon, ökröket hajtott – aszongya:

– Polyák, fogadjunk, hogy ezt a gerendát innen odáig nem viszed el! – mer’ én viaskodtam, éreztem magamba’ erőt, mondtam, hogy elviszem.

– Fogadjunk – mondom.

– Mibe’?

– Egy kilo kenyérbe’. De azt meghadhatod nekem ötszörre is, hús dekáinkint.

Aszongya: jó’van, rendbe’ van... A kilo kenyeret én azóta se láttam!

Pedig elvittem! Csakhát a bal lábamba' olyan, mint egy kis tyúktojás, egy csomó keletkezett. Nem messzire vittem, de mikor azt a magas sánt keresztű' léptem, biztos megrántottam a lábom. Körű'belű' lehetett olyan 180 kilos gerenda. Nehéz vót! Miko' én azt letettem a vállamrű, énfölöttem az egész ország elsötétedett. Én nem láttam csak feketeséget: elszédültem, oszt' ottan feküdtem a placcon. Vettem oszt' észre, hogy mindég jobban, mindég jobban... Az orosz meg nemhogy sajnált volna, még aszongya, hogy ne szimuláljak, hanem davaj robot – menjek dó'gozni! Nem tudtam volna elmennyi. Hát nem láttam senkit, még akik ott álltak felettem, azokat se'. Végre-valahára hogy jobban lettem, fölkeltem. Mondtam akkor a többieknek:

– IdefigyeljeteK, most ezt a tragacsot megrakom fő'ddel, de ezt hó'nap reggel is itt látjátok. Mer'egyik melegedőbű' – ez télen vót – megyek a másikba.

De az oroszok mindég fürkészték a melegedő hel'et. Be vót az kerítell magas deszkákkal, a levegő ment kifelé, csak azé' vót bekerítell, nehogy betódújon az egész fogoly, oszt' ott melegedjen. Bementem, a kapucnit a szememre húztam, hogy ne ismerjen meg. Mikor begyűtt, véletlenű' félrehúztta, megismert. Híí, japfaj máty! – Hogy én nem dó'gozok. Kizavart. Vót egy 100 méterre egy másik is, bementem oda. Ottan megint megtalált, onnan is kizavart. Visszagyűttem emide. Úgyhogy az a tragacs fő'd, amit taszítottam, ott vót másnap reggelig. Annyira megmakacsoltam magam' amé' ezt csinálta velem, hogy hajtottak, azé' se viszem el!

Na és akkor, hogy a kenyeret a kolléga nem adta meg, mindég vitatkoztam vele. Fájó pontnak éreztem, hogy az ígérété't nem váltotta be. Milyen magyar ember az, aki megígéri, és nem adja meg? Úgyhogy párbajra kerültünk a lágerba': egymást csak úgy vertük le a vaságyra. Aki erősebb vót, az bírta. Én elég erős vótam, én a hadifoglyot megtéptem, oszt' evve' abbamaradt. Azt mondta nekem a Nagy szaki, mer'a lábom csak fajt:

– Polyák bácsi, tudja mit mondok én magának? Ha az én brigádombűl elmegy, menjen el a lábával a Názáretbe: a kórházba.

Úgy is vót. Vótak ottan a gyengélkedőn ezek a disztrófiások legalább húszan. De csak a ruha lebegett rajtok! Eccer a kolhozbu', körű'belű' 100 kilométerrű', jött be az ótó, hogy az embereket szállíjják. A németeket má' sorakoztatták az udvaron, meg engem is a németekkel együtt, én vótam magyar, meg egy sáregresi ember, de az mán vót akkor legalább 55 éves. Én fiatal vótam akkor még, lehettem olyan 30 körül. Az öreg is le vót gyengűlve, oszt' mondtam neki:

– Péter, gyere ki a kolhozba, ottan legalább sűtünk tepsibe' búzát, és sűlt búzát eszünk. Az jó' fog esni, a víz is jó' esik rá. Maj' meglátod,

hogy fő'javu'sz. Ha mán a németeket azé' viszik ki, hogy följavuljanak, még ketten elférünk.

Én 1-es osztályozásával mentem ki, ő meg mint beteg, hogy följavíjják.

Mikor kiértünk oda, másnap vittek ki a búzraktárba. Akkor a raktár vót, hogy az ótó nyugodtan bent járkált. A búzára úgy néztünk mi mint egy jéghegyre! Hatalmas-sok búza vót, de amég ott vótam, kerestem benne a konkolyt, hogy egy szemet hazahozzak, hogy ez Oroszországbú' hoztam haza – egyetlen egy szemet nem hoztam, mer' az olyan tiszta búza vót, mint amit a galamb fölszed.

Gyütt be egy orosz – olyan szélütött vót: a szája fé're vót neki húzódval –, azt mondta, hgy majd jönnek az üres kocsik, az orosz sofőrök bejönnek a búzraktárba, mink meg a kocsikot rakjuk meg, ammeg szállítja mitüllünk körü'belü' 50 kilométerre. Ott vót egy olyan malomféle, fölvonó, beöntötték a garatba a búzát, bebillentették, a kanalak meg fölhoradták az emeletre. Mikor az megtelt, akkor beállították a vonatot, ami vitte Moszkvába meg... szóval az országba szanaszét a búzát. Én akko' abba' spekuláltam, hogy mikor megtelik a tartály, akkor én majd belebújok a búzába, húzom magamra, oszt' valameddig csak elvisz a vonat. Mer' – mondom – ha rájönnek, éngem ott agyonvernek!

A búza a tartályból vastag csövön ment, az ember nem állhatott elejbe: vitte vóna, mint a rongyot. Olyan nagy kanálféle vót, két ó'dalt fogta egy-egy ember, úgy húztuk el. Úgyhogy a vagon ancvajra²²¹ megtelt. Azután nekem jött egy ötletem, mikor mondta az orosz, hogy köllene éjjelre is négy cselovek, jelentkezzenek. Kapunk egy kis tejet – molokát! Jelentkeztünk. Mondtam a németeknek, elgagyogtam valahogy: kamerád, az orosz nincs itt mostan, maj' mikor visszük a búzát, a felit leturkáljuk, a felit meg újra visszavisszük a raktárba, csak öntünk hozzá. Mer' a fuvar számított, a térülés! Mikor az orosz megnézi fönt a tartályt: még félig se' vót. Aszongya:

– Japfaju máty! Hát tik nem dó'goztatok, kutyák!

Na, ez elment valahogy, akkor kaptam egy fehér lovat egy kis trojkával.²²² Ez olyan kis féderes kocsi vót, nem sok búza fért rá. Mikor azt megraktam, vittem ki egy hatalmas-nagy rétre. Ameggyig a szem ellátott, az mind legelő vót. Meg szántó'fő'd. Nagy kiterjedésű az az Oroszország, kimondani nem lehet! Kértem, megemeltem az ó'dalát, a búza lecsúcsott – mentem a másiker'. Vót egy tyúkfarm ottan: a javát a búzának kikaparták a tyúkrok, a többi meg ott rohadt el. Azt hordtam így

²²¹ Az alkalmasint a katonanyelvből eredeztethető *ajncvajra* 'egykettőre' néhány magyar nyelvjárásban tájnyelvi használatú szó: UMTSz 1: 175–176.

²²² Ha egy ló húzta a csekély rakfelületű féderes kocsit, bizonyosan helytelenül alkalmazza rá az elbeszélő a *trojka* nevet, melynek 'három egymás mellé befogott ló által húzott, jellegzetesen orosz kocsi' a jelentése – MNyÉrtSz VI: 813.

ki, azt a nedves búzát, ami a búzaraktárba' a falak mellett bevizesedett, berohadt. Hát előfordul ez bárhol, ha a nedves búzát beviszik. A teteje már össze vót állval, össze vót csirásodval. Mink annak kinyomtattuk a levit, oszt' azt szűröltük. Megettük vóna még a nem-tudom-mit is!

Vót ott egy öreg orosz nő, de az olyan piszkos, szutykos vót, hogy nem is kíváncsi voltam, hogy vele járjak. Vót nekik a ló mellett egy csikó, és fejte a tejet egy olyan kis ricskébe,²²³ konzerves dobozba. Fejt, ivott! Aszongya: igyak én is. Hű, akárhogy éheztem – lótejet? Meginnya? Aszongya: ocsen harasó. Nem köll nekem! – Hogy én finnyás vagyok.

Onnan elkerültem, megint csak a raktárba, újra rakni az ótót. Válogattam, mint tót a lencsébe:²²⁴ ahuva mondták, jelen'keztem. Sehoh nem éreztem jól magam, mer' mindenütt csak a lapát nyelit kínálták, amit nem nagyon szerettem.

Vót az a transzportőr,²²⁵ ami itt is van nálunk, széles gumiszallag: mikor az ótó odaállt az ablak elejibe, fölcsavarták, éppenhogy elérje, mink meg a tartályba lent raktuk. Amikor itt fölraktuk, húztuk ahova akartuk. Avva' jobb vót, csakhogy az a gép olyan, hogy az nem telt meg soha, azt mindég köllött rakni! Ha nem raktuk, az orosz messzrű' is meglátta, hogy nem csöpög le az ótóba a búza. Akkor má' jött, hogy nem dó'gozunk. Mondom a németeknek: kamerád, majd bolnojnak csinálom, beteg lesz, nem megy... Mit csináltam? A biztosítékot a lapátnyéllel... Tudtam, hogy nem üt meg az áram. Ráütöttem – mingyán kivágta a biztosítékot. Akkor a németek: jó, kamerád, jó! Beültek a búzába, mint a verebek, oszt' várták, míg gyün a mester, aki megcsinálja. Köllött jelenteni, hogy a masina kaput. Gyött egy szerelő, az megállapította, hogy valamelyik vojna pléni ráütött, azér' vágta ki a biztosítékot. Az öreg orosz oszt' mindnek, ahogy ültünk a búzába:

– Japfaju máty! Tik csináltátok!

Na, evve' elhúztunk mink maj'nem egy gyenge órát. Míg a szerelőt keresték a nagyműhelybe? Borzasztó-nagy helyiségek vótak ottan! Megint rá egy két hétre túlságosan szorították a munkát. Akkor megint mondtam a németnek: kamerád – fogtam a lapátot – ráússek? Azok meg pislogtak: já, já! Megint elrontottam. Aztán már nem lehetett, mer' mondták: ha még eccer így csinálunk, kifaggatják, hogy ki vót az. Majd még fogdába kerülök!

Aztán egy másik raktárba vittek minket, ahol nők vótak, körű'belű' 5–6 nő. Szép nők vótak, gyönyörű szöke nők! Hogy mé' nem hoztam én

²²³ Bizonyára a fejtőedény *rocska* nevének (v.ö.: Földes László 1979: 110.) alakváltozata a *rickske*, mely egyébként nincs benne a tájszótárakban.

²²⁴ A szólás-gyűjteményekben csak a *válogat, mint tót a húgyos körtében / vadkörteben* változat fordul elő – lásd pl. UJVÁRY Zoltán 2001: 566.; BÁRDOSI Vilmos (főszerk.) 2003: 933.

²²⁵ A *transzportőr* 2. jelentése 'szállítószalag, szállítószervezet, szállítóberendezés' – BAKOS Ferenc 1960: 723.

legalább egy képet haza az egyik nőről... Az olyan szép vót, mint egy baba. Hogy mit szerettek rajtam? Meg a másik magyaron! Az életeket adták vóna! Mikor jöttek munkába, hol nekem, hol a másik magyarnak, hoztak valamit. De a németeknek nem adtak. Meg bementek a gépházba, vitték a búzát nagy vastepsikbe', megsütötték, oszt' betették egy papírba: sült búzát hoztak nekünk. Hogy milyen finom vót az! Milyen jó' esett! Mer' éhesek vótunk... De én oszt' föl is javultam, azt mondhatom. A nők annyira segédkeztek: sokszor mondták, hogy üljek le – meg a másik magyar is –, majd ők dó'goznak hel'ettünk. A cipőiket levetették a lábokrú' a búzában, és mondták, hogy húzzam fel, mer' elég rossz lábbelim vót. Örültek neki, hogy én az ő papucsukba' vótam. Annyira szerettek!

Mán én, ugye, az orosz nőekkel női kapcsolatot, mint feleséggel, nem tarthattam. Ilyenre gondolni se' mertem vóna, mer' nem vót fizikum, nem vót erő. Olyanok vótunk, mint a legyek. Maj'nem hogy jöttek utánunk, de hát hidegen hattak.

Eccer civilek gyöttek hozzánk. Begyöttek – olyan istállóféle vót ez, nem barakba' vótunk, megvót szalmával ajjadzva –, oszt' mondták nekünk, hogy van-e itten magyar? Jelen'keztünk. Hová valósiak vagyunk? Mondtuk, hogy Budapest, mer' az vót a legismertebb; hiába mondom én, hogy Szokolya... Mondta az egyik, hogy ő is vót Magyarországon. Aszongya oszt': mikor fajrant²²⁶ van, nem-e mennék el ketten a lóra ráülni. Majd a zsenkák – az asszonyok – hordják a töreket, a pévát²²⁷...

A sok fő'd el vót terítel, az meg vót locsolva, mink meg a két lóval gyúrattuk. Evve' tüzeltek télen! Abba' vót: a legtöbb marhatrágya, sok törekkal. Kivetették az asszonyok akkorára, mint egy vályog... mán nagyobbra, mint itt van, nagy kockákra, a réten leforgatták, kicsit lepergették törekkal, hogy jobban fel tudják maj' szedni. Mikor megszáradt, akkor egy száraz helyen tárolták: felállítottak négy oszlopot, rá azt a hullámpalát, összetakolták, de nem érte az eső. És avva' tüzeltek...²²⁸ Vót rá eset, mikor bementem téli időszakba az oroszokho', hát olyan bűdös vót az a füst! Ugye, benne vót mindenféle trágya.

Este mondta az orosz, hogy hónap, ha hazagyüvünk a munkából, akkor tózzse²²⁹... Elmentünk megint dúratni. Jó vót, én szerettem a lovat mindég, legalább egy kicsit kilovagoltam magamat rajta. Kötőfék vót csak, nem vót a szájába' zablá, de nem szaladt el, nem vót olyan jó

²²⁶ 'A munkaidő vége' jelentésű német *Feierabend*, mely *fájront-tá, fájramt-tá* „magyarosodott”, aligha hangzott el egy orosz civil szájából...

²²⁷ A *péva* a 'törek' jelentésű *pelyva* szó Szokolyán használt alakváltozata.

²²⁸ Az elbeszélő valószínűleg nem tudott róla (hisz nem utal rá, inkább rácsodálkozik a „különös” szokásra), hogy a *taposott tőzeg / vetett tőzeg* hasonló módszerű előállítás és tüzelőként való felhasználása Magyarországon (elsősorban persze az Alföldön) is gyakorlat volt – vö. SZABADFALVI József 1991: 322–328.

²²⁹ Azaz: 'szintén, ugyancsak'.

erőbe'. Meg nyereg se' vót! Vót ott sok, csak nekünk nem... Olyan éles vót neki a háta, hogy azt a sován' fenekemet maj'nem hogy föltörte. De türtem, hogy kapjak valamit. Azt mondta az orosz, hogy estére kapunk molokát²³⁰!

Mikor már fekszünk, akkor egy 10–12 éves lán'ka hozott egy cserépedén'be tejet, mondta, hogy az apja kű'dte. Meglálták a németek a tejet, úgy fölugrottak, mint a disznó, mikor éhezik, oszt' megy a moslékra! Ki akarták venni a kislány kezibül, de aszongya: nyet, nyet – nem önekik hozta, hanem van itten két magyar. Vótak a németek közt is, akik tudtak oroszul gagyogni, aszongya az egyik: haggyátok, a két magyarnak hozta. Jaj, a szemekke' maj'nem fölszúrtak! Úgy irigylették, hogy bennünket ennyire megvendégült az orosz. Másnap este szinte hozott, akkor még kenyeret is. Úgyhogy jól éreztük magunkat, de befejeződött.

Bejött a lágerbül az ótó, az orosz orvosnő jött ki a saförrel meg egy munkavezetővel. Minnyájan be vótunk rendölve egy kis helyiségbe, és az orvosnő vizsgált minket, hogy aki följavult, azt beviszik. Két hónapig ott jó' kipihentem magam, miko' én odakerültem, akko' már az orosz orvosnő mosolygott rám. Aszongya: egy óra múlva maj' jönnek ide vissza, és éngem bevisznek a lágerba. Nem szíveltek meg kint a kolhozba, mer' már jó' néztem ki.

Akkor bevágtak a lágerba, egy másik brigádba.

* * *

Olyan helyre kerültem, ahol megraktuk a csilléket. De nem emberek taszigálták, áramma' ment: vót egy emelkedő, ott a gép fölhúzta, mondjuk olyan négy méter magasságba, ott vót egy ömlesztő hely, be lett öntve, és ott keverték a maltert. Nagy keverő vót! Mink abba szálítottuk bele a homokot. Az is elég nehéz munka vót. De sokat meg köllött rakni!...

Ez is eszembe' lesz még élek: a munkavezető jóvágású ember vót, lehetett olyan 50 éves, és vót Marika – Maruszjának hitták –, a meg ezzel az orossal jóba' vót. A gépet húzatta föl a nő – vagy húzatta vóna –, ahogy félre pillantottam, látom, hogy a munkavezető huncutkodott. Megláltam, mert föl köllött mennem, hogy: mé' nem megy? mé' nem húzat? Láttam, hogy elugrottak egymástú', mer' szégyen ott is vót. Aztán a nő is megismert, meg a munkavezető is. Még ott vótam pár napig: hol az egyik, hol a másik, de a zsebbe mindég hoztak annyi kenyeret, hogy az éhem elvertem. Röstelték, hogy én láttam! Nem is bánták, hogy én onnan elmentem.

²³⁰ Azaz tejet.

Azé' nem maradtam mán ott, mer' mondták, hogy lehet jelen'kezni az Ural-folyóra, hídépítéshö'. Mondtam a munkavezetőnek, hogy itt nekem vóna kedvem, az Ural-folyóba' tiszonba²³¹ szeretnék menni.

Ez a tiszon úgy nézett ki: vót meghajlítval, egy hatalmas, vastag vas, rendes bó'toztattal, az le lett eresztel. Mink a víz alatt dó'goztunk körü'belü' 4 vagy 5 méterre, a vízbe' vót ez a tiszon. És vót egy nagy gépezet, ami vizet nyomta... A légnyomás, vagy mit mondanak... nem néztem annyira... És ahogy mi eresztettük le azt a nagy testet, azt a vas-izét, köröskörü' csákányokkal szedtük ki. És amikor megvót az a bizonyos mennyiség, haladtunk vagy 10 centit, jött a mérnök: süllyesztették be a homokba. Amit mink meg kihán'tunk, vót egy fölvonó, ami kihordta az Ural-folyó partjára, ott kiöntötte a vízbe. Ez így ment... Azután oszt': ahol adtuk ki a homokot, jöttek az ótók, hordták a meleg betont, csak úgy párolgott – mer' melegítették –, meg köveket dobáltak bele, és még a vízszintet nem értük, addig állandójan hordták. Ezek vótak a hídpillérek, 3 vagy 4 pillért tettünk le az Ural-folyóba. Mikor kiértünk a vízbül, akkor csinálták a kereteket a betonnak, mer' ugye ha nem keríti be, a víz elnyelte vóna. Abba' mán nem ilyen fölvonó vót, azt mán emberi erővel hordtuk meg betonnal. Mikor elérte azt a hídmagasságot, a vízen fölü' 4 méterre, akko' mentek rá hatalmas vasgerendák, hozzá a láncszerkezet, meg mindenféle. Úgyhogy az Ural-folyón dó'goztam körübelü' egy fél évet.

De ott is... Akkor mán végeztünk a tiszonba. Jött hozzám be egy sváb gyerek, Baranya megyei, azt mondja:

– Polyák bácsi, van nekem alsónemű, ingek, meg gatyá, el-e tudja agynyi? Mer' én a németekné' vagyok a raktárba'... – ott segédkezett, mer' elég erős gyerek vót.

Mondom neki:

– Hozzad be, majd megpróbáljuk.

Olyan hel'en van gyughel' elég²³²... Bántott nagyon, hogy hogy adom én el eztet. Ez nekem jó barátom, most ezt becsapjam? El kell gyugni, mer' haza nem vihetem a lágerba, a kapunál megtapogatnak, és akko' kapok, hogy loptam. Ott hattam kint. Az ingeket becsúsztatam egy 3–4 méteres csöbe, egy vastag követ meg odahengeríttem a lyuknak a szájára, meg a másik végire is tettem, nehogy valaki belenéz, oszt' meglássa.

Este mán jelen'kezett. Mondom: idefigyelj, nem tudtam eladni... Az Ural-folyón a civilekke' nem nagyon lehetett komázni. Ha rájönnek, elveszik, oszt' se' neked – mondom – se' nekem. Ott is osztán véletlenülü'

231 Valószínűleg a *keszonra* gondolt az elbeszélő, mely 'mélyépítésnél használt túlnyomásos légterű, alul nyitott vasbeton süllyesztőszekrény' jelentésű – vö. BAKOS Ferenc 2002: 327.

232 Azaz dughely 'rejtekhely'.

egy öreg orosz félrehíttam, oszt' mutattam neki. Hát se' ingyen, se' pí'zí'megvette. Mondja oszt' este a kolléga:

– Na, mennyit kapott érte?

Bizonyos összeget mondtam. Aszongya erre:

– Idefigyeljen, magának számoljon le 20 rubelt, a többit meg adja ide nekem. Ha 10, az se' baj, mer' én nem reszkéroztam, hogy elfognak az oroszok.

Így kerestem meg a kajára valót! Meg összeszedtem én három mellén't is: mikor hideg vót, fölvettem, mikor meg jött a tavasz, a meleg, eladtam őket. Még többé' eladtam, mint én vettem!

A legutolsó időbe' is, amikor a román mán tudta, hogy hazagyün – hamarabb tudták talán, mint mink –, olyan bőrbekecses vettem tülle, hogy maj' megszólalt. Az olyan szép vót, úgy tudta megőrizni. 15 rubelé' vagy mennyié' vettem, de elég ó'csón. Mikor oszt' behoztak Máramarosra, oszt' lefertőtlenítettek – ugye tetvesek is vótunk –, bettettem azt is. Lett belőlle egy marék pörkölt bőr! Összement, megégett. Pedig mondták ottan, hogy akinek bőrféle ruhaneműje van, az ne tegye be a kemencébe, mer' összekapja a meleg. De hát féltem, hogy tetűt hozok haza!

* * *

1948. szeptember 25-én értem haza. Az elmeneteltől a visszajövetelig pontosan négy év!

Mikor jöttünk hazafelé, akkor mán a vagonok ki vótak dekorálva. És akkor az orvosnő, aki jött velünk Máramarosszigetig, azt mondja:

– Ugye mos'mán ne zárjuk be az ajtót? Mán nem szöktök meg?

– Dehogyan szökünk, nem megyünk vissza semmiér'! – Csak meg tudtuk vóna mondani neki: még ha a legjobb húst – bornyúhúsokat – adtak vóna, akkor se' maradtunk vóna ott!

Mondtam egy cigán'nak:

– Rácz, mennyié' maradnál te itten?

– Polyák bácsi, semennyi pí'zí'r'! Ha ideadná Sztalin az egész mindenséget, a Sztalinval együtt nem köllene! – aszongya. – Szegín' cigán' vagyok, de inkább otthon krumplit eszek, de itt nem maradnék. Ilyen rossz hel'en-i'?

Na és akkor bevíttek még Debrecenbe minket, a gyű'tőtáborba, és ottan adtak ennivalót két napig. Jóllaktunk, kutya bajunk se' vót mán. Onnan osztán mindenki a saját falujába!...

CIVILEK A FRONTVONALBAN

*Sebesülten feküdtem*²³³

Elvittek Kassára – mán a magyarok alatt – katona-munkatáborba’, mer’ hogy a lábom megrokkant. Elvittek dó’gozni. Kassán kiképeztek bennünköt – kiállítás vót ott, a kiállítással szembe’ vót egy blokkház, na, abba’ rendezték be, ott vótunk egy hónapig: kiképezni. Hát mit képeztek? Semmit. Mink nem háborúba mentünk! Na, mindegy, csak ott vótunk egy hónapig. Akkor osztán jött, hogy megyünk erre, ni! Én meg is írtam, hogy várjanak az állomásba’, oszt’ közbe’ nem erre, Ungvár fele, hanem arra, Munkácsnak vittek, ki Vereckének. Ott Volóson vótam, az mán a határon vót. Ott van egy alagút, amin megy át a vonat, felette a Beszkidek – ott vót a határ. Ma is megvan még az, minden nyom, csak nem a mienk – az ördögé.

Na és: mi ott lehúztuk azt a 3 hónapot. Sok magyarok vótak ott!

A háborúba’ osztán éngem nem vittek el. Vittek vóna, munkatáborba, de valahogy úgy jött, hogy... Nem szálán ment a dolog! Aki ment, ment – annak olyan szerencséje vót, hogy elment. Akinek olyan szerencséje vót, hogy itthon maradt – annak olyan szerencséje vót. Tehát mindig úgy vót jó, ahogy vót. Mer’ máskípp úgy se’ lehetett!...

Itt bombázták a Szürte-állomást.²³⁴ Erre vittik keresztül a magok lomjokat a magyarok is, meg mán aki, az ellenség meg – az oroszok, meg ki-tudja-mán a levegőbe kik vótak – azok osztán püföltik. Szítvertik itt a szerelvinyekét, sok mindent benne! Akkor szítvertik itt a csillagos eget is! Eddig jött, itt oszt’ megsemmisítették – másikat meg máshol semmisítették, ez a háború...

Én meg itt az udvaron jártam, az istállóajtóba’ megálltam és níztem: a repülő fordult körül, oszt’: na, hogy dobálja a bombát le!? És jött egy másik, az megfordult, és pont az udvarra ledobott egyet. Be az udvarba! És az udvarba’ az a kő, ami mán tő’ve van, mer’ az udvar fel van emelve troszkával,²³⁵ salakkal, kavicssal, küvel, mindennel – avval televágott! Ahogy az ajtót magamra húztam, így elkaptam éngem az a

²³³ Életút-interjú részeként elmondta Juhász Károly (szül.: 1918) asztalos a kárpátaljai Nagyráton 1991. december 10-én.

²³⁴ Kis- és Nagyrátnak is Szürte a vasútállomása.

²³⁵ A *iroszka* ’elégett köszén maradványa, nagyobb salak darab’ – tapasztalatom szerint szélesebb elterjedtségű a szó, mint ahogyan a szótárak számontartják – Tóth Imre 2007: 254. és <http://nepszotar.com>

légnyomás, ezek a szilánkok meg: itt lent minden testrészem tele vót kúvel, csereppel, troszkával.

Avégett oszt' én feküdtem.

Itt vótak 3 hónapig: 160 nímet katona! A magyar katonák mán meg-lógtak... Mer' itt a nyárikonyhába' – vót egy ócska nyárikonyha – ebbe' itt vótak nálunk magyarok, meg az iskolába', meg ahol el vótak helyez-ve. De itt mán mindenki menekült! Ment vóna haza – ha haza ment vóna. Mán Gejőcbe itt vótak az oroszok. Uram, itt olyan erő vót, hogy az csuda!

De itt még nagyobb erő vót, mer' itt az a 160 nímet!... Mondjuk: 80 – a fele, az pihent, a 80 kint vót állandóan szó'gálatba': őrsígbe', vonal-ba'. És ezek fenntartották ezt a vonalat! Ennyi ember! Hát ez semmi...

Azok meg azt gondolták, hogy isten-tudja-mennyi van itt! Mer' ezek a nímetek olyan technikások vótak, hogy csuda. Ugye, itt ahun most beszélgetünk, itt kilütte magát: egy láda golyót ahova kellett, de mán ű innen menekült! Mer' tudta, hogy most megfigyelik – pár perc múlva mán oda fognak veretni, ahonnan lúnek. Onnan mán menekült: vette a vasládát a golyóval, meg a puskát, húzta, oszt' ment legalább vagy 2–300 métert jobbra vagy balra, ugyanazt csinálta ott is: veretett. Mikor mán űköt megint kiösmerték, onnan megint: lehet, hogy visszajött, vagy odébb jött. És ezek fenntartották! Három hónapig ennyi katona tartotta fenn az egy millió muszkát!

Itt a házunk megett lakott egy római katólikus pap, a nagytisztek itt vótak. Mer' a front a falunak a másik vígin vót! Nade: a telefon be vót vezetve – de a níp milyen? Akasztófavirágok! Azt hitték, hogy ha jön-nek az oroszok, hát isten-tudja-mi lesz. Egy nagy semmi! Elvagdosták a telefont, és aztán űköt az ágyba' fogták meg – így jöttek be...

Berregett a katyusa,²³⁶ lúttek – mán az utolsó reggelen – én meg feküdtem sebesülten. Még az vót a szerencse, hogy itt egy háznál még nímet orvosok vótak, mikor a magyarok mán elmentek... Vittek vóna engem is, de hát nem lehetett rámhúzni a ruhát: sebesült vótam, meg vótam merevedve, minden.

Bejöttek az oroszok – jöttek ordítva, a sok mocskos níp! Az min-den vót, csak nem ember. Ugye, hát mikor tisztálkodtak? Mikor ő'tözködtek? Ruhájok csak úgy vót, ha a halotrúl lehúzták! Lába közé fogta a halottat, a lábát előre, lehúzta rúlla a cipőt, felhúzta, oszt' a rosz-zat elhajintotta. Hát, fatalpúba' jöttek!

Jött a feleség, jöttek a gyerekek – mán kísőbbet. Hát miér'? Azír': ha a katonával megyen, az urával, ott legalább eszik, és tudnak egymásrúl.

²³⁶ A *katyusa* a II. világháborúban rendszeresített szovjet rakéta fegyver, a többcsövű sorozatvető orosz női név becézett alakjából alakult neve – Bakos Ferenc 2002: 324.

Ha nincs férfi – kirabolják otthon, oszt' éhenhaltak vóna. Mehetek, ahova akartak! A háború, az el van szabadulva, ott mindent szabad csinálni, ha nincsenek leintve, mondjuk, hogy olyan a törvény, mint rendesen. Ha el vannak engedve, uram, ott mindent csinálnak... Lopnak!

Mindent elvittek! Amit elástunk a fő'dbe, hordókba', na, az megmaradt. Ami felül vót, azt elvittik. Az ember azt megérzi, hogy itt valamit csinálni kell. Az ember így is hal meg, úgy is, da azír' mindig az a jó, ha eldug valamit...

Bejöttek az oroszok, és itt vótak elhelyezve, ott elhelyezve... Jöttek hozzám gyógyítani, de olyan orvos vót – hajajj! Vót egy kis orvossága, talán vót annyi, hogy a szemibe az embernek szemcseppnek. Egy pá'cát bedugott – de nem nyúlt hozzá a sebhe': hozzám! – a bottal a ruhát rúllam lecibálta, oszt' akkor a bot hegyivel bemactingolt²³⁷ egy picikét. Majd azt mondta a feleségemnek: kösse be – be se' kötöttik.

Mert: mán mentek még mit-lelni! Sonkát, diót, amit írtek, csizmát, mit-tudom-én: ami csak pászol, mindent elvittek. Tán még azt is elvittik vóna, ami rajtam vót, az a ruha...

Én oszt' nem is nagyon tudom, hogy úgy mi' csináltak. Mer' itt a katonák nem telepedtek meg, csak a parancsnokság maradt. Hogy a tisztetek mi' csináltak? – ugye, oda nem mehetett senki. Én meg feküdtem is, ugye, örültem, hogy hagynak békit nekem. Akik eljöttek megnézni az orvossal, mindig csak azír' jöttek: még valamit látnak ellopni. De mire kellett a' neki? Még ha haza mentek vóna! Azír', hogy másik helyen eldobja? Hazafele, ugye, minden ember valamit visz, valami emlíket, vagy ami kell neki. De űk csak indultak, és hun kötöttek még ki?

Akkor: a feleségem hívatták. Itt vót a parancsnokság, nagytisztek vótak, idősebb emberek. Hát van benne azír' ember is... Hogy belüttek katyusával, hát a fal kidült, és egy ember rakta, meg a feleségem. A sarat ű rakta neki: segített, hogy hamarabb fojtsák be a lyukat, hogy melegebb legyen. S mikor jött a katona, az asszonynak menni kellett, olyan sárosan ment oda. Odamegyen, aszongya ott neki: mír' ilyen sáros? Mondja aztán, mi' csinál. Aszongya: hagyjatok ennek az asszonynak békít, menjen haza az urához! De ha nem – ezek vittik vóna az asszonyt is! Ha nem olyan a tiszt. Az egy komolyabb ember vót, az látta: belátta. Annak vót talán szíve! A többinek csak két tüdeje van... Vagy mája? A rossz baj tudja, mi van ezeknek... Farkok vót, öt!²³⁸ Arra vót eszek...

Itt az vót a helyzet: az oroszok úgy fogták fel, hogy űk mennek, nem maradnak itt meg, és a hát megett nem hagynak nípet. Mer' akkor felgerjed! És szedték össze, akit láttak, hogy tud fogni puskát. A hátbatámadás – mindig ezzel szedték össze a nípet, azír' vittik el többnyire.

²³⁷ Talán azonosítható az ÚMTSz 1: 430. által Balmazújvárosról közölt *bemáztigál* 'bemaszátol, bepiszkol' igével.

²³⁸ Eufémisztikus utalás arra, hogy a szovjet katonák nem birtak a férfiaságukkal: úgy viselkedtek az asszonyokkal-lányokkal, mintha öt nemiszervük lenne.

Űk csak magokat nízítik rendes embernek, mindenki ellenség vót, akar zsidó, akar cigány, akar magyar. Vittik az embereket Csapba, átmentek a hídon, hogy: na, csak dó'gozni mennek. Akkor: elmenni Csapba, kimenni a munkácsi útra, és menni Munkácsig. Na, aki nem bírt menni, vágtak egy pá'cát, oszt' megcsapdosták. Meg vót ugye – hát mindenféle helyzet előadódik – aki fé'revaló-dó'gára ment, lemaradt, és tovább vígezte a dó'gát, sokáig kötözködött... Nem állt meg a níp, az ment. Nízegettek hátra: hát, nincs, nem jött vissza. Jött egy szekér, azon vótak négyen-öten. Kettő maradt le? Leszállítottak kettőt, aztán közzé csapták – megvan a létszám! Ilyen vót a szerencse a szerencsétlenség-be'... Elmentek osztán Szolvára, ott vót a szortíromka.²³⁹ Ott, aki odáig kibírta, vagonírozták, oszt' vittik. Hova? Milyen Szibériába, milyen Fehéroroszországba?... Mán űk tudták, hogy hány-ezer ember kell ide vagy oda. Aki erős szervezetű vót, bírta az éhsíget, na, az megmaradt. Például én nem bírom az éhsíget, de az én bátyám – az is ott vót! – ű elvan egy hétig is. Nem az, hogy nem éhezik meg! De vót úgy, hogy ideadta nekem az ű kosztját is, mer' tudta, hogy én nem bírom. Vótunk olyan helyzetbe', hogy nem vót mit enni...

Mer' aztán jött megint a többi, a többi, a többi – a mai napig. Annyi beszilni való van, hogy a magnó nem lenne elég...

Csakhát... Úgy van, ahogy van. Mink úgy se' csinálhatunk semmit: itt vagyunk a tenger közepin. Úgy hintázunk, ahogy a mérleg, máskípp nem lehet.

Most úgy van, hogy: mindent szabad. De ennek a szabadnak van egy nagyon rövid vége is! Mikor azt mondják, hogy:

Kvatyit! – oroszul mondom, hogy: kvatyit, az annyit jelent: elég.

És akkor amitt itt elbeszélgettünk: maga rámkű'd egy embert, betesznek egy kocsiba, és nem is tudja a család, hogy hol vagyok. Tehát nem lehet nagyon sokat világotni.²⁴⁰ Nincs nagy értelme!

²³⁹ Talán a *сортировка* 'osztályozás, szortírozás, csoportosítás' szó speciális hangalakú és használatú helyi változata.

²⁴⁰ A *világot* 'hazudik, füllent' szót („tájszó” megjelöléssel) csak egy internetes szótárban találtam meg (<http://nepszótár.com>), a tájszótárak nem ismerik. Az itteni jelentés egyébként inkább 'meggondolatlanul, felelőtlenül beszél', mintsem 'hazudik'...

– Kezdjük ott, hogy mindenkinek vót csűrje,²⁴² kisebb-nagyobb. Ami most nincs! Kiütött a háború, a '40-es háború, és – kérem – elmentünk a frontra. Tudjuk nagyon jól, hogy a háború hogy végződött: milyen nagy kárt okozott – főleg itt nálunk, Kisráta-ba'. Mámma Nagyrát – Kisrát együvé van ípitve, de Nagyrátba' – hogy-mondjam csak? – negyedrísze se' vót, mint nálunk! Nem is lehet összehasonlítani, ahogy eztet a Kisrátot... Mer' itt vótak a nímetek letáborozva!...

= Na, én idehaza vótam, végignéztam mindent. Az történt, hogy az orosz hadsereg bejött. Idáig jött: mán itt álltak a... mit-tudom-mán-milyen kocsik, terepjáró kocsik vótak, nem lánctalpúk... Én arra az öreg lakásba' laktam, ahol születtem, ide utána jöttem. Mán nem vőnek,²⁴³ mert az édesanyám után való belhely ez. Ottan, abba' a lakásba' apám is – Isten nyugtassa –, meg mind, akik ott vótunk: itt vannak, bejöttek, hál'istennek nem lesz háború, satöbbi, mán áthalad rajtunk... Még szaladtak a magyar katonák! Nevit is tudom, ösmerem, vótam is nála mán Magyarországon, de mán nem találtam életbe'... Szalad egy örvezető, azt mondja neki az apám: – Hova szalad még, vitéz úr? Hát mingyán fogságba esik! – Hát hova menjek drága apám, hova bújjak? Magánál fel... – Fel! Hamar bújjon el!... Feljött nálunk, elment, a szalmakazal mellett eldugta a fegyvert, satöbbi. Elmentek tovább, elfogtak egynehány magyar katonát, jönnek visszafele – mán civilbe ott áll: a bátyámnak felvette a vasutas ruháját magára. Itt akkor az oroszok visszavonultak Gejőcbe, Császlócba. 24 nap állt az első front! Odahaza vótunk, egy pincébe', egy udvaron vót egy... kettő... három család. A nővérem itt vót, akkor az ember is itt vót... a sógorasszony a kisfiával... Mer' Csapnál, az állomásnál szítbombázták őket, el kellett jönni, nem maradt semmijök. A pincébe' vótunk 24 napig! De a jószág... 3 tehenünk vót, egy akkor ellett meg. Fejni nem tudtak az asszonyok, féltek hazamenni, ez a magyar katona, akit mondok – Ibrányba való, Berecz Béla – tudott fejni – hazaszaladtunk megfejni a tehenet. De hamar: minden jószágnak enni, inni! – mindnek adtunk, aztán szaladtunk vissza, mikor vót egy kis csendesség. Azt a kis tejet megittuk, mer' főzni nem

²⁴¹ Közös interjú Hajdú Istvánnal (szül.: 1926) és szomszédjával, Urbán Gyulával (szül.: 1915) a kárpátaljai Kisráton, 1991. december 12-én. – A szerkesztett interjú-szöveg korábbi közlése: SZILÁGYI Miklós 1994.

²⁴² A csépeletlen szálás gabona és a szálás takarmányok tárolására szolgáló *csűrtől* lásd FILEP Antal 1977: 542–548.

²⁴³ Azaz: nem nősülése után került ebbe a lakásba – nyilván azért hártja kérdezetlenül még a lehetőségét is, hogy „vőnek ment” volna, mert a *vőség* – mint intézmény – itt is restellkedésre okot adó társadalmi állapotot jelentett. – Vö. MORVAY Judit 1982: 604.

lehetett: raktak tüzet, mán füstölt a kémín', mán ott élet van – hullott az akna. Uccai harcok nagyon gyakran vótak íccaka, ott szembe laktunk éppen, hát haza-hazamentünk. Az istállóba' a jászol alá bebú'ttunk, mi-
kor a jószág megnyugodott, hazamentünk. Addig nem feküdtek le – hát nagyon lúttek: filtek. Betettünk keresztül az ajtón egy rudat: ne tudjon senki... Akkor mán németek vótak: Hurrá! Hurrá! – jöttek. Azt mon-
ja ez a Berecz: Itt vannak, hál'istennek átjöttek – úgyhogy reggelre visszavertik őket. Tank bejött, kilútták Nagyráton, minden... Egy este mi történik? Jönnek a németek – tudták ők azír', hogy hol vannak a pincék, hol van a nép elbujkálva – kizavartak bennünket! Idáig nem vót senki, itt még lakatlan vót ez a terület, csak arra felfele engedték. Úgy ahogy vótunk, ott hagyni a pincébe', lakásba' mindent – elzavartak bennünket Nagyrátba, be jobbra a kis uccába. De: itt lúnek, ott lúnek, itt akna robban, géppuska, géppisztoly... Ez alatt az idő alatt, a front alatt – mán arra térek, a csűrökre²⁴⁴ – amott lútt egy aknavető, itt lútt a golyószóró, amott a géppuskák vissza. De a németek nem sokan vótak itt...

– Hát állítólag negyvenen vótak.

– Azt mondták, hatvanan... Na, mindegy, legyen száz.

– Mindegy, hogy ötven vagy hatvan, de százon alul vótak! És én mikor hazajöttem...

– És a csűröket meg meggyú'tották, meg ha nem gyú'tották is... De szabályosan meggyú'tották, hogy ők lássanak. Itt a csűrök mind megígtek, azt lehet mondani!

– Foszforgolyóval ugyanazt csinálták az oroszok.

– Persze, az oroszok is felgyú'tották. Állandóan tűz vót, minden éj-
jel két-három csűr égett. Így é'szaka az ember kiment: hol?... Mondjuk a mienk vályogból vót... Emlíkszel rá?

– Hogyne, hogyne!

– A teteje fa, de a fala nem deszka, culák,²⁴⁵ hanem vályog, hát az szerencsére nem ígett meg. Még a környékbeliek is – úgy mondva – hasznát vették, mer' akié megíggett, a jószágot etetni kellett, hát szeren-
csére ott vót szina.

– Nem ígett – hogy közbe szóljak – mer' ezen az ó'dalokon se' vót csűr, a másikon se' vót, ami egymástúl meggyujjon. De megígtek! Alig maradt egy pár csűr Rátba', pedig igen keves portán nem vót csűr. Mindenütt vót, s mind megíggett.

– Aztán, ugye, mindenki igyekezett – erdő vót maj'mindenkinek

²⁴⁴ Arra utal, hogy az egykori paraszti gazdálkodással kapcsolatos korábbi kérdésem a csűrök feltűnő hiányának okát tudakolta.

²⁴⁵ Az UMTSz 1: 727. szerint a Tiszaháton, a Szernye-mocsár közeli falvakban a *culák*, *szulák* 'cölöp, karó, faoszlop', illetve 'faház v. paticsfalú épület falának fából készült tartóoszlopa'.

itt a hegyekbe' – mindenki igyekezett: csinálgatták a csúrt. Akkor jött a kolhoz: szítszedni, odaadni a közösbe!²⁴⁶ A mienket is... Nem nagy hasznát vették a vályognak: vót egy gödör, abba ment bele az összes. De még azt is szétszedték, leszedték a tetőt rulla, elvitték – nem maradt meg semmi. Améket nem vitt el a háború – meg aki igyekezett ípíteni magának – elvitték a közösbe...

– Azt akarom még mondani, ez hozzátartozik az egész gondolatmenethez – nehéz visszaemlékezni rá, de ez a valóság – hogy mikor a háborúnak vége lett, akkor – ugye – a falunak ez a része, ami Kisrát, hát majdnem a fő' ddel lett egyenlővé. Ami megmaradt ípület, annak $\frac{3}{4}$ része tönkre vót! Így mondták osztán azok, akik itthon vótak, mer' én mire hazajöttem – vótam fogságba' is – akkorára ki hogy tudta, berégelte²⁴⁷ – így szokták mondani – szóval: beigazgatta, amit lehetett, no. Hogy ne essen be az eső!

= Hát a falakon ott lehetett bejárni, ahol akart...

– Igen! És úgy mondták: nincsen olyan udvar, ahova legalább 40–50 akna – mer' aknával lúttak főleg, aknavetővel, de ágyúval is – szóval: ahol nem lehetett legalább 40–50-et vagy összeszedni, ami nem robbant fel, vagy pedig ahol robbanásnak a helye vót.

= Az én apám – Isten nyugtassa – megszámolta a bekerített területen: 27 találatot ért, ami robbant, vagy nem-tudom-mi...

– És hogy mennyire igaz, amit itt monduk! Itt nincs lódítás! Például én már 77 éves vagyok, szígyen vóna, hogy hazudjak, vagy világoljak.²⁴⁸ Hiszen lehet, hogy erről fog tudni tán az egész világ! Idáig is tudtak, és lehet, hogy ezután még többet fognak tudni... Hát Jakubát Ferenc nem azír' robbant fel, mer' hordta a golyókat, meg a nagy-golyókat?

= Fábián János!

– Fábián János nem azír'! Az ölébe' robbant fel a lövedék!

= Kézigránát...

– Igen... Akkor a Misku fiúk, Hajdú Ferenc, Hajdú Pista...

= Nemes Józsi... Hajdú Lajcsi, az is... Kótyuk Alberték...

– Kótyuk Alberték a két fiú...

= Akkor vót ez a ... milyen Irén...

– Kis Péternek a fia... Akkor... milyen Miklós?... Sváb Miklósnak a... Akkor a Sándor Péteré... Számtalan, számtalan!

²⁴⁶ A kárpátaljai falvakban mindenütt azt mondták az adatközlőim, hogy a szovjet hatalom első éveiben, a kolhozok szervezése idején a csúrt a kisparaszti gazdaság olyan tartozékának tekintették, melyet – mint a mezőgazdasági eszközöket – „be kellett vinni” a kolhozba. Azaz: lebontatták és a kolhozban építőanyagként hasznosították: istállókat, ólakat építettek a közös állatállomány számára.

²⁴⁷ Az ÚMTSz 1: 444. szerint a Tiszaháton a *berégyel* '(kerítést) befoltoz, kijavít'.

²⁴⁸ A *világol* 'hazudik, füllent' ígére csak egy internetes szótárban leltem rá (<http://nepszotar.com>), a tájszótárak nem közlik.

= Akik mán a háború után – így gyerekek, de felnőttek is – szedték össze, hogy lehessen szántani. Félni kellett kimenni a mezőre!

– Hogy hány ember pusztult el! Erre kevés vóna ez a kis idő, amit itt leültünk beszélgetni; erre kéne legalább egy hét, hogy az ember el tudná mindet mondani, mer’ nem jut hirtelen eszébe se’. És a sebesültek száma mennyi vót! Ami csak itthon – most csak itthonról beszélünk, nem a háborúról. Hát ennek a Hajdú Pistának, aki felrobbant, ennek az anyja húzta a vizet a kúton – és nem is itt, hanem elmenekülve, Nagyrátnak a mitüllünk való sarkán – húzta a vizet, és elvitte az akna a fejit.

= De hány! Hohó!

– Az én anyám, szegíny, hazajött egy kis enivalóír’ – mer’ el vótak menekülve – meg adni a jószágnak enni, és ahogy vitte az enivalót, ahogy ment Nagyrátba, hát a balkezit, meg súrolta a mejjit, itt lüttik keresztül. Akkor Csizmár Sándor bácsi, az is ott halt meg... Meg ennek az embernek a nagyapja, aki itt ült: Ádám János.²⁴⁹ Azok meg petíciót akartak mán indítani Gejócbe, ott vót a főhadiszállás, és útközbe’ halt meg, ű is a háborúnak lett az áldozata.

= Dombosibúl kettő...

– Hogy kettő? Három!

= Erzsí néni, meg Böske.

– És a kisgyerek?

= Arra nem is emlékszek...

– Legelőször a kisgyerek halt meg!

= Mennyin haltak itt meg, azt a mindenit! Jóska is, Ádám Jóska...

– Akkor az én szomszidom, a közvetlen szomszidom: ott a fő’ddel lett egyenlővé, ott nem maradt meg csak a fundamentom meg a romok. Szegíny feje, hullamérgezésbe’ halt meg, nem vót orvos, semmi. Űtet nem találta a találat, hanem hullamérgezés: állandóan az orrát fogta. Abbúl a családbúl elmentek – hányan?

= Sanyi...

– Sanyi, ű – ketten... Ez nem nagy kössíg, ez a mi kössígünk, de mennyien!...

= Aztán jött a háború utána lágér!

– Ahun elpusztultak...

= Jómagam is ott vótam... Itt van a műemlék²⁵⁰ felállítva, itt szembe’, néztem: könnyen lehetett vóna ott az én nevem is. Szolvát én is bejártam! Mer’ – hogy mondjam? – elvittek a nímetek Szlovákiába, ott otthagytak: akkor-íjjel áttörtik itt a frontot, bejöttek az oroszok, oszt’

²⁴⁹ Tudniillik az a községi vezető (a helyi szóhasználatban – függetlenül attól, hogy hivatalosan tanácselnöknek nevezték – *bíró*), aki engem, a Budapestről érkezett néprajzi gyűjtőt udvariasan elkísért és rövid ideig ott maradt a beszélgetést hallgatni.

²⁵⁰ Azaz: emlékoszlop, márványtáblával.

minket otthagytak egy magyar faluba', menekültek tovább. Onnan hazajöttem, bátyámmal együtt vótunk, itthon vótam 3 vagy 4 nap. Felmentünk mind... De akkor mán suttozták: nem kell mondani, hogy magyarok vagyunk! Szlovákok! Szlovák... szlovák... szlovák... – hárman mondták, hogy magyarok. Ott hagyták őket, látták: ez semmi. Elengedtük azokat is. Reggel: megyünk munkába! A Latorca hídjához kellett menni akkor – hát gyerünk fel, vissza, ahol tegnap este vótunk. Jelen'kezni! Mán níztük, hogy a katonák ott állnak... Bementünk, ösz-szegyült a sok níp a két sarokba. – Na, gyerünk kifele, felállni ötösi-vel! Mán két ó'dalt katonák álltak, elől, hátul. Irány – gyalog! – Csap, Bátyu, Beregszász – Beregszászba' ott vótunk valameddig – Munkács, Szolyva. Jó nagy kerülő út! Szolyván mán nem fogadtak a lágerba', ott mán hullott a níp, mint a nem-tudom-micsoda: kiütött a tifusz,, odakint egy raktárba' vótunk. Akkor behoztak bennünket Terecsenybe... Azt mondom: köszönhetem talán egy tolmácsnak, hogy azt írta be: ruszin – vagy mit-tudom-én mit írt be... Egynehányan ottmaradtunk, a többi-eket elvitték. Tizenegyen vannak itt, akik ott meghaltak... Akkor hazajöttem – '47 nyarán elvittek Dombászra, szénbányába.²⁵¹

– Ott is ingyen dó'goztattak...

= Na, ott vótam, kellett a munkás, elvittek, egy 7–800 kilométerre vót az, ha nem több... Aszonták: visznek bennünket egyetemi hallgatónak...

– Hogy hol tanulták meg ezek ezt a rengeteg hazugságot?! Mer' csak hazugság vót minden szavok...

= Na és: onnan hazaszöktem! Meddig vótam ott? Egy 4 hónapig? És 11 hónapot bujkáltam itthon! 11 hónapot! Vót olyan éjjel, hogy körül-állták a portát, úgy kerestek. Hát nem vótam otthon soha. Vagy a me-zőn – nyáron –, kint a határba', vagy össze-vissza másoknál, csűrökbe'. Ha éheztem, hazamentem éccaka egy kis utánpótlásér'. Na, mindegy... Akkor mentem önként: itt vagyok, elég vót! Aztán elítéltek engem há-rom és fél évre Szibériába. Hazajöttem '51-be'! Sok lenne ezt mindet elbeszélni...

²⁵¹ Vö. egy szintén kárpátaljai (Visken, 1928-ban született) és értelmiségi pályára készülő gazda-származék dombászi kényszermunka-émlékeit: MOLNÁR Ambrus 1997: 103–105.

AMIKOR ÁTMENT RAJTUNK A FRONT²⁵²

A szovjet hadsereghez hasonlót addig még nem látott a modern hadviselés. Az élén az elit alakulatok haladtak, amelyeket gyakran a „gárdahadosztály” névvel tiszteltek meg: a harckocsizók, a tüzekek, a rakétások – magas szakképzettségű, gyakorlott katonák. Ha egyszer ők véghezvitték az áttörést, a gyalogság kimeríthetetlen tömege vándorló barbár hordaként követte őket: rosszul kiképzett, gyakran fegyelmezetlen népség, amely „helyszíni beszerzésből” élt, kenyérhéj és nyers zöldség volt minden eledele (...) Ezek a katonák lemészárolták a német gyalogságot, kifosztották az útjukba eső falvakat-városokat, és megerősítették az asszonyokat. Igazi ágyútöltelékek voltak (...) A gyalogság után még egy elit fegyvernem jött: a katonai rendőrség, amely helyreállította a rendet, teketóriázás nélkül agyonlőtte a súlyos bűnök elkövetőit, és újabb rohamokra hajtotta előre a gyalogságot.

(A. J. P. Taylor: A második világháború képes krónikája)

²⁵² Az ilyen címmel összefoglalt kisújszállási emlékezések első közlése: SZILÁGYI Miklós 1990a.

Itthon vótam az egísz háború alatt. Kinn tö'töttöm a háborút a tanyán. Mán akkor 50 éves elmúltam, nem vittek el katonának. Az első két nap a feleségem itthon vót.²⁵⁴ Mondtam:

– Na, te legyél itthon, őrizd a bútorodat! – vót szép bútorra neki.

De két nap múlva kijött: ű nem bánja – azt mondta – még ha a házat elviszik, akkor se' marad ott.

– Hát akkor legyél ideki'!

– Menjünk innen – aszongya – arra, mások is mennek.

– Én osztán nem megyek sehova se', párom. Ha akarsz, itt maradsz énvelem. Mehetsz, mer' én nem állok útaba, mehetsz, ha akarsz, de én nem megyek innen sehova se' ilve. Vígigiltem a világháborút, láttam, mik mennek vígbe', én nem megyek sehova se'.

Hát osztán meg is maradtunk mind a ketten szerencsésen.²⁵⁵

Pedig eccer a nímét rámfogta a puskát! Vót ott egy vályogvető gödör, osztán behúzódtunk, hogy valami golyó ne írjék bennünket. Oszt' én eccer, kíváncsi vótam mán, mondom:

– Olyan csend van... – hogy kinizek.

Hát ahogy kinizek, éppen ott jött két nímét katona, fegyverrel, a szomsziból jöttek ki. Az meglátott, mingyán intett. Mondom: itt nincs mese, mán e' látott, hogy itt vagyok. Elindultam felé, igaz, hogy nem nagy bátorsággal, mer' a kezibe' a puska úgy vót... A másik meg hozzászólt valamit, oszt' a' után sarkon fordultak, elmentek arra lefele, az állomás fele²⁵⁶. Eccer hallom: ricsaj van! Hát az oroszok meg ott vótak: Csányi doktornak vót ott egy nagy darab, vagy 8 kataszteri hold napraforgója, abba' vótak. Vótak vagy hatan, vagy heten, megvárták míg ezek a katonák... Mer' ezek harckocsival jöttek, de a harckocsi ott maradt a vakúton,²⁵⁷ egy düllőfő'dre, nem jött oda mihozzánk, csak

²⁵³ A mintegy 42 órás magnetofon-felvételt eredményező folytatólagos életút-interjú részeként mondta el Szabó Lukács (szül.: 1892) a Jász-Nagykun-Szolnok megyei Kisújszálláson 1989. április 29-én. – A teljes életút-interjú feldolgozása: SZILÁGYI Miklós 2006a.

²⁵⁴ Azaz felesége szüleinek városi házában, ahová ő annak idején vőnek ment, és amely akkor már az ő tulajdonuk volt, mivel a felesége szülei elhaltak.

²⁵⁵ A kisújszállási harci cselekmények rövid krónikája: 1944. október 8-án egy orosz gépesített hadtest elérte a város határát, 9-én pedig elfoglalta a várost. Október 14-én az ellentámadást indító SS-hadosztály nyugat felől érte el Kisújszállást, és másnap visszafoglalta. Már ezen a napon bekerítették azonban őket az oroszok, amiből október 16-án törtek ki, tehát csak néhány órát tartózkodtak a városban. Október 19–20-án a város egy része még egyszer a németek kezére került. – Lásd FEKETE István 1983: 258–265.; Kiss Kálmán 1986: 210.

²⁵⁶ Vagyis a Turgony vasúti megálló és őrház irányába.

²⁵⁷ Az adatközlő magyarázata a *vakútról*: „A vakút az, ahogy a két düllő összeír, de

állott, figyelte ezeket, hogy mi megyen végbe'. Mikor odaírték ezek a nímetek lőtávolságba, biztos lövisre, hát az egyiket agyonlűttük, a másik meg megadta magát. Na oszt': akkor elkezdtek szaladni, keresztül ott a düllön, látták ott a harckocsirúl, hogy szaladnak az oroszok, osztán lövődözött az onnan kiságyúval, de nem talált el senkit se'. Elvittük a nímetet, amazt meg ott hatták, oszt' két nap múlva visszajöttek: eltemettük a nímetek azt a katonát ott a tethelyen. Beljebb fordították, hogy ne az úton legyík, hanem a szántófő'dön. Egy darabig oszt' megvót, de a'után elszántották, nem lehet tudni mán most, hogy hun van. Mer' nem-nagyon szedték oszt' össze a nímeteket, csak az oroszokat szedték össze... A Mó'nár Károly tanyájánál, ott vót a nagyágyú, oszt' a repülő eltalálta, úgyhogy mind ott haltak meg: 9 orosz, meg az ágyú is szíjjelment – azokat ott mindet eltemettük egy sírba, a'után mikor víge lett, kibontották a sírt, osztán hát behozták Kisújszállásra. Ott a Városháza előtt, ott vannak eltemetve.

Na, még egy van: azt gondolzza valaki. Még a neve, mindene rajta van: kinek hitták, hun szolgált. Hogy hunnan járnak? Nímeterszágbúl-i? De azt valaki gondolzza, mer' még mámma is elíg jó karba' van a sírja emennek a fiatalembernek.²⁵⁸

Ezeknek az oroszoknak arra bejjebb, mondjuk, egy kilométerre vót a központjok, osztán kijártak így előörsönkint, oszt' arra szaladtak visszafele, mer' azon az ó'dalon nagyobb mentsígek vótak: tanya, szalmakazal, meg minden. Hogy meddig vótak osztán ott, azt nem tudtuk mink, nemigen kötöttük az órrunkra, hogy micsinálnak, vagy hova akarnak menni! Azután oszt' az a harckocsi is elment. Hogy azok hunnan jöttek? Errúl Vinkhájel²⁵⁹ felől valahunнан... Még nem is az úton jöttek azok, hanem a vakúton jöttek, mer' ott mindenütt fák vótak, osztán amennyire lehetett, takarták magokat. Mindenki úgy vót, hogy lehetőleg takarásba' legyík. Mikor támadás vót is, az oroszok vittik előre, akkor is mind a mi útunkon jött. Az egy kis szűk vót, de két ó'dalt fák vótak a fő'd víginél, oszt' nem látszott. Ott vót az országút, széles nagy út – ott nem járkáltak, mer' a' nem vót olyan fás, mint a mi útunk...

Ezek az átvonuló csapatok nem is igen vótak olyan rossz viszonyba' velünk. Inkább ezek a csavargók! Eccer egy tanító bejött hozzám, másodmagával. Aszonták, hogy űk nem oroszok – törökök. űk a Káspitengerhe' 7 kilométerre laknak – aszongya. Meg tudtuk érteni egymást, pedig oroszul beszílt. Mutatta a térképen – vót nekem térképem, ma-

nem jár rajta se' kocsi, semmi, csak esetleg a gyalogember elmegyen rajta. De asse': elkerüli mer' gidres-gödörös".

258 A Kisújszállás körüli harcokban elesett szovjet és német-osztrák katonák névsorát közli: Ö. TÓTH Lajosné – KURUCZ János (szerk.) 1997: 276–277.

259 A szomszédos község, Fegyvernek határában lévő Weinkheim uradalmi majornak a kisújszállási szóhasználat szerinti névváltozata.

gyar térkép, meg oszt' az egész világ térképe is megvót –, mutatta, hogy űk itt laknak, űk törökök. Azt mondta:

– Bolsevik nem jó! Bolsevik nem... – mindig azt mondta.

Na osztán azt kérdeztem meg tülle, hogy:

– Hun jár ez a sok csavargó katona, akik itt jönnek-mennek? Nincs ezeknek semmi beosztások? Semmi fegyelem? – Mer' mindig vótak, hogy: öt-hat, kettő-három, mindig jöttek.

– Hova mennek ezek?

Hát osztán aszonta, hogy ezek jönnek – legtöbb része – a kórházból, osztán van neki... kinek két hét szabadsága, kinek mennyi, oszt' eltó'tik itt szanaszíjjal az időt. Mer' ott vót a gyű'tőtáborok Mezőkövesden, oszt' oda vannak irányítva – aszonta. De azt a szabadidőt, amíg nem kell nekik jelen'kezni, itt tó'tik el, szanaszít a tanyak közt meg a város-on, ki erre, ki arra.

Azír' vót az a sok csavargó! Azok oszt' loptak, meg mindent elkö-vettek...

Mer' először csak keresztül mentek, nem vót itt semmi baj. Még nem is nagyon lövő'döztek. A nímetek, azok inkább lűttek! Turgonyon, a turgonyi állomásnál vót egy központjok, onnan dó'goztak.

Ahogy átmentek, eccer egy íccaka felébredek: borzasztó zúgást hallok. Ezek traktorok? Vagy mi az isten? Hát vagy 30 tank! Itt a nagy-csorbai úton jöttek befele egész íccaka. Akkor oszt' lett nagy kavarodás, mikor ezek odairtek. Mer' akkor mán tele vót a város orrosszal, oszt' visszanyomták akkor az oroszokat. De oszt' a'után az oroszok is segítséget kaptak, akkor osztán apránkint – beletó'tt abba maj'nem egy hónap – keresztül tudtak menni a Tiszán.

Olyan közelharcok, meg ilyesmi, nemigen vótak. Én nem tudom: nem úgy ment most a háború, mint az első világháború alatt. Akkor annyian vótunk, annyian mentünk, hogy szóval írte egyik ember a másikat. Ezek nem úgy vótak: nyó'c-tíz, egy raj, ha itt meg amott beásta magát – valahogy úgy vótak. Nem tudom még azt se', hogyhát hogy tartották a kapcsolatot egymással. Meg amikor támadtak is: a Tiszahidat, Szolnok fele, innen a határból, a kisújszállási határból lűttik. Aszonták: 30 kilométer – de 'iszén nem 30 kilométer az, több, 50 kilométer Szolnok ide. Na, itt láttam olyan nagy ágyúkat, hogy traktorok vontatták – olyan nagy ágyúk vótak!

Az is érdekes vót osztán, ahogy az első orrosszal találkoztam! Mán akkor tudtuk, hogy itt vannak az oroszok közel, mer' közel hallott az ágyúszó, meg kispuska is hallott mán akkor – erre fele, itt a város körül lőttek. 7 kilométer ide Turgony, ahun mink laktunk, hát mán kezdtek hallani a kispuska-ropogások. Egy reggel kimegyünk, hát: jönnek az oroszok! Ott jöttek a kevi úton. Vót ott egy keresztút a mi tanyánknál,

nem éppen mellette, előttünk még vót egy tanya, ott jött az ágyú. Meg gyalogosok is jöttek mán. Eccer benyargal egy, oszt' bemegy az istállóba. Az egyik lovat kifordította, ráült, elment. Amin addig ült, azt meg ott hatta.

Ez vót az első tanálkozás! Másodikszor meg: na, elmentek az oroszok, visszajöttek a nímetek! Vót egy jó pár-csizmám – mondom magamnak: mán a nímetek csak nem viszik el a csizmát... Hát oszt' alig húzom fel, jön egy orosz lóháton, leszáll a lórúl, leveszi a puskát, rámfogja: vegyem le a csizmát! Hát levetettem, odaadtam neki. Ű is levetette. Egy olyan vászonszárú csizmát adott nekem, az enyímet meg felhúzta – elment vele. Mer' akkor mán a nímetek megint elmentek, én meg nem vettem észre!

A másik lovat meg ezek a csavargók vitték el. Egy íccaka ott hált nálunk öt. Mikor odajöttek, hoztak egy nagy pulykát. Lúttik valahunnan, ott valahun mifelénk meglútták, oszt' odahozták az én felesígemnek, hogy koppassza meg, oszt' főzze meg. Meg is főzte, megették, minden, ott aludtak akkor íccaka. Reggelre kerítettek egy szekeret, az én lovat meg belefogták, felültek a szekérre, oszt' elmentek. Azúta se' láttam a lovat!

Na osztán jött egy ló: egy fiatal hoztak eccer. Mer' igen-mindig úgy esett, hogy ha elvitte az egyiket, hagyott ott másikat. Vót nekem tán tíz is az egész háború alatt, mán ez alatt az idő alatt: hun az egyiket vitték el, hun a másikat. Na, ez a fiatal elég nagy, hosszú lábú csikó vót, de alig bírt mán menni. Bevezettem az ólba, oszt' összerogyott! Nem tudott felállni, úgy vót vagy két hétig. Úgy küszködtem ott vele: fekve ett, meg itt.²⁶⁰ E' maradt meg, ez a rossz csikó! Csak azt níztem meg, mikor bejött az ólba, hogy milyen idős lehet. Láttam, hogy még akkor vált.²⁶¹ nem vót három éves, a két évet tő'tötte be csak. Na – mondom – e' még fiatal, még kiipülhet valamennyire. Még meg kanca vót! Nem is tudott osztán menni egész tavaszig. Többször el akarták vinni még azután is az oroszok, de hogy sánta vót, nem vitték el.

Amúgy a Vinkhájelen, az urasági majorba' vót vagy 150 darab ilyen rokkant ló. Azokat ott tartották egész télen, ott teleltették. Az embereket, az ottan-körül való embereket elhajtották oda állatgondozónak. Én megúsztam, nem kerültem bele. A'után oszt' tavasszal elvittik ezeket a lovakat nem-tudom-hogy-hova: bevagonírozták, lehet, hogy elvitték Oroszországba. Ez mán a háború vége vót, tavasszal...

Hát ezek az oroszok osztán jól vótak itten: jó ellátások vót. Mer' akkorára mán elcsípeltek, minden, vót búza, a tengeri meg töretlen vót, vót

²⁶⁰ Azaz: evett meg ivott.

²⁶¹ Más alkalommal így magyarázta Szabó Lukács a fog-váltást: „Minden gyereknek váltott, aszonták: kiváltott [ti. a foga]. A jószág is úgy vót, az is váltott.”

mit etetni. Ahova osztán odakaptak, a disznókat igencsak elhordozták. Nekem is vót nígy hízó – na, csak egyet vittek el, a többit meghatták. De: lejártak amúgy arra Csorbára, meg Kevi-Csorbára, onnan hajtottak bornyúkat meg teheneket. Aszonták akkor, hogy a szolnoki kórházba viszik azokat a jószágokat. Ezek jöttek minden héten vagy két hónapig. Mindig ha eljöttek – igen-csak úgy szombat-tájba’ jöttek – minállunk jöttek mindig a kosztír’. A kokasír’! Mindig két kokast elvittek.

– Kokasku, kokasku – aszonta.

Megfőztik az asszonyok nekik, oszt’ megettik.

Annyiba’ osztán én szerencsés vótam, hogy a tojók igen megmaradtak. Gödöllőrül hozattam én, mer’ benne vótam a baromfitenyésztő egyesületbe’,²⁶² 100 csirkét. Az vót a helyzet, hogy csak a fehér tyúknak a tojását veszik át a keltetőbe, így osztán a vezetővel megállapodtunk: Gödöllőrül hozattam 100 fehér csirkét. Szípek vótak! Fel is nyöttek. Mikor osztán bejöttek az oroszok, aki csak jött, mindig:

– Kokasku, kokasku – fogni kellett nekik a kokast.

Vót benne vagy 30 kokas, még ezen kívül a magunké-fajtából, azokból a sárgákból, abból is keltetett a felesígem... Nem kellett tél-be’ se’ enni adni nekik, mer’ a tengeri töretlen vót, a tyúkok éltek rajta, nem sok baj vót velek. Ahogy szanaszít vótak, nem is tudták mind-et meg se’ fogdosni, maradt annyi, hogy tavasszal még el is adtunk a tyúkokból. Meg én akkor termeltem vagy 600 kodrát²⁶³ krumplit, azt elfő’deltem ősszel, a’után meg hó rá, be vót fedve, osztán nem leltik meg – az is megmaradt. Úgyhogy tavasszal eladogattam a krumplit meg a csirkét. Még az apámnak is adtam vagy 15 tyúkot, mer’ itt a városon minden csirkét-tyúkot megettek ezek a hátramaradt oroszok, meg ezek a jövő-menők. Meg hátrább még kórház is maradt itt, oszt’ azoknak az ílemezísire a disznót, a bornyút, mindent... Meg a tehenet!

Mondjuk: itt vót Szekeres Miklós, jó gazda-ember vót, oszt’ szíp teheniszete vót neki. Ott lakott közel ídesapámékho’. Níha-níha hazajöttem a tanyárúl, ídesapámék még akkor megvótak, oszt’ csak kíváncsi vótam, hogy mi van az öregekkel. Hát láttam: Szekeresék az akol ó’ dalán²⁶⁴: ki vótak terítve a téhen-bürök! Na – mondom – kiforgatták a teheneket a bürökből! Megíttik a szíp teheneket mindet...

Meg hát ezek a csavargó katonák, mondom, ezek sokmindent elkövettek. A nőekkel is a tanyákon... De azír’ nem lehet mondani, hogy olyan túlságosan üldözték vóna az asszonyokat. Akik könnyebben álltak

²⁶² Erről az életút-interjú során részletesen beszélt – lásd Szilágyi Miklós 2006a: 160–161.

²⁶³ Azaz: 600 négyszögöl.

²⁶⁴ A szarvasmarhák fedetlen, kerítéssel körülvett szálláshelye vagy a szarvasmarha-istálló előtti körülkerített térség az istállóban éjszakai állatok nappali tartózkodására – vö. ÚMTSz 1: 185.

nekik, hát azokat! Meg a fiatalok, azok bú'káltak. Nekem is vót... a húgomnak egy jánya, akkor mán olyan 19 esztendő's vót, hát ídesapám ott duggatta a galamb-padon, vót egy kis galamb-pad elrekesztve nállok. Egísz nap ott hordta Erzsikének az enivalót, mikor úgy jobban járkáltak ezek a csavargók. Mer' vót rá eset, hogy elmentek, oszt' egísz hétig nem jött másik csapat. Erzsikét ott duggatták!

A' vót azír' – az igazat megvallva – hogy mink is csak olyanok vótunk, mikor az első világháború vót. Csak jobban megérti az ember, ha maga is próbálta... Azt azír' még most se' értem hogy hun járt itt az a sok csavargó katona. Csak igaz lehetett, amit az a török tanító mondott: a kórházbúl mehettek. Azok oszt' loptak!

Ott kezdem, hogy mán akkor híkálták be a szekereket, a lovakat, minden, oszt' filtem attúl, hogy elhajtanak. Ez mán '44-be' vót. Paliék meg – itt laktak a szomszíd tanyába' – el akartak menekülni. Neki nigy ökre vót, meg egy lova, osztán azt mondta, hogy adjam neki a két lovat, ű meg nekem adja a két első ökröt. Olyan 5–6 évesek vótak. Így megegyeztünk... Mán mégse' egyeztünk, mer' azt mondta Pali, hogy tó'djam meg valamivel a lovat. Mondom:

– Én nem tó'dom!

– Na – aszongya, – maj' a hónapos vásárba²⁶⁶ kimegyünk, osztán kihozod a lovat, megtudjuk, hogy mék ír többet!

Az ám, de ütet akkor-héten szerdán behítták katonának, így oszt' nem tudtuk tovább intézni. De a felesíge mégis aszonta, hogy adja az ökröt, adjam a lovat. Menekülni akartak elfele: echót csináltak a szekérre,²⁶⁷ ponyvát húztak rá. A másik szomszíd, Fő'dházi Albert bácsi is odavót, katona vót, oszt' a felesígit, Ilonka néni is rá akarta beszólni Varga Juliska, Palinak a felesíge, hogy menjen velök. Ilonka néni átjött, rítt, hogy: mi'csináljon? Én meg azt mondtam neki:

– Hát, Ilonka néni, ne menjünk sehova. Inkább itt dögöljünk meg, mint valahun! Úgyis utólírnék bennünket. Lúval hova tudunk menni? Sehova! Én nem megyek...

A'után Ilonka néni is letett rúlla, így oszt' itthon maradt Juliska is, meg a két kisjánya is.

Meg én se'adtam oszt' a lovat! Ki tudta akkor, hogy mi lesz? Paksus²⁶⁸ kellett azelőtt! Mondtam Juliskának:

– Én nem adom oda a lovat! Hászén át se tudjuk íratni a paksust...

Azúta sokat gondolkoztam mán rajta, hogy: nem kellett a ruszkinak paksus! Nem kírte, hogy: hun a paksus?

Előbb azír' csak elmentem a vásárba, ha mán annyira rálett Juliska. Hazajöttünk szekérral, de mán nem mertünk bejönni a városba, hanem

²⁶⁵ Magnetofon-felvétel; életút-interjú részeként mondta el Farkas István (szül.: 1911) a Jász–Nagykun–Szolnok megyei Kisújszálláson 1988. július 2-án. – Az életút-interjú szerkesztett szövegét lásd SZILÁGYI Miklós 2008: 75–84.

²⁶⁶ A „hónapos vásár” minden hónap egyik piaci napján (Kisújszálláson szombaton) megtartott állatvásárt jelenti.

²⁶⁷ Nem bizonyos, csupán valószínűsíthető, hogy ez az *ekhó*val felszerelt szekér olyan volt, amelyet a debreceni civisek jellegzetes járműveként ismerünk. Az *ekhó* a szekérre szerelhető, négy rúdon álló kissé domborodó rácszat szerű tetőre ráterített ponyvát vagy gyékénylepedőt jelentett, mely az eső vagy nap ellen nyújtott védelmet. – Vö.: K. Kovács László 1977b: 658.

²⁶⁸ A 'marhalevél, járlatlevél' jelentésű *passzus/paksus* népnyelvi használatához lásd ÚMTSz 4: 397.

itt álltunk meg a Rác doktor úr tanyáján. Pista fiammal jöttünk, olyan 3–4 éves vót, meg a kisjánnyal, az két évvel vót öregebb, azok ott eljászottak. Pocsai Áron lakott akkor azon a tanyán,²⁶⁹ az meg szomszíd vót nekünk Szejköbe', hogy laktunk, ismertük egymást. Nekik is vót olyan kis családok... Kifogtam ott a lovat, oszt' mondtam Áronnak:

– Nem megyek haza szekérrel, mer' el tanálják hajtani.

Felültem a lúra, úgy mentem a hónapos vásárra. Anya meg – mán a feleségem – eljött a piacra.

Kis Aladár meg – az állatorvos, a' járt a tanyára is hozzánk – ott állt a kapuba'. Még abba' az időbe' a vásárkapuba' olyan szín vót,²⁷⁰ ott állt: nem lehetett bemenni a vásárba – kivált lúval, de tehénnel se' – míg meg nem nízte. Mikor odaírtam, azt mondta nekem Kis Aladár:

– Mit akar itt, Pista bácsi?

Mondom:

– El akarom adni a lovamat.

– Menjik innen kifele, míg szípen van! Elhajtják, majd meglássa! –

Nem engedett be.

Nem is akartam osztán. Mán akkor az óvóhely háta megett lövődöztek: a géppuska szólt. Visszafordultam, köszöntem a doktor úrnak, oszt' eljöttem. Felültem a lúra.

De: mikor mentem kifele a vásárba, még akkor nem láttam semmiféle katonaságot. Nem láttam! Mire mán jöttem – nem tő'tt abba egy jó-félóra, nem olyan messzi vót – ott a kevi kövesúton, erre befele, anynyi nímet! Ágyú, meg mit-tudom-én... szóval teli vót az út nímettel... Leszálltam oszt' a lúrúl, megálltam. A nímetbe' vót azír' annyi emberség, hogy a két első lovat félrefordította – mer' nígy ló vót az ágyúba' –, oszt' átvezettem a lovat. Nem ültem rajta, csak vezettem. Egy kis fő'dút vót a temető mellett, azon eljöttem a város szíliig, itt a Cigán'városnál²⁷¹ – úgy híttuk, meg úgy híjjuk most is –, a Vida Gábor házánál oszt' felültem megint a lúra. Szíjjelnéztem a lú hátárúl: mindenütt katonát láttam! Kiabáltak azok németül, de én nem értettem. De meg vótam szelesedve! Csak filtem, hogy elviszik a lovat... Akkor könnyebbültem meg, mikor kimentem a tanyára. Mán előbb ide a Rác doktor úr tanyájára, mer' a két gyerek ott vót, meg anya is odajött, a' után oszt' kimentünk a tanyára. Nem is jöttünk haza, míg a ruszki be nem jöttek.

Ez szombaton vót, de mán vasárnap, úgy 10 óra tájba,²⁷² bejött három ruszki lúháton. Rögtön elvitte az egyik lovamat! Melléköttötte az

²⁶⁹ Úgy értendő, hogy amikor tanya-szomszéd volt, akkor is, Rác doktor tanyáján is *tanyásként* lakott a megnevezett személy. – A *tanyás* társadalmi helyzetéről és munkaköréről lásd SZILÁGYI Miklós 1999.

²⁷⁰ Fedett, de (valószínűleg) oldalfalak nélküli épület.

²⁷¹ Nincstelenek, döntően cigányok lakta szegregáció a város dél-nyugati peremén.

²⁷² A helytörténeti irodalom szerint Túrkevét és Kisújszállást 1944. október 8-án va-

övének, oszt' elvitte. A'után elvittik egy pár nap – vagy egy hét? – múlva a másikat.

Sirattuk! Anya siratta jobban, én úgy vótam vele: örültem, hogy nem bántott bennünket. Minket nem, Tóth Palinét azt... Mán nem ütöttik, hanem máskülönben piszkoskodtak vele.²⁷³ De minket nem bántottak sose'. Csakhát elvitte a lovat, elvitte a hízót, elvitte a tojást, meg ami jött. Ami vót, mindent!

Vót 7–8 darab disznóm akkor. Kettő úgy külön vót, mán akkor vótak olyan mázsások, még tán több is. Nem értettem én ruszkiul semmit se, de mondta, megmutatta:

– Svinya, svinya²⁷⁴ – oszt' ment az akolho'²⁷⁵. Kivette a gyufát a zsebiből, oszt' magyarázta: öljem meg, oszt' perzseljem meg. Nem vót mit tenni, le kellett vágni. A puska puska vót!

Elmentek oszt' közbe' a kevi fő'dre, nem messze vót a határho'. Átmentek, hoztak vagy 2–3 zsák kromplit a deríkba'.²⁷⁶ Akkorára mán a naggya-szört leperzseltem a disznóról, oszt' mondta, hogy vágjam szíjjelfele. Szíjjelvágtam, meg kilöktem belőlle a belet. A gyerekik meg körülálltak, nem ilyen világ vót akkor, hogy nyakig van a gyerek mindennel: éhesek vótak. Meg hát kíváncsiak is vótak jobban, oszt' níztk. Hét gyerek vót: minállunk vót kettő, Palinál vót a két kisjány, meg Egyed Pali – aki párttitkár –, az is ott lakott mint cseléd, annak meg három kisfia vót. Ott níztk, oszt' annya mondt a ruszkinak, hogy:

– Aggyík a gyerekiknek belőlle egy kicsit!

A' meg mutatta, hogy van még az ólba' másik!

Akkor-este oszt' – ájtött a'után Egyed is – levágtuk a másikat is, le-sütöttük akkor-iccaka. Nem lehetett, mer' elvittik vóna! Zsírosbödönbe tettük,²⁷⁷ oszt' elástuk.

A'után így is vót, úgy is vót. Kikoptunk mindemből... Mikor elment a front, akkor még vót aprólík, pulyka is vót vagy 70 darab, de itt vótak a városon, osztán jött a ruszki szekérral kifele. Ahun vót jószág – lú vagy ökör – menni kellett zabrálni²⁷⁸ a ruszkiival. Nekem mán akkor

sárnap érték el a szovjet csapatok – vö.: Kiss Kálmán 1986: 210.; BORUS József 1985: 49–51.

²⁷³ A megnevezett asszony megerőszkolásának eufémisztikus körülírása.

²⁷⁴ A *svinya/свинья* szótári jelentése valóban 'sertés, disznó'.

²⁷⁵ A 'juhok, szarvasmarhák, disznók rendszerint fedetlen, kerítéssel körülvett szálláshelye' jelentésű *akol* szó itt (és Kisújszálláson általában) a fedett sertésól fedetlen kifutóját jelöli – vö. ÜMTSZ 1: 185.

²⁷⁶ Azaz: a *szekérderékba* – a szekérnek a középső-hátsó részébe.

²⁷⁷ Ti. a lesütött húst zsírba téve konzerválták, úgy ásták el.

²⁷⁸ A TESz 3: 1181. szerint a *zabrálni* 'fosztogat, harácsol' északi szláv eredetű, a magyarba az I. világháború idején került, közelebbi forrása nem határozható meg. Ehhez azonban hozzátehetjük, hogy a *zabrálni* köznyelvi szóvá válásához az orosz katonák 2. világháború végi magyarországi jelenléte és módszeres-rendszeres rekvirálása-fosztogatása járult hozzá igen jelentősen.

nem vót meg a lú – az egyik két ökröt Egyed magának fogta be, a másik kettőt meg nekem, úgy mentünk zabrálni, szekerekkel.

Ott vót a tengeri, mondta nekem, hogy a pulykát – mondta ruszkiúl... brrrr... – hajtsam befele! Azt megértettem. Hogy a fene egye meg: 30 pulykát be kellett hajtani, tettük fel a szekérre. Mentünk, 5–6 szekérrel mentünk – a másik tanyába 30 tyúk... Egyik helyen ez, másik helyen az.

Ahun az a szociális otthon vót akkor²⁷⁹ – itt a városon – ott vót a konyhájok. Ide hordtuk. El vót eresztve a bornyú, a disznó, a pulyka, az apróliknak meg drótsátor vót. Vágták ott lefele, főztik. Koppasztották... Annyi cigán' vót ott, mint a veszedelem!

Egisz héten kijárt oda az a ruszki. Majd mikor oszt' elkopott onnat a mi környükünkrül, akkor ment át a kevi fő'dre.

Ez így vót!

De sok csavargó is vót benne... Még tavasszal is vót itt ilyen jöttment. Egy vót különösen, aki egisz márciusig megvót. Sok tanyát felfogott, minden két hébe' került oda mihozzánk. Akkor oszt' jól-tartottuk – vagy hát adtunk neki, ami vót. Majd a'után kísőbb elfogták. Hogy Kevibe, a parancsnokságon mit csináltak vele? Úgy mán egy kicsit gagyogott magyarul. Mondta, hogy „szabadság” – mán hogy szabadságot csináltak.

A'után oszt' az egyik lovamat visszakaptam! Erre jöttem hazafele, oszt' megismertem. A bíró tanyáján Kovács János lakott, oszt' odáig elvitte – vagy a fene tudja hogy vót – csak: az én lovam, az egyik, ott maradt. Vissza is adta János, mer' ismerte, hogy az enyím.

Mikor megláttam, mondom:

– Hát ez meg az én lovam!

– Tudtam én, hogy a tied – aszongya –, csak úgy vótam vele, hogy maj' ha jössz, majd megleled.

Vettem a'után mellé másikat, hogy dó'gozni tudjak. De meg köteleztek is bennünket! Aszonták, hogy termelni kell.

Így ment ez a háború... Sokszor eszembe jut, hogy nem kérte a ruszki a paksust!

²⁷⁹ Az 1911–1912-ben a Kossuth Lajos utcában, a régi temető helyén felépített *varrógyárat* (lásd erről: Zsoldos István 1988: 13.). 1928-ban gyógypedagógiai intézménnyé alakították át – OROSZLÁNY GÁBOR (szerk.) 1930: 182–183.; SCHEFTSIK György (szerk.) 1935: 176.

Olyan szerencsém vót, hogy a háborúba' nem vettem ríszet. Igaz, hogy mán aho' a korho' írtem vóna, de hát Horthyék jóvoltából – mondjuk – elnapolták a behívást. Majd mikor Szálasiék uralomra kerültek, akkor mán ránk került vóna a sor, de a ruszkik emerről ideírtek,²⁸¹ úgyhogy nem kellett bevonulni nekem.

Be kellett vóna! De én mán meg se' kaptam a behívót. Még abba' az időbe, úgy hívták, hogy csösz, ilyen mezőőr, az kézbesítette a hivatalos idézist, okmányokat, a behívót is.²⁸² Nála vót a behívó, aki közelebb vót a városcho', meg is kapta. Még olyanok is vótak – ugye, sasos behívó vót, azonnal menni kellett – hogy vasárnap hajnalba' elindultak. Mennek befele, a ruszki katonák utólírtik őket, oszt' hármat agyon is lűttek. Egy személy – Vatai Lajos, ugyanolyan idős vót, mint én, meg barátok is vótunk – szegíny nem tudta, hogy mi' csináljon, ugye, nem vót gyakorlata ebbe' a helyzetbe'... Marjalaka fele a kövesút meg a vasút egymás mellett vót – a vasút még akkor egzisztált²⁸³ –, a kűhídnál írtik utól, ott lement a kövesútról, átment a vasút ó'dalán belül, oszt' bú'kálva jött visszafele, az oroszok meg a kövesúton jöttek kocsival, mikor meglátták, lelűttik. Hogy bú'kált, odaeresztettek! Hogyha beljebb megy 2–300 méterre vagy egy kilométerre a kocsúttól, jöhetett vóna vissza, nem nyúltak vóna hozzá.²⁸⁴ De hát nem tudta a szerencsétlen, hogy mi' csinálják...

Én kint laktam a tanyán, a nagyriti területen vót a szüleimnek a tanya. Jó-kilométerre laktunk a ványai kövesúttól: mán előtte való héten – vasárnap vót, hogy gyöttek a ruszkik – egész héten nem szakadt meg a visszavonulás. Nímet, magyar, pöfögő ótó, tank, gyalogos, lo-

²⁸⁰ Magnetofon-felvétel; életút-interjú részeként elmondta Kiss Imre (szül.: 1924) a Jász-Nagykun-Szolnok megyei Kisújszálláson 1989. július 1-én. – Az életút-interjú szerkesztett szövegét lásd Szilágyi Miklós 2008: 108–116.

²⁸¹ A helytörténeti irodalom szerint Túrkevét és Kisújszállást 1944. október 8-án, vasárnap érték el az orosz csapatok, tehát az emlegetett esemény ezen a napon lehetett. – A Kisújszállás környéki harci cselekményekről lásd Kiss Kálmán 1986: 210.; BORUS József 1985: 49–51.; SZILÁGYI Károly 1996: 237.

²⁸² 1921-es polgármesteri rendelet szerint a tanyai lakosoknak csak az értékes és sürgős leveleket fogják kézbesíteni a „külkézbesítők”, a közönséges leveleket hetente osztják szét a mezőőrök közreműködésével, egyébként pedig bárki érdeklődhet a levelei után a városháza „cseleedszobájában”, ha a városban jár (KÉV XXIX. [1921. május 15.] 20. sz. 5.). – E helyi rendelet ismeretében kissé rejtélyes, hogy a katonai behívó vajon miért nem minősült sürgősnek...

²⁸³ Ti. a Kisújszállás – Dévaványa közötti vasútvonal, amit azóta megszüntettek, még létezett.

²⁸⁴ Vatai Lajos halálának körülményeit (bizonyára a családtagok információi alapján) nem pontosan így ismerteti a II. világháború kisújszállási áldozatainak emlékkönyve: Ö. TÓTH Lajosné – KURUCZ János (szerk.) 1997: 215.

vas – a ványai kövesúton vonultak visszafele. Majd oszt' hajnalba, mikor felrobbantották Ecsegen a Berettyó-hidat a nímetek, akkor elkoptak a visszavonulók.

Nem tő'tt abba egy óra hossza se' – kiláttunk a kövesútra – mán akkor jöttek a ruszkek. Elébb a páncélosok jöttek, majd úgy egy óra – félkettő fele a lovasok is. Azok meg is szállták ott a környező tanyákat egy időre. Lehetett koppasztani mingyán: befogtak bennünket... Ugyi, ott a tanyák teli vótak aprójószággal: nagy csomó csirkét, pulykát-mit leizéltek, a környező tanyákból meg összeszedték a nípet – gyerünk koppasztani! Csak úgy szárazon kellett típni a tollat lefele. A nagyja lement, akkor egy villát hozott a ruszki, szalmával tüzet gyű'tott: lecsapta rúlla, ami még vót rajta. Hán'ták belefele a kondérba főzni. Nem sikerült oszt' megfőzni, mert gyött a parancs. Akkor leöntötték a levit, a húst meg elvitték.

Meg oszt' izgalommal is járt ez! Vót itt olyan is: elfogták, hogy kém. Ott lakott hozzánk nem messze, ismerősünk vót, minden... Ahun megtelepedtek – ahova vittek bennünket koppasztani – oda hozták ezt a Petruc Sanyi bácsit. Beszílni nem tudott senki, csak oszt' láttuk, hogy egy csapat ruszki elfogta, behozták abba a tanyába, ott egy helyiségbe bezárták. Mivelünk beszéltek vóna, de hiába mondtunk, ugyi, akármit, nem értették a ruszkek. A vígin osztán csak kiengedtek...

Visszajöttek oszt' még a nímetek Kisújszállásra, de azt a ríszet – mondjuk – nem annyira... Azír' hátrább vonultak a ruszkek... Eccer azon vet-tük észre, hogy: hát ezek milyen nímet tankok? Láttunk hármát-nígyet, de erről rajtunk: addig jöttek el. Úgyhogy ruszkek is vótak, nímetek is, azt lehet mondani.

Na, a ruszkek?... Akinek menni kellett tovább, az ment. Aki a front-ba' vót, annak, ugyi, menni kellett. De hát a fene tudja – annyira nem tudtunk velek beszílni – lógós vót annak egy rísze. Vagy sok rísze! Akik csámborogtak ott kint a tanyák közt össze-vissza. Vót mindig annyi! Mindenféle: vót benne hivatalos is, vót benne – úgy sejtettük – ilyen lógós is. Oszt' zabráltak!²⁸⁵

Na, az első megjelenés: hogy bejöttek úgy 1–2 óra tájba a tanyákba, kicserélték a lovakat. Amik lehajtott lovak vótak, aztat ott hatták, a jó kipihent lovakat – azok vótak, mer' dó'gozni se' nagyon tudtunk! – azokat meg vitték el. Mondjuk, első nap a miénket még nem vitték el.

²⁸⁵ A TESZ 3: 1181. szerint a *zabrál* ige északi szláv eredetű, az első világháború során került a magyar nyelvbe, közelebbi forrása nem állapítható meg. A MNyÉrtSz VII: 566. a 'fosztogat, harácsol' jelentésű *zabrál* szót bizalmas, gyakran tréfás stílusárnyalatúként jellemzi – ami azzal a kiegészítéssel fogadható el, hogy ez az ige elsősorban a szovjet hadsereg és a magyar polgári lakosság találkozásairól beszámoló narratívokban volt használatos, s csak másodsorban alkalmazták a hasonlóan „szabad” harácsolásokra.

Apám tudott egy keveset velek beszélni, nem sokat, de valamennyit tudott. Mán másnap oszt' nem vót más a környezetből, ugyi, csak elvittik a miénket is.

– Hagynak helyette, ne törődjék velem! – mondtam neki.

Abba' osztán, amit hattak, vót mindenféle. Vótak olyan pónik is! Vót olyan is, améket mán Magyarországon vételezték, de lehajtották. Ha jobbat látott, mán cserélte! Meg a ruhát is: ha jó ruhát, vagy jó csizmát látott, akkor mondta, hogy: cseréljünk! Vette le. Úgy vótak ő'tözve is, nem számított akkor mán nállunk, hogy milyen ruhába' van.

Mitöllünk is elvittek egy nagy hízót! Mán úgy, hogy ottan kellett levágni, a bélit ki kellett venni, a fejit meg a bélit ott hatták, a többit fellökték az ótóra, oszt' elvittik. Meg oszt' a csirke... De hát az annyi vót, hogy – mondjuk – az nem vót lényeges.

Na, bejöttek – másnap vagy harmadnap mán el is kellett menni nekem, úgy hitták abba' az időbe', hogy robotba. Ecsegen, a Berettyó-aljon lett egy hadirepülő-terek. Ott van a mirhói szivattyútelep,²⁸⁶ a túlsó ó'dalon vót ez a repülőtér, ott szállt le egy csapat ruszki repülőgép. Jöttek: akinek vót valami fogatja, hajtották Ecsegre. A túlsó ó'dalon van egy kétkímínyes szivattyútelep, az széntüzeléses vót, aztán mivel fő'dút vót, be vót ott több évre tárolva a szén: akármikor kell szivattyúzni, legyen, ne sárba' kelljen hordani. Azt a szenet hordatták onnan kifele! Vót ott vagy 10–15 lovaskocsi... Hordatták a gyepre, ahun egy kis lyuk vót, vagy zombík, vagy valami, azt tó'töttük. Ott vótunk egész héten, nem engedtek el íccakára se. Ecseg alatt vót egy tábor, ilyen székértábor, oda kellett bemenni, ott kifogni, ott kellett kovártilyozni.²⁸⁷

A repülők – mán a pilóták – meg ott vótak a szivattyútelepnél, látuk, hogy fogták, vágták, főztik a birkát. Az állandóan főtt! Nem vót olyan, hogy ebéd, vagy vacsora, vagy reggeli – állandóan főtt! Etek mindig. Meg repültek...

Vagy három nap hordtam ott a szenet, utána meg kő'töztetni kellett ezeket a pilótákat, mer' meggondolták, hogy jobb helyek van a Bokrosba', ott van minden. A Berettyó mentin van ez a major, a Bokros, Szatmári Sándor – ilyen nagybérlő – bírta abba' az időbe'.²⁸⁸ Az teli vót ott mindennel, főleg jószágfélivel. Olyan réti-fajta fő'd vót ez, oszt' sok legelő vót. Vót ott négyezer birka, meg disznó is, meg marha is, minden. Oda kellett menni a szivattyútelepre, felpakolták a kondéro-

²⁸⁶ A 19. század végén építették ki azt a belvízlevezető csatornát, melyhez az Ókrösi-örháznál egy szivattyútelep is tartozott – SOMOGYI Sándor 1992: 159.

²⁸⁷ A *kvártély* 'szálláshely katonák számára' és a *kvártélyozik* 'tartózkodik, lakik, tanyázik valahol' elterjedtségéhez lásd UMTSz 3: 684.

²⁸⁸ Szathmári István és Sándor 20. századi birtok-gyarapításáról és bérleteiről lásd SZILÁGYI Miklós 2006b: 271–279.

kat a konyhárúl. Olyan kocsim vót, bricskának hittuk,²⁸⁹ hogy rácsos ó'dalú, saroglya meg nem vót hátul. Mán akkor azír' se tettük fel, hogy ne kelljen annyit pakolni... Feltették a nagyüstöt – meg vót főve benne a ju'húsos kása – meg vagy 3–4 szakács felült. Nem vót semmi probléma, mentünk a Berettyó-gáton Bokrosba.

Ottan egy nagy dohánypajta vót²⁹⁰ – mer' dohánnyal is foglalkoztak –, amit kiszemeltek, hogy: na, a' lesz a konyha, ott főznek. Az ám! De az körül vót tűzvédelmi árokkal, meg benne vót a sok dohány felfűzve, csak a vígin vót egy 10 méter szakasz kihagyva, lehet, hogy azír' is, hogy ott dó'goztak, simítottak, minden... Ott hoppáréztak²⁹¹ a ruszki az ajtóba', én meg álltam a kis árok előtt. Ha belemegyek, leesik az üst – mer' hátulról vót feltíve, a kocsi hátuljába, elöl meg ültünk. De csak addig davajoztak,²⁹² hogy menjek az ajtóba az árkon keresztül! Mikor a hátulja beledöccent a kocsinak az árokba, az üst egyet fordult: le, fenékel felfele! Akkor oszt' mondták a maguk nyelveken a japfajumátyot!²⁹³ Ilyesmit értettem... Annyira nem, csakhát tudtam, hogy káromkodnak. Hí, de mondták! Én mondtam, hogy nem lehet odamenni – így a magam nyelvin. Lehet, hogy űk se értették, én se' amit űk mondtak. De azt értettem, hogy oda kell menni! Hát a nagyját felszedték, ami nem írte a fő'det, a többi ott maradt, nem vót különösebb probléma belőle.

Csak annyi, hogy nem engedtek el! Arra számoltam, hogy: na, elengednek, lető'ttük... Ott kellett maradni, fogtak egy bérest – az lakó vót – meg én lovaskocsival, oszt' magyarázták, hogy menjünk el rekvirálni. Űgy magamba': mit kell rekvirálni? Na, másnap egy ruszki katona odajött hozzánk, befogatott: gyerünk.

– Davaj! Kartocska – krumpli, meg mit-tudom-én, monda, hogy mit kell.

Bokrosból kijöttünk, határút vót vígeredménybe, Kisújszállásnak a határa: a Mirhónál megy Kevi fele az út. Mehettünk, míg valamit rekvirálunk! Tanya se' nagyon vót, imitt-amott egy kis-rossz kunyhó, de abba' semmi se' vót. Mikor kigyöttünk azon a határúton: na, most merre gyövünk? Erre mifelénk-e vagy amarra? Kevi fele fordított el. Mentünk

²⁸⁹ Talán az a „lengyel eredetű, könnyű, merev karosszériás” jármű, melyet K. Kovács László 1977a: 376. ismertetett röviden.

²⁹⁰ A dohánypajtához, mely nyitott oldalú fedeles építmény volt, lásd TAKÁCS Lajos 1964: 351–358.

²⁹¹ Az ÜMTSz-ban (2: 848.) a *hoppárézik* ige jelentései ('ugrál, táncol'; 'tiltakozik, ellenkezik'; 'kötekedik') nem pontosan fedik az ebből a szövegösszefüggésből kikövetkeztethető jelentést: 'hangos szóval sürget, parancsot osztogat'.

²⁹² A *davaj/dasaü* 'indulj, menj; gyerünk, nosza' felszólítást a szovjet katonáktól igen gyakran hallotta a polgári lakosság, így maga a felszólítás is, magyarosan továbbképzett/ragozott alakváltozatai is 1944–1945-ben úgyszólván köznyelvivé váltak – majd idő telvén a magyar szókincs perifériájára sodródtak.

²⁹³ A *эбтвою мать* az orosz katonáktól leggyakrabban hallott káromkodási forma volt – gyermekkori emlékeim alapján is.

ottan, kivezető út vót a Berettyónak, de tanyát csak olyat tanáltunk, ahun nem laktak. Kevi alatt oszt’ – mán nem tudom hány kilométerre – elírtük a Berettyót, felmentünk a gátra, ott vót egy uradalom, Kevi városnak a birtoka vót – mint itt is vót ilyen, birtokosságnak²⁹⁴ vagy minek neveztük abba’ az időbe’ –, ott osztán lett minden. Nagy csomó krumpli elvermelve, 20–30 méter nagy prizma lefő’delve, akkor egy csomó befőtt... Egy cseléd vót ott a majorba’, de az intézőnek – vagy mit-tudom-én mi lehetett – be vót tárolva befőtt, minden, ami kellett a konyhára. Hát oda kellett oszt’ járni, vagy nígy nap vótam a bíressel.

Míg oszt’ eccer meg tudtam szökni – úgy szabadultam meg. Ecsegrúl a többi fogatokkal hoztak be egy dílután – mán akkor mink a fuvart megcsináltuk – párnát, dunnát, ilyesmit a pilótáknak, vagy 4–5 kocsi. Mikor lepakoltak, elengedték őket. Én meg befogtam, oszt’ szípen elhúztam a csíkot velek! A mirhói szivattyútelepig együtt, ott meg letértem.

Így fejeztem be ezt a kirándulást.

²⁹⁴ Nyilván a legelő hasznosítását megszervező Közbirtokosságra gondol, melynek azonban nem annyira Kisújszálláson, hanem a „külső legelőnek” számító Hortobágy-széli Kecskés-pusztán volt számottevő gazdálkodás folytatására alkalmas majorja – ZSOLDOS István 1988: 44–52., 117–119.

Én a Közép-Tisza vidéki Ármentesítő Társulatnál dó'goztam akkor, oszt' a mérnök úr mingyán bekerült a városházáho', azt meg a anynyira megszerettük az oroszok, hogy az első tanult ember vót, akivel tanálkoztak Magyarországon, mer' tudott, ugye, németül is beszélni velek, oszt', ugye, azoknak a fejesse is tudott nímetül, mán az oroszoknak... Így oszt' mingyán akik szó'gálatba' vótunk, itthon vótunk, mindnek oroszul egy papírt íratott. Ha úgy az úton tanálkoztunk is ruszikkal, vagy munkára akartak elvinni, mutattuk a papírt, osztán csaptak egyet – mehet! Úgyhogy evvel jól jártunk. Mer' máskípp, ugye, sok embert elvittek erre vagy arra munkára, vagy jószággal, vagy valamivel...

Aztán mikor csendesebb vót a helyzet, ami akadály vót a csatornába',²⁹⁶ szedtük kifele. Vót abba' gép meg nem-tudom-mi... lőszer!... Azt is sokat kiszedtünk. Itt a ványai útfélen tanáltunk ládaszámra... Még egy hüvelyke van is itt, hazahoztam, azon kalapálni szoktam, mer' csak a menetje szakadt ki, mikor felrobbant... Hármat elvittek, vót olyan színacsomó ott félre a csatornátúl, oszt' beletették, meggyú'tották. Na osztán mingyán nem robbant az, oszt' menni akartak, hogy megnízik, hogy mi van vele. Mondom: sehova se', mer' én leverlek benneteket a lapáttal! Hát hogy gondol... Három ember vót, három fiatal, fiatalabbak vótak, mint én... Mondom: sehova se' mentek, mer' majd robban az! De menni akartak. Mondom: elütöm a lábatokat, nem eresztelek! Beidegesedtem borzasztóan én is: ha, ugye, ők odamennek, akkorára felrobban? Úgy is vót! Addig hőköltem²⁹⁷ ott őket, hogy egyszer aztán nagyott szállott ám az a három lövedék! Na, lássátok! A'után oszt' nem hagytam nekik, hogy csináljanak valamit. Gyű'tsítek csak ide összefele, osztán majd jönnek a tűzszerészek, oszt' elviszik...

Jártak így emberek, hogy így rátüzeltek, osztán nem robbant fel, oszt' odamentek, hogy majd megnízik – akkorára, mikor közel írtek, akkor robbant, oszt' agyon is vágta. Itt nem is olyan messzi vót egy Katona Károly nevű ember – a fiai még egyik-másik megvan – az is úgy halt meg. Így kivittik őket szedni összefele, aztán rátüzeltek, osztán: no, nem robban ez, hát így, hát úgy... Oszt' mikorra odaírtek, akkor bizony' felrobbant, oszt' agyon is vágta...

²⁹⁵ Magnetofon-felvétel; életút-interjú részeként elmondta Oros Lukács (szül: 1912) a Jász–Nagykun–Szolnok megyei Kisújszálláson 1991. július 5-én.

²⁹⁶ A Kisújszállás környéki csatorna-rendszerről lásd FARKAS Kálmán 2008: 218–222.

²⁹⁷ Az ÚMTSz 2: 1015. szerint a *hőköl* '(szarvasmarhát, lovat) faroltat, hátráltat' és 'megtörpan, ijedtében hátralép' jelentésű, ám ezekkel a jelentésekkel könnyen egyeztethető az itteni 'visszatartottam, hátráltattam' jelentés.

Itt vótak oszt' karácsonyig az oroszok azokkal a nagy ágyúkkal, hatalmas nagy ágyúk vótak azok! Mikor Pestet körülzárták, odavitték őket, a'után meg, ugye, tovább... Hát osztán sok itt is kvártélyozott²⁹⁸ belőlök, a konyhájok meg itt vót nem messzi, csak keresztül kellett menni. Kapu vót mindenütt, csináltak azok kaput, nem mentek körül: ahun gyengébb vót a kerítés, csináltak, ugye, egy ríst, aztán át lehetett menni...

Egyszer jön egy kiskatona, puskája a fő'det íri, annyi emberke vót csak.

– Papa majszter, majszter!²⁹⁹ – annyit tudott.

Mondom: nem tudom én csinálni – magyarázom neki. De csak: papa majszter! Megfogja így a kezem: papa, menjünk! Átmentem osztán, de – mondom – nem tudom, mit kell csinálni. Ott oszt' mán mingyán vót, aki jobban tudott beszélni, értelmesebben – ugye, vót ottan konyhaparancsnok, tisztos, meg tudom-is-én mi. Mondja osztán, hogy: papa majszter, hajtják a röfit – magyarázza – azt itt nyikkantani kell. Na, jól van...

Idők múlva oszt' hajtanak két disznót... Ott meg nem jól fogadták őket, ahogy odamentek a konyhával, osztán a házigazdájukat kitoloncolták onnat, el kellett menni a szomszídba nekik, így oszt' üres vót a disznóól is, osztán be akarták hajtani oda az ólba, mer' az egyiket kellett csak levágni. Az ám, de vótunk vagy tízen körülte, oszt' sűrűn kitörtek, nem akartak az ólba bemenni! Egyszer osztán, mikor kitört, jött egy a puskával, oszt' lelütte az egyiket! A másik meg megfordult, egy katonát ott fellökött, oszt' be az ólba. De arra nem kellett oszt' ajtót se' tenni!...

Na osztán hozzáfogtunk perzselni. Vagy tízen körülfogták ott a disznót, oszt' mind egy csutak szalmával, oszt' így... Jó idő vót még akkor, októberbe', szél is fű'tt, oszt' nem győzte az ember a fejit kapkodni. Á, mondom, nem jó' van ez így! Hát oszt' egy nagy csomó szalmával, ahogy mink szoktuk csinálni, beszórtam. Akkor oszt' csúnyán níztek, meg beszéltek is... Hát én nem értettem, hogy mit mondanak, csak mondom magamba': ezek azt magyarázzák, hogy ez elígeti a disznót... Na, jól van, leígett az a tűz, lesepertem, még egy másikat is rá... Mikor osztán az ígett, megint – ej, ezek még tán meg is vernek! Na, jó' van, elígett a tűz, akkor osztán kapartam lefele – még imitt-amott egy kis szőr vót rajta. De akkor meg oszt': papa, majszter! – veregették a vállam, meg minden, hozták vóna az italt, hogy igyak... Ott níztk... Majd azt mondja egy, a tisztos, hogy:

²⁹⁸ A kvártély, kvártélyozik szóföldrajzához lásd ÜMTSz 3: 684.

²⁹⁹ Ha valóban a familiáris magyar köznyelvben használatos, német eredetű *majszter/Meister* '(szabó, asztalos, cipész stb. mester' szót használta az orosz katona (Bakos Ferenc 1960: 436.) számára „idegen” nyelven szólította meg, hogy jobban megértse...

– Papa, hús is legyik, meg szalonna is legyik!

Na, jól van, bontom ott kifele, a belit osztán, ugye, hajintották a gödörbe. Akkor: vágjam le a fejit meg a lábát. Azt is: zsupsz, bele... Á, mondom, az kell nekem! Ó, jó... – magyarázták osztán. Azt oszt’ elhoztam haza. A szalonnát össze kellett nekik *így* vágni.³⁰⁰ A húst meg oszt’, mikor levettem rúlla a szalonnát, akkor űk vittik, oszt’ mán darabolták is, mer’ estére főzni kellett, oszt’ vittik kifele a francba.

Na osztán elhoztam a lábakat meg a fejit, még itthon megtakarítottam, megfőztük. De jöttek osztán kovártílyosok, azok osztán nem törődtek velem, hogy feje vagy lába – ettik megfele. Aztán másnap megint vótak...

Vót mikor oszt’ mán olyan csavargók is jöttek, hogy ők ezt zabrál-
nak,³⁰¹ meg azt! Szóltam oszt’ ezeknek, hogy jöjjik mán valamelyik. Jött osztán kettő is, oszt’ azok kitették az uccábúl is a csavargót.

Így osztán jól vótunk velek.

³⁰⁰ Vagyis viszonylag kis darabokra, ami azért volt számára szokatlan, mert itteni szokás szerint – ahogy Alföld-szerzte – egy darabban hagyták és sózták be a féloldalnyi szalonnát. – Vö. KISBÁN Eszter 1981: 544–546.

³⁰¹ A *zabral* ’fosztogat, harácsol’ a szovjet hadsereg „szabad rablása” hatására lett a magyar szókincs részévé.

Sanyi, az uram, itthon volt: megszökött Szolnokról. Hogy: mit csináljon? Mondom:

– Menj vissza, az Istenre kérlek, menj vissza Szolnokra! – Attól tartottam, hogy hadbírótság elé állítják, és felakasztják vagy agyonlövetetik.

Beledobáltam a civilruháját, télikabátját, minden, egy pokrócba, oszt' elment. Én meg itthon maradtam a két gyerekkel. De 'iszen lehet, hogy akkor is elvitték vóna, ha itthon marad, mert mindég dobolták, hogy: az ekkor-meg-ekkor születettek jelentkezzenek a tanácsházán, meg-satöbbi. Rázsó Imre is így ment el, aztán nem is jött vissza, mer' a tífusz pusztított köztök, aztán belehalt.

De akkor mán löttek! Sűrűbben, egyre sűrűbben. Akkor mentünk a pincébe. Nahát: úgy éjfél fele, vagy éjfél után, egyszer rettenetes gépzúgást hallunk. Mán akkor az ágyú, vagy mi-a-fene lőfegyverek, elhallgattak, de rettenetes-sok gépnek a hangját halljuk. Olyan sűrű, őszi nap volt, sűrű sár volt, de az Erdő utcát mintha szépen kimintázták volna, olyan vót! A németeknek a visszavonulása volt ez: az elszakadás.³⁰³ Mer' mindig azt emlegették, hogy elszakadási mozdulatot csinálnak a németek... Hát olyan elszakadási mozdulat vót, hogy úgy szaladtak, mint a nyúl! Ki a város szélire, az erdőbe, és úgy tovább.

Akkor azután jöttek az oroszok... De kétszer vagy háromszor jöttek vissza a németek!³⁰⁴ Bejöttek az oroszok, aztán visszaszorították őket, asziszem, hogy kétszer. Akkor aztán nem szabad vót kimenni az utcára! Sőt: vót olyan ember, aki a fogságból megszökött, jött haza, aztán éppenhogy nem tudott bemenni a kapun: ott lelőtték.

Hát mi részben az Erdő utcán vészeltük át ezeket a harcokat. Az első nagy csapást, azt ott, mer' ott volt pince. Ahun nem vót pince, annak bunkert kellett csinálni. De még nekünk is vót az udvar-hátujján, pedig vót pince... Nade rágyöttem, hogy az egy ó-de-semmi! Kisújszállásnak a tulsó végén, a Keleti-temetőnél néhány házat lebombáztak. Namost: a Viola utcán egy család csinált egy alapos bunkert, amelyikbe három

³⁰² Magnetofon-felvétel; folytatólagos életút-interjú részeként mondta el Bányai Sándorné Ábri Julianna (szül.: 1913) a Jász-Nagykun-Szolnok megyei Kisújszálláson 1987. január 2-án.

³⁰³ Az egykorú sajtónak a visszavonulást propagandisztikus okokból palástolni akaró szóhasználatára utal.

³⁰⁴ 1944. október 8-án egy orosz gépesített hadtest elérte, majd 9-én elfoglalta a várost. Október 14-én az ellentámadást indító SS-hadosztály nyugatról érte el a várost és másnap visszafoglalta, az oroszok azonban még aznap bekerítették őket, s ebből 16-án kitortek. Majd október 19–20-án a város egy része még egyszer a németek kezére került. – Lásd FEKETE István 1983: 258–265.; KISS Kálmán 1986: 210.

család is belefért, olyan 4–5 tagú családok. A bomba leesett a Széchenyi utca sarkán, és összenyomta a fő' det úgy, hogy csak az ujjok hegye látszott ki. Nem is tudták kiszedni őket a bunkerből.

Itt az Erdő utcán vótunk aztán annyian, mint a ... Rettenetes sokan! Még a Cigányvárosrúl³⁰⁵ is jött be egy asszony gyerekestül: polyás gyerekekkel, meg egy olyan gyerekekkel, aki szívbjajos vót. Annak odaadtam a cserkészköpenyt az uramnak, hogy meg ne fázzon, és a nyugágyat: feküdjön abba'. Meg is halt aztán az a gyerek szívbjajba'. A tejet meg odaadtam – Irénkétül meg Belluskátül, pedig ezek is kicsik vótak –, odaadtam az anyjának, hogy igya mán meg, oszt' szoptassa meg a gyereket, mer' mindig sírt a gyerek, éhes vót.

De mikor az oroszok bejöttek, akkor mindenki elszáguldott, mindenki hazament. Úgyhogy mi maradtunk hármasba': én a két gyerekekkel. Ugye, ezek a katonák is be-beittak, és hát nem valami kesztyűs kézzel bántak a magyar lakossággal, úgyhogy féltem. Ki se' mertem menni az utcára!

És jött ez a Margit néni, Nánási Jánosné,³⁰⁶ s mondom neki:

– Mennék mán akarhova, csak jönne értem valaki. Nagyon félek itt!

És akkor Margit néni hazajött ide, mondta az anyósomnak, és akkor az apósom jött, és hurcoltunk át dunnát, párnát, meg ami a legszükségesebb, aztán itt töltöttük az időt egy darabig. Itt feküdtünk a pincébe' akkor is, mikor visszajöttek a németek, meg minden... Le kellett menni a pincébe, mer' néha azér' köröztek itt a repüllők. Még azt is láttuk, amikor a Déli-temető fele egy vadászgépet lelőttek. Láttuk ahogy esett, bukott lefele. Mikor megint jött egy visszanyomás... szóval a harmónikázás... akkor megint mentünk le a pincébe. Vót itt egy csőágy, az apósoméék azt levitték, s én odaraktam az ágyneműt, és a két gyerekekkel ott aludtam egész héten keresztül. Vagy két hétig is? Nem állítom mán. De a végén én mint a szédült légy, úgy mentem, mert azt a nyers pincét csak nem birtam. Meg az öreg Bugyikék – a szomszédunk vótak – azok is ott voltak. A' meg ott köpködött, a vén heptikás.³⁰⁷

Egy orosz nő, aki a katonákkal vót, az röhögött, hogy mink ott vagyunk a pincébe'. Mi meg féltünk, be vótunk ijedve! Hol itt szólalt meg a géppisztoly, hol ott szólalt meg a géppisztoly, hol itt durrant az ágyú, hol ott durrant az ágyú. Meg nem is úgy vót, hogy: na, itt megy a harc – na, elvonult, mos'mán csend van. Dehogy! Hun itt lőttek, hun ott lőttek, mindig ratatáztak valahol.

305 Nincstelenek (döntően cigányok) által lakott szegregáció a város délnyugati peremén, az elbeszélésben emlegetett lakáshoz/pincéhez viszonylag közel.

306 Anyósáék szomszédja az akkori lakásuktól néhány-száz méternyire lévő Kigyó utcában.

307 Ebben az esetben nem 'tüdőbajos', hanem – átvitt értelemben – 'sokat köhögő' jelentésű a *heptikás/hektikás* szó – vö. BAKOS Ferenc 1960: 280.

Például néha eljött ide egy orosz katona, és mikor jött egy német vadászgép itt keresztül, akkor becélozta: ráratatózott. Kis idő múlva visszajött a repülő! Mer' észrevette a vadászgépen, hogy rálöttek! De én már akkor a két gyerekkel a térdemen így reszkettem a pincébe'. De az orosz katona is ott vót már akkor, lenn a pincébe': ő is be vót gyúlva!

Meg amikor már nyugalom vót, amikor már arra Szolnokon túl, nem-tudom-én-hol volt a harc, volt itt például a Petőfi utcán egy ház, s egy katona belelőtt a nádba, és akkor felgyulladt. Úgy szóltak az öregeknek, Öreg Szabóéknek, hogy gyöjjenek már: ég a ház a fejük fölött.

Namost: csend lett egy darabig, akkor megint az óriási dübörgés. Megint vonultak! Idehallatszott a 4-es főútvonalról. Az borzalmas vót! Megint csend lett, akkor itt egy orosz katona nem vót, úgy fél nap múlva tele lettünk itt orosz katonákkal mindenütt: az udvaron, az ucán, itt a lakásunkba', megtömve teljesen orosz katonákkal.

Egyszer volt az, hogy bejött két orosz katona. Vagy három? Már nem állítom. Egyik a vezetőjük vót, kis alacsony, meg egy nagy magos. Aztán: üljünk az asztal köré! Itt vót egy nagy asztal ebbe a szobába' – a hálószobába' – anyósoméknál. Aztán ott elkezdtek énekelni, nótákat. És akkor mi az egyik helyen nevtünk, másik helyen komolyak vótunk. De szerencsére úgy megnyertük, hogy ott vótunk komolyak, ahol tényleg komolynak kellett lenni, mer' oszt' mondta az orosz, hogy ez nagyon szomorú nóta. Egyszer azt mondja az anyósom éjfél után – akkor már a fonott székre' bóbiskolt, oszt' felriadt – azt mondja:

– Húzzátok már a generálmarsot!³⁰⁸

Feláll a kis tiszt:

– Nyet, mama, nyet! – megértette.

És tényleg úgy lett, hogy nem mentek el. Majd egy óra múlva, éjfél után... nem-tudom-én... 4 óra fele jött egy katona. Akkor oszt' szedték össze a cókmókot, és eltüntek.

Na, akkor – belekerült egy-két nap – megint jött egy másik bázis. Vagy egy nap? Fél nap? – már akkor másik szakasz vót. Szóval így jöttek sorba', egymás után.

Amúgy nagyon féltünk tőlök. Különböen ellenségek is voltunk... Például az vót az első megijedésem, hogy egy orosz katona lóval együtt bement ebbe a boltba, itt a sarkon, elővette a korbácsot, és a bó'tost elkezdte ütni. A másik pedig: a kútra jött egy ember, a Böndő-kútra, mer' nem volt vizük otthon, azt meg bevitték a Böndő-kocsmába³⁰⁹ a WC-be:

³⁰⁸ A német eredetű katonai műszó 'díszinduló, gyülekező' jelentésű (BAKOS Ferenc 1960: 257.), itt azonban 'befejező ének' jelentésben használja az elbeszélő – nem tudom eldönteni, hogy ez-e a „tájnyelvi” jelentés, vagy az elbeszélő tévesen használta a szót.

³⁰⁹ Az 1896-ban alapított, a Petőfi út és az Erdő utca sarkán székházzal (ebben ital-

ott akarta lelőni egy orosz katona. De olyan részeg vót, hogy célt tévesztett. Hát ezek oszt' úgy megijesztettek bennünket, hogy borzasztó.

Hogyha beittak, vadak vótak. Vadak, nagyon vadak! Hát nem mind, embere válogatja, ahogy a magyaroknál is. De: a spirituszt³¹⁰ is megitták, meg a sósborszeszt, minden szeszt, amit találtak. Ahol nagyobb tömegbe' vót – mán így házaknál – bor vagy pájinka, kiöntötték inkább, kieresztették a hordóbúl, hogy ne jussanak hozzá.

Voltak aztán köztök rendesek is. Mikor bejöttek ide hozzánk az első katonák – vótak vagy öten – , széjjelnéztek, de nem nyúltak semmihez. Anyósomnak az órája – egy konyhai óra – fenn volt a falon, de azt se' bántották.³¹¹ Szőlővel kínáltuk őket, mer' még a lugason szőlő volt – azt se kértek.

De amúgy a katona abbúl tartja el magát, amit tanál. Főznek, főznek nekik, de hát addig is megéheznek, míg van idejek letelepedni. Az én tyúkom is mind elment, meg az öt libám, meg a disznóm. Lelövdözték őket, vitték, osztán megfőzték valahol.

Meg ide is hoztak! Egyszer azt mondja neki az anyósom, ahogy megy el az orosz:

– Na, Isten áldja meg!

– Nyet, mama, nyet – aszongya. – Doszvidána! Doszvidána!³¹²

Kis idő múlva gyön: egy zsák tyúk! Koppasszuk meg, főzzük meg! Hát mindnyájan hozzáfogtunk: gyú'tottuk a tüzet, aztán koppasztottunk. Egyszer Szatmáriné, a szomszédasszony, nem tudom, hogy a harmadiknál vagy hanyadiknál járt mán:

– Húúj, ez meg az én tyúkom! – hazament, oszt' tényleg az ő tyúkjá volt.

Az anyósom oszt' megfőzte, a katona meg vitte lábasostúl. De az anyósom – ő nem félt tőlök, visszabeszélt, meg-satöbbi – kért is belőlle:

– Mamának is, mamának is, tányérba! – mutatta.

Belenyúlt kézzel, ahogy rotyogott!

– A fene egye meg! – aszongya. Odaadta oszt' Bugyikéknak, nem ette meg.

méréssel) rendelkező Gazdasági Olvasókör város-szerte használt populáris neve volt a *Böndő-kaszinó*, *Böndő-kocsmá*, a mellette lévő Northon-kúté pedig *Böndő-kút*. – Az olvasókör létrejöttéről: KÉV IV. (1896. nov. 22. és 29.) 47. sz. 3. és 48. sz. 3.

310 A *spirituszt* itteni (valószínűsíthető) jelentése 'denaturált szesz' – vö. BAKOS Ferenc 1960: 651.

311 Nyilván azért hangsúlyozza az elbeszélő, hogy a jól látható helyen lévő órát sem vitték el, mert tudja: az orosz katonák viselt dolgairól szóló anekdoták és élmény-elbeszélések egyik legfőbb témája volt országszerte a legkülönbözőbb órák cseles vagy erőszakos eltulajdonítása.

312 Azaz: Nem, mama, nem. Vizontlátásra.

Elvittek mindent, mindent a teremtett világon! Ott, ahol le voltak telepedve, lelövöldözték az aprólékot, és elhasználták. De viszont ez tiltva volt nállok! Mer' volt egy csendőrcsapat, akiknek a tányérsapkáján zöld volt... Minden biliárdasztalról leszedték ezt a zöldet, és Szatmárral – olyan fő'ozó szabó vót különben –, meg a kis Posztóssal rácsináltatták a sapkára. Na, ezek tiltották ezt a lopást, magyarán megmondva: a zabrálást.³¹³

Jónás Jánosnak az édesanyját is... Szegény özvegy, hadiözvegy asszony volt, úgy nevelt... nem-tudom-én... 4 vagy 5 gyereket mosásból, meg minden, és akkor le kellett vágni a disznót, hát levágták. Két orosz katona meg bement, és el akarta vinni, Jónásné meg nem akarta engedni, oszt' lelőtték. Azt mindenütt keresték, azt a két orosz katonát! Valószínű, hogy meg is találták...

Én is hogy jártam! Itt lakott Viktor – úgy hitták ezt a tisztet, ilyen csendőr vót, de nagyon szerette Irénkét³¹⁴ – valameddig itt lakott, ő csináltatta a zöld sapkákat Szatmáriékkal éjjel-nappal. Egyszer jön ide az Erdő utcából egy szomszédom, hogy menjek azonnal, mer' feszítik kifele az ajtót. Én meg szóltam Viktornak. Rögtön felugrott, és ahogy mentünk is, mindig lökdöste a vállamat, hogy: gyorsabban szaladjunk, gyorsabban szaladjak. Mikor odaérünk a kapuba, le van téve egy nagy üveg uborka. És feszíti kifele az ajtót! De a kapám mán így be vót görbülve... Hatalmas-nagy ajtó vót, ilyen kú'csokkal, mint a fél-karom. Akkor: betért hozzá Viktor, kért valamit, biztosan az igazolványát. A katona nem akarta odaadni. Akkor elvette tőlle a tárcsát – a géppisztolyról a tárcsát –, kitepte a keziből. Aztán megfogta a zubbonyát, kitepte a papírokat. Az a katona olyan piros vót, mint a paprika! Arrúl szakadt a víz! Itt jöttek a Kígyó utcán, én is jöttem velök. Meg-megállt az a katona, és majdnem sírt. Rimánkodott – de Viktor csak lökte. De még mielőtt elmentek vóna, kinyitatta velem Viktor az ajtót, és mutatta, hogy:

– Innen akarsz te lopni?! – biztos azt mondta neki. Magyarázott valamit, kiabált. Hát nem vót ott a lakásba' semmi érték.

És elvitte a tanácshoz, mán a Városházához. Azt mondták másnap, hogy ötöt lőttek agyon. Nem hiszem, hogy ezt is agyon nem lőtték. Ahogy az reszketett, ahogy szakadt róla a víz, ahogy izzadt kínjába', és ahogy majdnem sírva fakadt! Elszakadt a csapatjátúl, és akkor így lopogatott. De a vizes uborkát, azt is képes vót ellopni!

Nem beszélve arról, hogy a nőket meg úgy üldözték, hogy ahho' fogalom nincs. Én hála Istennek megúsztam, mer' öregek között vol-

³¹³ A *zabrá*l' fosztogat, harácsol' szó északi szláv eredetű és az első világháború idején került a magyarba (MNYÉrtSz VII: 566.; TESz 3: 1181.), ám hozzá kell tennem: a 2. világháború alatt, az orosz katonák fosztogatásainak civil minősítése miatt lett igazán jellemző a magyar köznyelvben.

³¹⁴ Ti. az öt éves kislányát.

tam. De arra emlékszek, hogy egy akart adni nekem karikagyűrűt. Sok ékszer vót nála! Hogy hamis vót-i vagy nem vót hamis? – nem tudom. Adni akarta a karikagyűrűt, oszt’ mondja apósom, hogy: nem! Én is mondom:

– Nem kell nekem. Van nekem. Nem kell nekem! – ijedten mondtam.

Aztán azt mondja: papa is mamának... tehát akkor ő is adhat énnekem... Ugye, ettől mán az ember megijedt, és örült, ha nem látja őket.

Meg Szatmári bácsinak köszönhetem, hogy megúsztam. Mer’ ha katonára jött, akkor ő tudott beszélni egy kicsit oroszul, orosz fogságba’ volt az első világháborúba’, és akkor mondta, hogy hova menjenek. Arra kú’gte őket a Cigányvárosra mindig, hogy ott tanálnak bárizsnyát.³¹⁵ Meg a két gyereket Szatmári megtanította egynehány orosz szóra. Anyósom meg:

– Gyertek csak, gyertek csak! Na, mondjad! Mondjad!

Ezek oszt’ megálltak az orosz előtt:

– Pugovica: gomb, nozs: kés, sztól: asztal, vedro: veder, doszvidánye: vizszontlátásra...

Mindegyik úgy szerette a gyerekeket, hogy borzasztó. Kaptak töllök olyan húsos derelye-marhaságot, oszt’ mondom nekik:

– Rágjátok mán, egyétek! – mer’ csak fanyalogtak, mikor Vaszil kiement, itt lakott a szobába’, a sparhelt alá lökte mind a kettő.

Akkor a sarkon lakott megint Rác Mihály bácsi, az is értett az oroszok nyelvin, az is fogságba’ vót. Namost: a Böndő-kaszinóba toborozták a fiatal nőket, hogy menjenek mosni. Hát engem Rác Mihály bácsi mentett ki. Azt mondta, hogy engem nem lehet, mer’ én beteg vagyok. Úgyhogy engem két ember is védett.

Ezeket mán aztán nem bántották, csak mosni kellett. Vigyenek teknőt, vigyenek szappant, meg mindent, mossák az ő holmijaikat. De vót olyan, hogy 90 éves asszonyt is bántottak!³¹⁶ Embere válogatta: ki milyen intelligenciával rendelkezett.

Olyan is van itt Kisújon – mán csak nem mondom a nevit – aki egy orosz katonától való ... De fel is volt készülve az orosz: akit megerőszakoltak, azok mind, kivétel nélkül mentek, és in’ekciózták őket. Úgy mentek sorba’ az asszonyok, akikkel így baj történt. Meg a nemi betegeket is kezelték. Vót itt egy Csizmadia nevű ember, az két vagy három évet lető’ött az orvostudományin, aztán otthagya – ezeket a nemi betegeket, mán a katonákat, arra bízták. A felesége meg – szemüveges vót, olyan nagyfejű asszony – vitte a kést:

³¹⁵ A szótár által régiesnek minősített ’kisasszony’ jelentésű *барышня* szó – emlékeim szerint – eléggé elterjedt volt a front átvonulásakor a familiáris köznyelben ’nő’ jelentésben.

³¹⁶ Eufémisztikus utalás a nemi erőszakra.

– Vágd le nekik! – aszongya. – Vágd le nekik, a fene egye meg! – hogy a micsodájukat vágja le.

De sokan kaptak itt nők is nemi betegséget. Sz. Nagy Teruska is úgy kapott, hogy megerőszakolták, és nem ment orvoshoz idejébe'. Úgyhogy bele is halt. Sokan voltak ilyenek!

Nagyon nehéz helyzet volt ez...

Annak előtte mi nem gondoltunk erre soha. Én legalábbis nem gondoltam. Csak mikor a háború már közeledett erre, akkor kérdeztem meg a villanyszerelőt, Ari Pistát:

– Mondja mán, igaz az, hogy a nőket üldözik?

Elkezdett nevetni, oszt' aszongya:

– Igen. Ezt csinálták a magyarok is. Amék csinálta! Mer' minállunk fejbőlötték, ha azt csinálta vóna!

Voltak osztán olyan nők is, akik itt járkáltak az utcán előre-hátra. Voltak olyanok is, ajjaj! Vót itt négy jány, négyen vótak testvérek, hát ezek a világ csúfjai vótak, de ezeknek mindegy vót. Itt lakott egy kiskatona, 19 éves, Miska, az anyja magyar, az apja román vót, a katonatisztnek vót a pucerja,³¹⁷ egy román ezredesnek. Látom, hogy Miska átöleli az egyik ján't, oszt' úgy mennek. Üzentem neki... Mer' volt egy nagyon beteg fiú, egy gyomorhajos, nem bírta a kosztot mán, annyira tönkre vót menve, hogy a legvastagabb rész a lábain olyan vót, mint a karom, és rántottát csináltam neki. De beszélt magyarul teljesen! Ennek mondom:

– Miska meg mit foglalkozik avval a nővel? Bírja ki hazáig! – Mán akkor mentek visszafele Aradra. – Mer' azok nemibetegek... – Nem tudom, hogy azok vótak-i vagy se', de olyan hírük vót.

Ez a fiú meg megmondta Miskának. Mondta osztán, hogy nem is foglalkozik vele, mer' egy kila cukrot meg mit-tudom-mit kért. Aszongya: nekik is csak úgy adják a cukrot a teába. Ilyen kocka vót az, vót benne egy kis rum is – szóval rumszaga vót –, aztán benne vót a cukor is, meg benne vót a tea is. Egy kila cukorhoz ő se tudott hozzájutni...

Egyszer aztán anyósom addig kiabált itt velem, míg el nem üldözött a háztúl. Elmentem anyámhoz. Ő meg a 4-es útnál lakott, a Nagy-uccán, ott meg jobban jöttek-mentek az oroszok mindig. Hát az egy kínszenvedés vót! Mer' ott, az anyám háza közelébe' is leesett egy bomba, és szétrepedt a kemence – a kissozába szorultunk mindnyájan.

És odajött egy orosz katona, aki minden áron feküdt vóna le. És hát engem eldugott anyám: előbb ki, abba a hideg szobába, améknek az ablakát, mindent, kiverte a bomba, aztán meg a kissozába. A kemence

³¹⁷ A *pucer* a régi katonanyelvben és a familiáris köznyelvben 'tisztiszolga' jelentésű – MNyÉrtSz V: 851.

mögött vót egy sut,³¹⁸ oda leültem a fő'dre, oszt' anyám minden dunát rámrakott. Ott az ágy meg a sut közt ennyike hely vót. Mikor látta anyám, hogy mozdul az orosz, mindig úgy rakta a székeket:

– Ide oszt' nem jössz, a fene egyen meg! Ide nem jössz...

Aztán egyszer felugrik. Elment – ezt is megúsztam.

Nem sokáig voltam ott anyámnál, eljöttem haza. Karácsony szombatján költöztetett Károly, az öcsém, akkor már itthon volt.

Nem maradok ott tovább, megyek haza az Erdő utcába! Mer' ott meg a disznóólba' egy nagy láda el volt ásva, benne az edényeim, a ruhaneműjeim, még a rádió is, minden a teremtett világon, és valaki megkaparta a fő'det. Odajárt piszkolni, mer' hát a WC teteje mindig csupa volt³¹⁹... És féltem, hogy megtalálják a ládát! Ezér' mondtam, hogy menjünk haza, az lesz, ami lesz, nem érdekel tovább semmi se'. Rettenetesen el voltam keseredve, úgyhogy azt mondtam:

– Nem bánom, ha az utcán halok meg, fordulok fel, akkor se' törődök mos'mán semmivel!

És akkor visszamentünk. Márton Jánosnét meg az anyját kértem meg – a szomszédba' laktak –, hogy gyöjjenek át hozzám aludni, hogy ne legyenek egyedül. Meg ők se' legyenek egyedül.

Próbáltam azután munkát keresni, meg minden. Az első keresésem 10 pengő volt – megsírártam azt a tízest öröömömbé! Elkezdtem kézimunkázni, és abból is... Egy kis zsírér', kis szalonnáér', akkor egy kis kukoricáér', meg ezer', meg azér'. Úgyhogy azt mondták nekem akkor, hogy talpraesett asszony vagyok.

Így kínlódtam, míg aztán az uram haza nem jött a fogságból. Lett keresőm.

³¹⁸ A *sut* jelentése 'kemencezug, kemence möge' – MTSz II: 449.

³¹⁹ Eufémisztikus utalás arra, hogy az udvari WC ülőkéje emberi ürülékkel volt szennyezett, mert az oroszok nem a deszkára ráülve, hanem rajta állva használták az ilyen illemhelyet.

IRODALOM

- AGGHÁZY Kamil – STEFÁN Valér
1934 *A világháború 1914–1918*. Budapest
- BAJOR NAGY Ernő (szerk.)
1978 *Életünk – történelem*. Budapest
- BAKOS Ferenc (szerk.)
1960 *Idegen szavak kéziszótára*. (Második, változatlan lenyomat)
Budapest
2002 *Idegen szavak és kifejezések kéziszótára*. Budapest
- BAKOS József
1950 Adatok a bodrogközi agrárproletár-mozgalom folklórához.
Ethnographia LI. 91–95.
- BALASSA Iván
1956 *Földosztómozgalom a Bodrogközben 1898-ban*. Sárospatak.
(A sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetei 2.)
1989 A palócok földművelésének jellemzői. In: BAKÓ Ferenc
(szerk.): *Palócok, III. Termelés és a javak felhasználása*. Bu-
dapest, 7–82.
- BALÁZS Lajos
2008 Egy fogolytörténet néprajzi vonatkozásokkal. In: *Kriza János
Néprajzi Társaság Évkönyve* 16. Az eltűnt katona. Kolozsvár,
177–187.
- BÁLINT Sándor
1979 A régi szegedi katonaélet. Népi emlékezet és helyi hagyomá-
nyok. *Ethnographia* XC. 54–67.
- BÁNYAI Irén, Sz.
1979 Az I. világháború emlékanyagának értékelési lehetőségei. *A
szekszárdi Béni Balogh Ádám Múzeum Évkönyve* VIII–IX.
Szekszárd, 179–192.
- BÁRDOSI Vilmos (főszerk.)
2003 *Magyar szólástár – Szólások, helyzetmondatok, közmondások
értelmező és fogalomköri szótára*. Budapest
- BENCSIK János
1975 Gazdálkodás Kecskés-pusztán, Kisújszállás külső legelőjén. *A
Hajdúsági Múzeum Évkönyve* II. Hajdúböszörmény, 233–283.
- BENDA Kálmán (főszerk.)
1982 *Magyarország történeti kronológiája* I–IV. Budapest

- BICSKEI Gábor
1985 *A nyughatatlan főispán – Dokumentumregény Földi Istvánról.*
Budapest
- BORUS József
1985 Szolnok megye felszabadítása 1944 őszének dél-kelet-európai hadművelete során. In: SZABOLCS Ottó (szerk.): *Egy tiszántúli város felszabadulása és újrakezdése.* Budapest, 47–53.
- BOSNYÁK Sándor (gyűjt.)
2001 *1100 történeti monda.* Budapest (Folklór Archívum 20.)
- CZAKÓ Gábor
1995 N. N. hadifogoly visszaemlékezései. *Magyar Szemle* 4/7. 715–722., 4/8. 821–830.
- CSILLÉRY Klára, K.
1980 mezei bölcső. In: ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* 3. Budapest, 588–589.
1981 szalmazsák. In: ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* 4. Budapest, 543–544.
- CSÖRI István
1995 Balog Zsigmond feljegyzései az első világháborúról. *Széphalom* 7. 57–61.
- DANKU Ferenc
2004 *Egy mérki fiú a vérzivatarban.* Debrecen
- DÉGH Linda
1952 A munkásság néprajzi kutatása. *MTA Társadalom-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei* II. Budapest, 283–324.
1953 *Útmutató a munkásosztály néprajzi vizsgálatához.* Budapest
- DOBOS Ilona
1958 *Szegényember vízzel főz. Életrajzi vallomások.* Budapest
1964 Az „igaz” történetek műfajának kérdéséről. *Ethnographia* LXXV. 198–215.
1977 élménytörténet. In: ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* 1. Budapest, 671.
1979a háborús történet. In: ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* 2. Budapest. 389.
1979b „igaz” történet. In: ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* 2. Budapest, 620.
1981 *Áldozatok.* Budapest
- DOBOSSY László
1960 *Cseh–magyar szótár* I–II. Budapest
- DOMBI Kiss Imre
1982 *Pokoljárásom.* (Tények és tanúk sorozat – Bev., vál. SZENTI Tibor) Budapest

- DOMBRÁDY Lóránd – TÓTH Sándor
1987 *A magyar királyi honvédség 1919–1945*. Budapest
- DUPKA György (szerk.)
1993 *Élő történelem*. Válogatás a meghurcolt magyarok visszaemlékezéseiből (1944–1992). Budapest – Ungvár
- EGRI Gyula
1992 *Egy magyar katona a második világháborúban és a hadifogságban*. Debrecen. (Folklór és Etnográfia 72.)
- FARKAS Kálmán
2008 A Nagysárrétről a Villogó-főcsatornáig. In: DUCZA Lajos (főszerk.): *Kisújszállási Nagykun Kalendárium a 2008-as szököévre*. Kisújszállás, 218–222.
- FARKAS Márton
1969 *Katonai összeomlás és forradalom 1918-ban*. A hadsereg szerepe az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásában. Budapest
- FERENC Imre (szerk.)
1997 *Történetek a fogságból*. Csíkszereda
- FERENCZI Imre
1966 Történelem, szájhagyomány, mondahagyomány. *Ethnographia* LXXVII. 49–73.
- FILEP Antal
1977 csűr. In: ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* 1. Budapest, 542–548.
1981a szarufás tetőszék. In: ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* 4. Budapest, 563–564.
1981b szelemenés tetőszék. In: ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* 4. Budapest, 628–630.
- FÖLDES László
1979 fejőedény. In: ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* 2. Budapest, 110.
- GALÁNTAI József
1974 *Magyarország az első világháborúban 1914–1918*. Budapest
2001 *Magyarország az első világháborúban*. Budapest
- GALLUSZ László
1997 *Az élet poklában – Bácskaiak vallomása az oroszországi hadifogságról*. Újvidék
- GÉCZI Lajos
1992 *Civilek hadifogságban*. Pozsony/Bratislava
- GOSZTONYI Péter
1992 *A magyar honvédség a második világháborúban*. Budapest
- FEKETE István
1983 A felszabadító harcok Szolnok megyében (1944. október 6. –

- november 7.). *Szolnok Megyei Múzeumi Évkönyv 1982–1983.* Szolnok, 257–267.
- HAJDÚ Tibor
1968 *Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom.* Budapest
- HERMANN Péter (főszerk.)
1996 *Magyar és nemzetközi ki kicsoda 1996 – Több mint 14 000 kortársunk életrajza.* Budapest
- HOPPÁL Mihály – KÜLLÖS Imola
1972 *Parasztéletrajzok – paraszti írásbeliség. Ethnographia LXXXIII.* 284–292.
- HORVÁTH Jenő
2001 *Évszámok könyve III. Jelenkor.* Egyetemes és magyar történelmi, művelődéstörténeti kronológia. Budapest
- KATONA Imre
1955 *Az első véres május 1-e a Viharsarokban.* In: *Emlékkönyv hazánk felszabadulásának és az orosházi Szántó Kovács Múzeum fennállásának 10 éves évfordulójára.* Orosháza, 174–196.
- KATONA Imre – MARÓTHY János – SZATMÁRI Antal (szerk.)
1968 *A parasztdaltól a munkásdalig.* Budapest
- KÉV
Kisújszállás és Vidéke (hetilap, 1892-től)
- KISBÁN Eszter
1981 szalonna. In: ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* 4. Budapest, 544–546.
- KISS Kálmán
1969 *Kisújszállás 1918/19-ben.* Szolnok. (A Damjanich János Múzeum Közleményei, 19–20.)
1986 *A demokratikus élet kibontakozása Kisújszálláson 1944–45-ben.* *Zounuk* I. Szolnok, 209–228.
- KL
1911–1915 *Kunsági Lapok* (kisújszállási hetilap)
- KOLLEGA TARSOLY István (szerk.)
2001 *Révai Új Lexikona* VII. Szekszárd
- KOVÁCS Ágnes
1979 háriáda. In: ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* 2. Budapest, 471.
- K. KOVÁCS László
1977a bricska. In: ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* 1. Budapest, 376.
1977b ekhós szekér. In: ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* 1. Budapest, 658.

- 1981 rakszekér. In: ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* 4. Budapest, 303.
- 1982a talicska. In: ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* 5. Budapest, 165.
- 1982b targonca. In: ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* 5. Budapest, 209.
- KÖRNYEYNÉ GAÁL Edit
 1985 *Az első világháború emlékei a népi kéziratos forrásokban és a szájhagyományban*. Debrecen. (Studia Folkloristica et Ethnographica 15.)
- KUNCZ Aladár
 1931 *Fekete kolostor. Feljegyzések a francia internáltságból*. Kolozsvár
- KURUCZ János
 1998 *Kisújszállás két történelmi családja*. Kisújszállás. (Helytörténeti füzetek 7.)
- KÜLLÖS Imola
 1988 Igaz történet, élettörténet, önéletrajz, In: VARGYAS Lajos (főszerk.): *Magyar Néprajz V. Népköltészet*. Budapest, 251–266.
- KÜLLÖS Imola – VASVÁRI Zoltán (írta és szerk.)
 2006 *Áldozatok – A második világháborús hadifogolytáborok és a sztálini légerek folklórijából*. Budapest
- LAJOS Katalin
 2008 „Élni akarni kell”. Hadifogoly-visszaemlékezések frazeológiai vizsgálatának néhány nyelvészetten túli aspektusa. In: *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve* 16. Az eltűnt katona. Kolozsvár, 255–272.
- LÁSZLÓ Lilla
 2008 Katonaság és biográfia. A háborús élmény helye az élettörténetben. In: *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve* 16. Az eltűnt katona. Kolozsvár, 159–176.
- MARKÓ László (szerk.)
 1992 *Általános történelmi fogalomgyűjtemény*. Budapest
- MARKOVITS Rodion
 1927 *Szibériai garnizon – Kollektív riportregény*. Kolozsvár
- MERÉNYI László
 1983 *Az őszirózsás forradalom*. Budapest. (Sorsdöntő történelmi napok 7.)
- MNyÉrtSz
 1959–1966 *A magyar nyelv értelmező szótára* I–VII. (Főszerk.: BÁRCZI Géza – ORSZÁGH László) Budapest

MOLNÁR Ambrus

1997 „Sötét napok jöttek, megfordult a világ...” In: KÜLLÖS Imola – MOLNÁR Ambrus (szerk.): *Vallási néprajz 9. – Kárpátaljai tanulmányok*. Budapest, 101–121.

MOLNÁR Balázs

1982 zsák. In: ORTUTAY Gyula (szerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon 5.* Budapest, 627–628.

MÓRICZ Kálmán

1993 *Nagydobrony*. Ungvár

MÓRÓ Imre (összeáll.)

1997 *Idegen nyelvű rövidítések és betűszavak szótára*. Pécs

MORVAY Judit

1982 vőség. In: ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon 5.* Budapest, 604.

MTSz

1893, 1897–1901 SZINNYEI József (szerk.): *Magyar Tájszótár I–II.* Budapest

NAGY Dezső

1954 Adatok a Csongrád megyei munkásfolklórhoz. *Ethnographia* LXV. 120–141.

1955 Egy munkásdal eredete és változatai. *Ethnographia* LXVI. 427–432.

1962 *A magyar munkásdal és munkásfolklór szakirodalma*. Budapest

1987 *Magyar munkásfolklór*. Budapest

1988 Munkásfolklór. In: VARGYAS Lajos (főszerk.): *Magyar Néprajz V. Magyar népköltészet*. 749–772.

NAGY Gyula

1959 Az 1906-os Orosháza környéki nagy aratósztrájk a nép emlékezetében. *A Szántó Kovács Múzeum Évkönyve 1959*. Orosháza, 127–132.

NOVOTNY Tihamér

1987 *Az első világháborús katonaemlékek. Antropológiai és művészetszociológiai vizsgálat*. Budapest

OLOSZ Katalin

1969 *Magyargyerőmonostori népköltészet*. Bukarest

OROSZLÁNY Gábor (szerk.)

1930 *Nagykun városok: Karcag, Kunmadaras, Túrkeve, Kunszentmárton, Kunhegyes, Kisújszállás, 1920–1930*. Karcag

ÖRKÉNY István

1981 *Lágerek népe*. Budapest

- PALÁDI-KOVÁCS Attila
 1977 dobolás. In: ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* 1. Budapest, 592–593.
 2000 Az ipari munkásság. In: PALÁDI-KOVÁCS Attila (főszerk.): *Magyar Néprajz VIII. Társadalom*. Budapest, 239–308.
- PAMLÉNYI Ervin (szerk.)
 1964 *Egyetemes történelmi kronológia II. 1789–1960*. Segédkönyv az egyetemes történelem tanításához. Budapest
- PÁPAI István
 1936 *Kecskés vázlatos története*. Kisújszállás
- PÖLÖSKEI Ferenc
 1988 *A rejtélyes Tisza-gyilkosság*. Budapest
- PUNYKÓ Mária, P.
 1993 *Reggelt adott az Isten. A szenvedés évei a kárpátaljai népi elbeszélésekben*. Debrecen
- RÉTHEY PRIKKEL Miklós
 1991 *Az igaz történet*. Debrecen. (Folklor és Etnográfia 58.)
- RÓZSÁS János
 1993 *Keserű ifjúság. Éltető reménység. Szovjet fogságom naplója*. Budapest
- SÁRA Sándor
 1988 *Pergőtűz – A 2. magyar hadsereg pusztulása a Donnál*. Budapest
- SÁROSI Bálint
 1981 rezesbanda. In: ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* 4. Budapest, 348.
- SCHEFTSIK György (szerk.)
 1935 *Jász–Nagykun–Szolnok vármegye múltja és jelene*. Pécs
- SEBESTYÉN Ádám
 1872 *A bukovinai andrásfalviszékelyek élete és története Mádéfalvától napjainkig*. Szekszárd
- SIKLÓS András
 1981 Az Osztrák–Magyar Monarchia utolsó offenzívája (1918. június 15–24.) *Hadtörténelmi Közlemények* 208–253.
- SOLYMOSSY Sándor
 1943 Népdal. In: VISKI Károly (s.a.r.): *A magyarság néprajza* III. Szellemi néprajz I. Népköltészet – Stílus és nyelv. (Második kiadás) Budapest, 17–72.
- SOMOGYI Sándor
 1992 Fejezetek Túrkeve történelmi földrajzából. In: ÖRSI Julianna (szerk.): *Túrkeve földje és népe* I. Túrkeve, 113–167.

STARK Tamás

1991 *Hadak útján. A Magyar Királyi Honvédség a második világháborúban.* Budapest

2006 *Magyar hadifoglyok a Szovjetunióban.* Budapest

SZABADFALVI József

1981 nyári jászol. In: ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* 4. Budapest, 49–50.

1983 tűzszerszám. In: ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* 5. Budapest, 392–393.

1991A magyar Alföld ősi tüzelőanyagai. *Ethnographia* 102. 3–4. 310–337.

SZABÓ Ferenc

2008 Az első világháború hatása a népi életszemléletre. In: Sz. F.: *Két és fél évszázad az Alföld történetéből.* Szeged, 221–228. (Dél-Alföldi Évszázadok 25.)

SZABÓ István

1992 *Valahol Oroszországban... Egy szolnoki hadifogoly első világháborús feljegyzései.* Debrecen. (Folklór és Etnográfia 62.)

SZABÓ László

1980 *Doberdó, Isonzó, Tirol.* Budapest

1986 *Piave – 1918.* Budapest

M. SZABÓ Miklós

1999 *A magyar királyi honvéd légielő elméleti – technikai – szervezeti fejlődése és háborús alkalmazása 1938 – 1945.* Budapest

SZABÓ Péter

1994 *Don-kanyar. A magyar királyi 2. honvéd hadsereg története (1942–1943).* Budapest

SZAKÁLY Sándor

2000 *A magyar tábori csendőrség története 1938–1945.* Budapest

SZENTI Tibor

1987 *Vér és pezsgő. Harctéri naplók, visszaemlékezések, frontversek, tábori és családi levelek az első világháborúból.* Budapest. (Tények és Tanúk sorozat)

SZIJJ Jolán (főszerk.)

2000 *Magyarország az első világháborúban. Lexikon A – Zs.* Budapest

Szilágyi Károly

1996 Túrkeve a XX. század első felében (1900–1944). In: ÖRSI Julianna (szerk.): *Túrkeve földje és népe* II. Túrkeve, 147–248.

SZILÁGYI Miklós

1968 A visszaemlékezések gyűjtéséről. In: TAKÁCS László (szerk.): *Körösmenti Honismereti Közlemények – A Békés megyei Nép-*

művelési Tanács Helytörténeti Bizottsága Antológiája 2. Békéscsaba, 41–47.

- 1969a A Tanácsköztársaság a résztvevők emlékezetében – A visszaemlékezések néprajzi elemzése. In: SZABÓ Ferenc (szerk.): *A Tanácsköztársaság Békés megyében 1919*. Békéscsaba, 261–281.
- 1969b A visszaemlékezések gyűjtésének módszerei II. rész. In: CZEGLÉDI Imre (szerk.): *Körösmenti Honismereti Közlemények – A Hazafias Népfront Békés megyei Bizottsága Honismereti–Helytörténeti Bizottságának Antológiája* 3. Békéscsaba, 70–81.
- 1986 *Gyűjtőmódszerek és forráskritika a néprajztudományban*. Debrecen. (Folklor és Etnográfia 26.)
- 1986 Olyan munkát nem szeretek, amit az ember kénytelenségből csinál. *Jászkunság* XXXV. 4. 35–47.
- 1990a Amikor átment rajtunk a front. *Jászkunság* XXXVI. 2. 50–61.
- 1990b Finesszel köll élni. *Tekintet*, III. 4. 38–51.
- 1992a A gazdálkodás változásai Nagydobronyban – Néprajzi forrásközlés. In: MANKÓ Mária (szerk.): *Beregi életképek*. Nyíregyháza, 39–65.
- 1992b Én az első világháborúra is emlékszek. In: *Extra Hungariam – A Hatodik Síp antológiája*. Budapest – Ungvár, 134–135.
- 1993a Kihasadt a gyomor! *Jászkunság* XXXIX. 3. 8–10.
- 1993b Élmenyelbeszélés a szokolyai állattartásról. In: Hála József (szerk.): *Börzsönyvidék – Történeti és néprajzi tanulmányok*. Szob, 159–165.
- 1993c Akár pászolt, akár nem, azt végre kellett hajtani. *Szabolcs–Szatmár–Beregi Szemle* XXVIII. 1. 93–98.
- 1994 Mennyien haltak itt meg! *Tekintet* 7/3–4. 30–35.
- 1996 A kisújszállásiak külterjes állattartásának mai emléke. In: BEREZKI Ibolya – GULYÁS Katalin (szerk.): *Múzeumi Levelek* 75/2. 127.138.
- 1999 A tanyás. In: UJVÁRY Zoltán (szerk.): *Ünnepi kötet Szabó László tiszteletére*. Debrecen, 267–276.
- 2001 *Néprajzi forráskritika*. Debrecen. (Néprajz egyetemi hallgatóknak 24.)
- 2003 Változások a szokolyai sertésfeldolgozásban. *Ethnographia* 114. 1. 67–80.
- 2006a *A személyes paraszti tudás érvényessége – Kisújszállás társadalma és gazdálkodása egy száz évet élt parasztgazda emlékezetében*. Budapest

- 2006b Egy kisújszállási parasztkarrier társadalomtörténeti és folklorisztikai tanulságai. In: BATHÓ Edit – UJVÁRY Zoltán (szerk.): *Jászok és kunok a magyarok között – Ünnepi kötet Bánkiné Molnár Erzsébet tiszteletére*. Jászberény, 271–279. (Jászsági Könyvtár 6.)
- 2007 Második világháborús hadifogoly-émlékek a szóbeliségben. In: Szemerényi Ágnes (szerk.): *Folklór és történelem*. Budapest, 481–487. (Folklór a magyar művelődéstörténetben)
- 2008 *Sors és tapasztalat – Kisújszállási vallomások a paraszti életforma végső szakaszáról*. Budapest. (Életmód és Tradíció 10.)
- SZÜCS SÁNDOR
- 1956 *Háry János bajtársai*. Szolnok. (Jászkunsági Füzetek 3.)
- 1962 *Szól a duda, verbuválnak. – Verbunkos és obsitos históriák a néphagyományban*. Budapest
- TAKÁCS LAJOS
- 1964 *A dohánytermesztés Magyarországon*. Budapest
- TESZ
- A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* 1–3. (Főszerk: BENKŐ Loránd) Budapest, 1967–1976.
- TÓTH IMRE
- 2007 *Palóc tájszótár*. Budapest
- Ö. TÓTH LAJOSNÉ – KURUCZ JÁNOS (szerk.)
- 1997 *Emlékkönyv a II. világháború kisújszállási áldozatairól*. Kisújszállás. (Helytörténeti füzetek 2.)
- UJVÁRY ZOLTÁN
- 2001 *Szólásgyűjtemény*. Budapest
- ÚMTSZ
- 1979–2002 *Új Magyar Tájszótár*, 1–4. Főszerkesztő: B. LŐRINCZY Éva. Budapest
- VARGA ÉVA MÁRIA
- 2006 *Magyar hadifoglyok a Szovjetunióban*. Dokumentumok 1941–1953. Budapest
- VARGA GYULA
- 1982 vályú. In: ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* 5. Budapest, 477.
- VARGYAI GYULA
- 2001 *Magyarország a második világháborúban. Összeomlástól összeomlásig*. Budapest
- VASS HENRIK (főszerk.)
- 1976 *Munkásmozgalomtörténeti Lexikon*. (Második, javított és bővített kiadás) Budapest

VASVÁRI Zoltán

2000 „Erőt a jó Istenbe vetett hitünkől merítettünk”. A hadifogoly emlékek néprajzi kutatásáról. *Néprajzi Látóhatár* IX. 3–4. 545–556.

ZSOLDOS István

1988 A város gazdasági és társadalmi fejlődése a szabadságharctól az első világháborúig – Kisújszállás város gazdasági élete a két világháború között. In: SZABÓ László (szerk.): *Kisújszállás város története* III. Kisújszállás, 5–148.

Folklór Archívum eddig megjelent kötetei

Szerkesztő: HOPPÁL MIHÁLY

1. kötet – 1973

Nagy Ilona: Eredetmagyarázó mondák

Bosnyák Sándor: Kabai István mesél

Kára Judit: Nagydobronyi szokások és hiedelmek

Hoppál Mihály – István Lajos: Korondi székely hiedelmek, mondák és anekdoták

Bosnyák Sándor: Kistelki mondák

Kakas Zoltán: A 'nagyerejű fű' a felső-háromszéki néphitben

Kovács Ágnes: „A szegényember szolgája az ördög” – Mese- és mondaváltozatok

2. kötet – 1974

Nagy Dezső: A magyar fejfák és díszítményeik

3. kötet – 1975

Fehér Zoltán: Bátya néphite

4. kötet – 1976

Gulyás Éva: Jászdózsai hiedelmek

Sándor Mihályné: Egy bihari parasztasszony hiedelmei

5. kötet – 1976)

B. Irányi Lujza: A szokások változása Mónosokoron.

Hoppál Mihály: Széki hiedelemtörténetek

Kovács Soma: Kalotaszegi népi gyógymódok

Szilágyi Miklós: Népi anekdoták Józsa Gyuriról és más földbirtokosokról

6. kötet – 1977

Bosnyák Sándor: A bukovinai magyarok hitvilága I.

7. kötet – 1977

Imreh Pál – Hoppál Mihály: Fejfák és temetők Erdélyben

Péterfy László: Faragott sírkövek és díszítményeik a nagykendi temetőben

8. kötet – 1978

Nagy Dezső: Az amerikai magyarok folklórja

9. kötet – 1978

Hoppál Mihály – Vass Katalin: Mosósulyok és díszítményeik

10. kötet – 1978

Horváth Iván: A naptári ünnepekhez fűződő szokások és hiedelmek a nyugatmagyarországi horvátoknál

11. kötet – 1979

Nagy Dezső: Az amerikai magyarok folklórja II.

12. kötet – 1980

Bosnyák Sándor (szerk.): A moldvai magyarok hitvilága

13. kötet 1981

Varga Marianna: A turai hímzések motívumvilága

14. kötet – 1982

Bondár Ferenc: Sarkadkeresztúr néphite

15. kötet – 1983

Zentai Tünde: Ormánsági hiedelmek

16. kötet – 1984

Bosnyák Sándor: A bukovinai magyarok hitvilága. II. (Orvoslás, a születéstől a halálig, történelmi emlékek)

17. kötet – 1987

Virt István: Halállal kapcsolatos szokások és hiedelmek Zoboralján

18. kötet – 1989

Tanulmányok az amerikai – magyar hagyományokról.

Hoppál Mihály: Etnikus jelképek

Niedermüller Péter: A paraszti kultúra (angol, magyar)

Szerkesztő: SZEMERKÉNYI ÁGNES

19. kötet 1992

Dömötör Ákos: A magyar protestáns exemplumok katalógusa

20. kötet – 2001

Bosnyák Sándor: 1100 történeti monda

21. kötet – 2009

Eperjessy Ernő: Örtiloszi hiedelmek és mondák

